

UB 702 1100 →
1200

BWO 11/2
1530-1630

6

TER ADVISERING

Aan de Staatssecretaris

Directoraat-generaal
Bedrijfsleven & Innovatie
Directie Digitale Economie

Auteur

10.2.e
@minnezk.nl

Datum

5 februari 2020

Kenmerk

DGBI-DE / 20037242

BHM: 20037247

Bijlage(n):

3

nota

Annotatie voor het BWO met MJenV, MRb en MBZK
over digitalisering

Parafenroute

10.2.e	DE. 10.2.e
BBR	
10.2.e	

10.2.e
12/10

Aanleiding

Op 11 februari heeft u een bewindspersonenoverleg met MJenV, MRb, MBZK en MBVOM over digitalisering. Op 7 februari staat tussen 11:30-12:00 een voorbespreking met u gepland. Op de agenda van het bewindspersonenoverleg staat:

- 1) Mededelingen
  - a. AI Kalender (JenV)
- 2) Concept 'Update Nederlandse Digitaliseringsstrategie (NDS) 2020' (bijlage 1).
- 3) Conferentie NL Digitaal
- 4) WRR rapport 'Voorbereiden op digitale ontworping' en Citrix kwetsbaarheid

Bij deze nota is het concept 'Update Nederlandse Digitaliseringsstrategie (NDS) 2020' gevoegd, om dit in een vroeg stadium met u te kunnen bespreken.

Advies

U kunt kennisnemen van de nota. Kunt u zich vinden in de voorgestelde agenda?

Toelichting

1) Mededelingen

Spreekpunten:

- U kunt Sander Dekker (MRb) en Arie Slob (MBVOM) verwelkomen bij dit overleg. MRb is, zoals afgesproken tijdens het BWO AI, er voor het eerst bij. MBVOM sluit, net als vorig jaar, aan in verband met de voorbereiding voor de Conferentie Nederland Digitaal. OCW heeft dit jaar een prominente rol tijdens de Conferentie. Zij organiseren maandag de Digitaal Talent dag (zie ook de toelichting onder 3).

Wil hij de ochtend of middag in panel zitten met BZK en EZK

Ontvangen BBR

10.2.e

- Minister Dekker heeft ter informatie een kalender met belangrijke data op AI meegestuurd (bijlage 2). U kunt hem vragen deze kort toe te lichten en hem vervolgens hiervoor bedanken.
- Eventueel kunt u aangeven dat er de komende periode de nodige activiteiten nationaal en internationaal op de agenda staan. Deze activiteiten bieden een mooie mogelijkheid om het kabinetsbeleid over AI voor het voetlicht te brengen. Deze agenda kan verder ambtelijk worden besproken in de interdepartementale werkgroep AI en directeurenoverleg NDS. Waar nodig en wenselijk kan vervolgens specifieke activiteiten in een BPO worden besproken.

2) Concept update NDS

Spreekpunten:

- U kunt uw collega's bedanken voor de goede samenwerking bij de totstandkoming van het eerste concept;
- U kunt de andere bewindspersonen vragen voor hun akkoord op hoofdlijnen. Ook kunt u hen vragen of zij nog onderwerpen missen en/ of aanvullingen hebben.

Toelichting

- In juni 2019 is de voortgangsrapportage en de actualisatie van de NDS naar de Tweede Kamer gestuurd.
- In de actualisatie van 2019 zijn 6 prioriteiten benoemd. Dat zijn:
  - Artificiële Intelligentie
  - Datadelen en -toegang
  - Digitale vaardigheden en inclusie
  - Digitale overheid
  - Connectiviteit
  - Digitale weerbaarheid
- Bij deze nota treft u een eerste concept aan van de update NDS 2020. In dit concept rapporteren we over de voortgang van de NDS langs de 6 eerder genoemde prioriteiten.
- Belangrijk uitgangspunt van deze NDS is om zichtbaar te maken wat er op digitalisering gebeurt en de meerwaarde van deze activiteiten voor burger en samenleving. We zijn daarom ook bezig met het inventariseren van een aantal aansprekende voorbeelden. Deze insteek is in lijn met de uitkomst van het gesprek met het Beraad NL Digitaal in oktober 2019 en hiervoor is ook draagvlak bij BZK/JenV en de overige betrokken departementen.
- Het eerste concept (bijgevoegd, inclusief voorgestelde inhoudsopgave) is interdepartementaal op directeureniveau besproken en goed ontvangen. Met BZK en JenV loopt de samenwerking tot nu toe goed. De komende tijd zullen we nog een aantal slagen maken:
  - Een aantal resultaten komt later ter beschikking en zullen we meenemen in een volgende versie (bv. op het terrein van data);
  - De Europese Commissie komt naar verwachting op 19 februari met haar digitaliseringsstrategie en voorstellen op het terrein van AI en data. De Nederlandse reactie hierop nemen we mee in de NDS (uitgebreide reactie komt in de BNC-fiches). Europa zal hiermee een prominentere plek krijgen in het stuk. Mede op basis hiervan willen we het (geo)politieke aspect van digitalisering een goede plek geven in de inleiding en de rest van het stuk.

- Parellel aan de update van de NDS lopen de Brede Maatschappelijke Heroverwegingen, waarin digitalisering een dwarsdoorsnijdend thema is. Geïntariseerde beleidsrichtingen kunnen worden gebruikt in het tweede deel van de update waarin we vooruitkijken en agenderend kunnen zijn richting verkiezingen en nieuw kabinet. Ook de opbrengsten van de Conferentie NL Digitaal en het overleg met het Beraad NL digitaal kunnen hierbij behulpzaam zijn.
- U ontvangt het concept in deze vroege fase, zodat we uw eventuele wensen goed kunnen meenemen. Tijdens het BWO van 11 februari is het doel om akkoord te krijgen op de inzet en hoofdlijnen van de NDS. Daarnaast is het een moment om betrokkenheid van de andere coördinerende departementen bij de ontwikkeling van de NDS aan te halen.
- Minister voor Rechtsbescherming Dekker is er zoals afgesproken tijdens het BWO AI voor het eerst bij. Mogelijk dat hij nog een aantal aanvullingen heeft bij de update van de NDS. U kunt aangeven dat er op ambtelijk niveau hierover contact is.

Vervolg/ proces:

- BWO digitale driehoek 11 februari
- Beraad NL digitaal 19 maart tijdens Conferentie NL Digitaal
- Directeurenoverleg NDS medio april
- RFEZIL/MR medio mei

3) Conferentie NL Digitaal

Spreekpunten:

- U kunt aangeven dat er grote animo is geweest voor het organiseren van sessies voor de Conferentie. De programmacommissie waarin BZK en JenV vertegenwoordigd zijn heeft een programma vastgesteld. Dit heeft een mooi en breed programma opgeleverd verdeeld over de onderwerpen van de digitaliseringsstrategie en de verschillende domeinen. Grote wijzigingen kunnen nu niet meer gemaakt worden.
- Met dit programma worden de inhoudelijke kernboodschappen samengesteld, in de driehoek gecoördineerd en met de eigen bewindspersoon afgestemd.
- U kunt vragen of de bewindspersonen hier tevreden mee zijn.
- U kunt vragen naar de aanwezigheid van de bewindspersonen tijdens de conferentie én tijdens het Beraad (voorzien aan het eind van de dag 19 maart).
- U kunt MBVOM vragen om een toelichting over het programma van de Digitaal Talent dag, dat onderdeel uitmaakt van de Conferentie Nederland Digitaal. Vorig jaar heeft u tijdens de eerste Conferentie gezamenlijk de digitaliserings-agenda voor primair en voortgezet onderwijs gelanceerd.

Toelichting

- U bent maandag 27 januari bijgepraat over de Conferentie NL Digitaal. Uw programma voor de dag kunt u vinden als bijlage bij dit dossier (zie bijlage 3).
- Tijdens het overleg met de andere bewindspersonen willen we stilstaan bij de aanwezigheid van de bewindspersonen en de concrete resultaten.

- Deelname van MBZK is bevestigd. Zijn programma is nog in bespreking met hem. Mogelijk heeft dit effect op het Beraad.
- Over deelname van MJenV is nog niets bekend. Uit overleg op ambtelijk niveau wordt er geen deelname van MJenV verwacht, wel wordt namens JenV deelname van MRb verwacht.

Digitaal Talent dag

- Op maandag 16 maart wordt, als onderdeel van de Conferentie Nederland Digitaal, de Digitaal Talent dag georganiseerd. Deze dag komt in plaats van het Smart Industry Jaarevent dat vorig jaar onderdeel van de Conferentie deel uit maakte.
- Digitaal talent is een belangrijke voorwaarde voor de digitaliserende samenleving. Er is behoefte aan steeds meer ICT experts, maar voor iedereen worden digitale vaardigheden belangrijker.
- Digitale vaardigheden en inclusie is mede om die reden genoemd als een van de vijf fundamenteën van de Nederlandse Digitaliseringsstrategie.
- OCW heeft bij deze dag het voortouw en er wordt goed samengewerkt met EZK. Ook is er op de maandag aandacht voor BZK en JenV onderdelen, zoals Digitale Inclusie en Cyber skills.
- Digitalisering maakt een belangrijk onderdeel uit van de Groeistrategie en daarbij is ook veel aandacht voor het onderwijs. In het kader hiervan wordt op 17 februari een werkbezoek tussen MEZK en MVBOM.

Achtergrondinformatie: Digitaliseringsagenda primair en voortgezet onderwijs

- OCW en EZK hebben samen met de PO-Raad, de VO-raad en Kennisnet een digitaliseringsagenda voor het primair en voortgezet onderwijs uitgewerkt.
- De agenda bestaat uit vijf hoofdlijnen:
  - (1) het vergroten van het innovatief vermogen in het onderwijs;
  - (2) verbeteren van digitale geletterdheid van leraren en leerlingen;
  - (3) versterken van vraagsturing in de leermiddelenmarkt;
  - (4) een veilige en betrouwbare infrastructuur en;
  - (5) ethiek en digitalisering van het onderwijs.
- Inzet van EZK is om met deze agenda een versnelling aan te brengen in de vernieuwing van het curriculum, met name op digitale geletterdheid.
- Daarnaast stimuleren we met deze agenda innovatie en vernieuwing in het onderwijs door de toepassing van digitale technologieën in het onderwijs.
- Tevens heeft deze agenda tot doel om samenwerking tussen onderwijs en bedrijfsleven op digitalisering te stimuleren. Die samenwerking is nu nog versplinterd en op individuele basis tussen bedrijven en scholen.
- Dit najaar hebben de ontwikkelteams de bouwstenen opgeleverd voor een nieuw curriculum. Het lijkt erop dat dit wederom een fragiel politiek proces wordt, omdat vakbonden dreigen deze vernieuwing van het curriculum te katapulteren. De behandeling van de opbrengsten is voorzien in een AO op 5 maart 2020.

4) WRR rapport: 'Voorbereiden op digitale ontwrichting' en Citrix kwetsbaarheid

- MJenV zal een toelichting geven op het proces van de reactie op het WRR-rapport als op de evaluatie van de Citrix kwetsbaarheid. Indien er inhoudelijk discussie ontstaat kunt u onderstaande lijn hanteren.

Spreekpunten:

- Indien de minister van JenV dit onderwerp inhoudelijk opbrengt wordt u geadviseerd op hoofdlijnen te blijven. Over specifieke invulling van aanvullende maatregelen wordt nog gesproken. Welke lijn MJenV wil kiezen is vooralsnog onduidelijk.
- U kunt aangeven dat – op basis van eerste analyse van EZK – het huidige systeem in de Citrix-casus relatief goed heeft gefunctioneerd, en dat we met interventies in de uitvoering het gewenste resultaat kunnen bereiken.
- Onze inzet is, ook omwille van de urgentie, om binnen het huidige stelsel van wetgeving en bevoegdheden de inzet te maximaliseren. Bijvoorbeeld, het geheel van de expertise van het National Cyber Security Centrum (NCSC) en de sectorale toezichthouders is in onze visie meer dan de som der delen.
- Er zijn geen stelselwijzigingen nodig waarbij (ministeriële) verantwoordelijkheden worden verschoven. Sectorale toezichthouders hebben de wettelijke bevoegdheden om waar nodig informatie bij vitale bedrijven te vorderen en bindende aanwijzingen te geven.

Toelichting

- De WRR heeft in september 2019 een rapport gepresenteerd over de voorbereiding op digitale ontwrichting.
- De kabinetsreactie WRR is voorzien voor half maart.
- Voor de totstandkoming van de reactie op het WRR rapport, is een interdepartementaal proces gepland met o.a. dilemmasessies op DG-niveau die later plaats zullen vinden dan dit BWO.
- Naar aanleiding van de recente Citrix-casus worden *lessons learned* toegevoegd aan de kabinetsreactie en heeft MJenV de wens om aanvullende maatregelen aan te kondigen.
- Tijdens de Citrix-casus heeft de informatie-uitwisseling tussen het NCSC, Agentschap Telecom en vitale bedrijven (en vice versa) goed gewerkt. Ook is goed samengewerkt om het bredere bedrijfsleven te informeren via het Digital Trust Center, samenwerkingsverbanden en het CSIRT voor digitale dienstverleners (CSIRT DSP). Hierop kan worden doorgebouwd en geïntegreerd in de reguliere processen. Er worden namelijk regelmatig serieuze kwetsbaarheden gevonden.
- EZK kan zich vinden in het verbeteren van het huidige stelsel de samenwerking en informatie-uitwisseling tussen partijen, maar wil ervoor waken dat incident-gedreven beleid elkaar in snel tempo opvolgt met weinig tijd om eerder aangekondigde versterkingsmaatregelen te implementeren.
- De volgende cybersecurity Kamerbrief, namelijk de beleidsreactie op het jaarlijkse Cyber Security Beeld Nederland (dreigingsbeeld), is gepland in juni. Een Kamerbrief met een evaluatie van de Citrix-casus is gepland in het najaar.

Achtergrond: hoofdlijn kabinetsreactie WRR

De hoofdaanbeveling van de WRR, dat voorbereiding op een digitaal incident nadrukkelijk onderdeel dient te zijn van ons nationale veiligheidsbeleid en het beleid gericht op de continuïteit van de samenleving, wordt in de kabinetsreactie onderschreven. Tegelijkertijd is de boodschap van de kabinetsreactie dat digitalisering onderdeel is van de fundamenteën van de samenleving en dat derhalve "cyber" of "digitaal" onderdeel dient te zijn van de reeds bestaande crisisstructuren en preparatie. Daarom is ingezet op het versterken van de Wet beveiliging netwerk- en informatiesystemen en is er aandacht voor crisispreparatie middels het Nationaal Crisisplan Digitaal. Voor elementen die onvoldoende geadresseerd worden binnen de huidige structuren moeten we, waar nodig, aanpassingen doen.

Huidige verdeling van verantwoordelijkheden:

- MJenV is verantwoordelijk voor de coördinatie op bescherming van vitale infrastructuur en het rijksbrede cybersecuritybeleid. De vakdepartementen zijn verantwoordelijk voor hun eigen domein. Het toezicht is belegd bij sectorale toezichthouders. MBZK is coördinerend verantwoordelijk voor het informatiebeveiligingsbeleid van het Rijk en stelselverantwoordelijk voor de medeoverheden.

1. Inleiding

Vorstel is om de inleiding een (nog) politiekere inkleuring te geven, ook mede aan de hand van de digitaliseringsstrategie van de Commissie die op 19 februari aankomt. Daar zal naar verwachting veel aandacht zijn voor digitale soevereiniteit en de noodzaak om als Europa te investeren in eigen digitale technologieën, conform Europese waarden.

2. Nederlandse Digitaliseringsstrategie 2020

In dit hoofdstuk gaan we in op de prioriteiten van de NDS en welke resultaten er de afgelopen periode zijn geboekt:

- a) Artificiële Intelligentie
- b) Datadelen en -toegang
- c) Digitale vaardigheden en inclusie
- d) Digitale overheid
- e) Connectiviteit
- f) Digitale weerbaarheid

Dit is voor een groot gedeelte al uitgeschreven, maar zal de komende tijd aan de hand van resultaten die later beschikbaar komen verder worden aangevuld. In dit hoofdstuk willen we concreet maken wat digitalisering voor burgers, ondernemer en samenleving oplevert aan de hand van goede voorbeelden. Hiervan zijn er al een aantal opgenomen; de komende tijd zullen we meer volgen, o.a. op het terrein van AI, data, mobiliteit en digitale inclusie.

Ook willen we bij elk van de prio's, waar relevant, onze Europese inzet meenemen. Op 19 februari verwachten we dat de Europese Commissie met het AI witboek en nadere informatie over data komt. Op diezelfde datum verwachten we ook de genoemde digitaliseringsstrategie (inclusief nadere informatie over de Digital Services Act) van de Europese Commissie. De eerste Nederlandse reactie op deze plannen nemen we mee. Voor uitgebreide reactie verwijzen we naar BNC fiches.

3. Europese en internationale inzet

Om het belang van Europa binnen de digitaliseringsstrategie goed zichtbaar te maken is dit, ook ten behoeve van de interdepartementale afstemming, nu als apart hoofdstuk neergezet. Aan de hand van de genoemde Commissieplannen willen we dit dus meer integreren bij de verschillende prioriteitsonderdelen van Hoofdstuk 1 en 2.

4. Toekomstige uitdagingen en beleidsrichtingen

De uitdagingen op het terrein van digitalisering zijn nooit af. De mogelijkheden om digitale innovaties toe te passen ten behoeve van economie en maatschappij zullen de komende tijd alleen maar verder toenemen. Ook vragen rondom de borging van publieke belangen zullen blijven opkomen. Met het oog op de verkiezingen en een nieuw kabinet stellen we voor om in dit hoofdstuk een aantal actuele uitdagingen en beleidsrichtingen te schetsen. Daarvoor kunnen we o.a. de inzichten uit de Brede Maatschappelijke Heroverwegingen, waarin digitalisering een dwarsdoorsnijdend thema is en de Conferentie Nederland Digitaal op 16-19 maart, inclusief het gesprek met het Beraad, gebruiken.

5. Bijlagen

- Overzicht voortgang alle acties NDS
- Overzicht financiën digitalisering conform motie Wörsdörfer

Nederlandse Digitaliseringsstrategie 2020

1 Inleiding

De Nederlandse Digitaliseringsstrategie (NDS) bundelt kabinetsbreed de ambities en doelstellingen voor een succesvolle digitale transitie in Nederland.

Digitale ontwikkelingen zijn internationaler dan ooit en landen maken verschillende keuzes om hieraan richting te geven. Zo voeren China en de VS hun eigen koers. De Europese middenweg tussen een staatsgestuurde en een vrijemarkt economie is een veelgenoemd antwoord op deze uiteenlopende wereldbeelden. Samen met andere Europese landen staan we voor de uitdaging om de vruchten van de digitale transitie te plukken.

Dat betekent wel dat we in Europa en Nederland moeten samenwerken. Samenwerken voor digitalisering die bijdraagt aan het oplossen van maatschappelijke opgaven in de zorg, het onderwijs en onze voedselvoorziening, met respect voor privacy en persoonlijke gegevens. Samenwerken voor het benutten van de maatschappelijke en economische kansen van nieuwe technologieën, met behoud van fundamentele mensenrechten en ethische principes. En samenwerken voor digitalisering die mensen en bedrijven wereldwijd verbindt, op een betrouwbare, eerlijke en veilige manier.

We moeten ook investeren. Als we digitale ontwikkelingen zelf in de hand willen hebben en houden, als we willen weten wat er wel en niet gebeurt met onze gegevens, als we controle willen houden over hoe digitale innovaties en toepassingen worden vormgegeven, zullen we zelf moeten investeren in de kennis en kunde die dit mogelijk maakt. Ook voor het veiligstellen van het toekomstig verdienvermogen van Nederland is het belangrijk dat we investeren. Met de Groeistrategie en de voorbereidingen voor het Investeringsfonds geeft het kabinet hieraan een extra impuls.¹

In al deze digitale vraagstukken en dilemma's staat Nederland niet alleen. Met de komst van de nieuwe Europese Commissie, onder leiding van voorzitter Von der Leyen, is digitalisering één van de topprioriteiten in Europa.

Ook voor burgers, ondernemers, wetenschappers en (lokale) overheden is digitalisering een belangrijk thema. Dat bleek ook tijdens de tweede conferentie Nederland Digitaal in maart 2020. Hier hebben we onder andere de resultaten van de NDS over het voetlicht gebracht, gesproken over hoe we succesvolle initiatieven kunnen opschalen en op welke wijze we publieke belangen tijdens de digitale transitie het beste kunnen borgen. De conclusie aan het eind van de week was eensluidend: Nederland heeft alles in huis om de digitale transitie in goede banen te leiden en mee te doen aan de groeiemarkten en technologieën van de toekomst. **PM check resultaten CNLD**

Nederland Digitaal

We zullen dan wel vaart moeten maken om koploper in Europa te worden (**PM DESI cijfers**). Het is belangrijk dat de ambities in de NDS worden gerealiseerd. De uitvoering is daarom in volle gang.

Centraal in deze update staan de (tussentijdse) resultaten langs de zeven prioriteiten van de NDS. Een aantal belangrijke zijn:

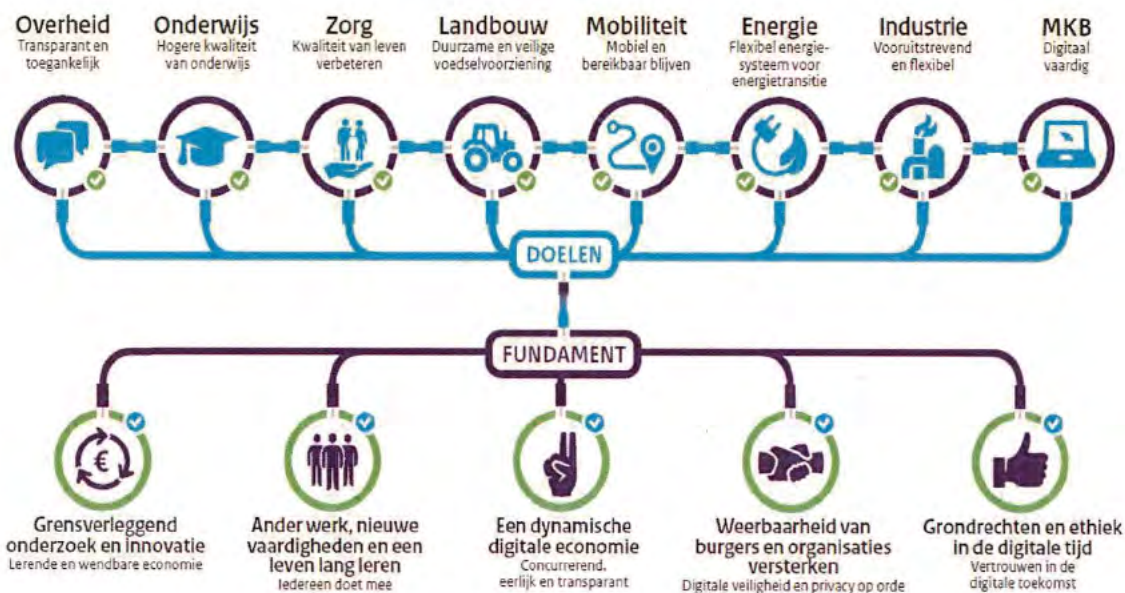
- Op 8 oktober 2019 heeft het kabinet het strategische actieplan AI gelanceerd. Hierin zijn acties benoemd waarmee Nederland een koppositie in Europa wil verkrijgen. De AI coalitie is inmiddels gegroeid tot meer dan 170 deelnemers. **PM investeringen**
- **PM opsomming (bv. top 5) belangrijke resultaten NDS**

Daarnaast staan we in deze update stil bij de Nederlandse inzet in Europa en de wereld en kijken we vooruit naar een toekomstig kabinet. Belangrijk hierbij zijn o.a. de uitkomsten van de Brede Maatschappelijke Heroverwegingen (**PM resultaten**).

¹ Verwijzing, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brieven/2019/12/13/brief-groeistrategie>

Nederland Digitaal

2 Nederlandse Digitaliseringsstrategie 2020

Prioriteiten 2019

De scope van de Nederlandse Digitaliseringsstrategie is breed: van digitalisering in domeinen als agro en zorg tot het overheidsdomein, van digitale vaardigheden tot cybersecurity. En van grensverleggend onderzoek tot ethische vraagstukken.

In 2019 is de NDS geactualiseerd en heeft het kabinet aangegeven welke thema's en acties in 2020 prioritair zijn. Dat zijn:

1. Artificiële Intelligentie
2. Datadelen en -toegang
3. Digitale vaardigheden en inclusie
4. Digitale overheid
5. Connectiviteit
6. Digitale weerbaarheid
7. Internationale inzet

Op al deze zeven terreinen zijn de krachten gebundeld en zijn er resultaten geboekt.

PM aanvullingen CNLD/ Beraad NL Digitaal 16-20 maart

2.1 Artificiële intelligentie (> grensverleggend onderzoek en innovatie)

Artificiële intelligentie (AI) is een digitale technologie die onze wereld transformeert. Deze technologie gaat stevig bijdragen aan onze welvaart en welzijn, en is daarom een belangrijk onderdeel in de Groeistrategie². 86% van de bedrijven voorziet dat AI een grote impact gaat hebben op hun sector. Tegelijkertijd vraagt AI ook publieke borging. AI heeft impact op publieke belangen en waarden als privacy, consumentenbescherming en menselijke autonomie.

Strategisch Actieplan AI

Op 8 oktober 2019 heeft het kabinet het Strategisch Actieplan voor AI (SAPAI)³ gepresenteerd. Hierin staan concrete acties om Nederland in staat te stellen om de maatschappelijke en economische kansen van AI te verzilveren en de publieke belangen bij AI te borgen, en zodoende bij te dragen aan welvaart en welzijn.

Nederlandse AI-coalitie

Op 8 oktober is ook de Nederlandse AI-Coalitie gelanceerd. Dit is een initiatief van de Taskforce AI en is gericht op publiek-private samenwerking, omdat bij veel uitdagingen deze samenwerking nodig is. Inmiddels hebben ruim 170 organisaties zich bij de coalitie aangemeld om samen aan de slag te gaan, w.o. bedrijven, kennisinstellingen, onderwijsinstellingen en overheden. De acties zijn gericht op het versterken van het hele AI-ecosysteem, zoals onderzoek en innovatie, human capital en maatschappelijke acceptatie/inclusie en startups en scale-ups. De acties worden ontwikkeld met en voor specifieke toepassingsgebieden, zoals zorg, veiligheid, energie, publieke dienstverlening, retail, financiële dienstverlening en de maakindustrie.

Voorbeeld concrete toepassing AI

PM Box met goed vb AI

Ook op Europees en internationaal vlak heeft het kabinet niet stil gezeten op. In lijn met de motie Verhoeven⁴ heeft het kabinet bij diverse gelegenheden gepleit voor het ontwikkelen van AI in Europa en heeft Nederland als reactie op het door de Europese Commissie gepubliceerde gecoördineerde actieplan Artificiële Intelligentie voor Europa^[2] hiervoor genoemde SAPAI gelanceerd en een Nederlandse AI-coalitie opgericht. Onderzoeksinitiatieven als Ellis en Claire werken met steun vanuit Nederland aan het versterken van de Europese samenwerking bij AI-onderzoek. Zo werd op 9 december jl. in Den Haag het hoofdkantoor van het Claire-netwerk voor mensgerichte AI geopend. (PM update na EC mededeling)

² <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brieven/2019/12/13/brief-groeistrategie>

³ PM verwijzing

⁴ PM Kamerstuk

Ook ten aanzien van de ethische aspecten wordt gewerkt aan een Europese aanpak. De concept ethische richtlijnen voor AI zijn op 9 april 2019 vastgesteld door de Europese Commissie, waarna in samenwerking met andere EU-lidstaten een testfase is gestart met meer dan 600 bedrijven en organisaties uit Europa die afloopt begin 2020. Nederland steunt deze lerende aanpak, waarbij onderzoek, experimenten en pilots moeten uitwijzen of (en waar) problemen ontstaan en of aanvullende Europese wet- en regelgeving nodig is. De ambitie is om de Europese ethische benadering voor AI ook wereldwijd te positioneren.

In SAPAI, dat in oktober naar de kamer is gestuurd, wordt ingegaan op meerjarige investeringen. NB actuele cijfers voor 2020 nog toe te voegen, zoals inzet van TNO en anderen.

2.2 Datadelen en -toegang (een florerende data-economie)

Voor de economie neemt het belang van data alleen maar toe en dus wordt de beschikbaarheid van data essentieel voor het functioneren van de economie. Data is ook een essentiële voorwaarde voor succesvolle toepassing van AI. Nederland loopt internationaal voorop in het denken en handelen over het op verantwoorde wijze delen van data. Vorig jaar heeft het kabinet haar visie op datadeling tussen bedrijven⁵ gepubliceerd. Hierin heeft het kabinet een ambitie en concreet kader uiteengezet voor het delen van data tussen bedrijven. De visie heeft veel (internationale) belangstelling gekregen van zowel overheden en bedrijven.

Datadeelcoalitie

Om het vrijwillig data delen te stimuleren en afspraken daarover te maken is op initiatief van EZK in mei 2019 een groep, branches, bedrijven en kennisinstellingen samengebracht rondom het onderwerp datadelen tussen bedrijven. Deelnemers hebben afgesproken dat er een open (in)formele samenwerking voor cross-sectoraal datadelen wordt opgezet, de zogenoemde Datadeelcoalitie. Deze coalitie bestaat inmiddels uit tientallen partijen⁶ en gaat werken aan nieuwe vormen van datadeling, waarbij bronhouders grip houden op de gegevens.

Het kabinet ondersteunt deze coalitie, zodat er o.a. proefprojecten om data tussen verschillende sectoren te delen kunnen worden uitgevoerd. De eerste resultaten van deze projecten worden in de loop van 2020 verwacht (PM check tzt). Naar verwachting kan vanaf medio 2021 met de verkregen kennis en ervaring een generiek afsprakenstelsel voor het verantwoord en cross-sectoraal delen van data worden opgezet.

Data Sharing Coalition

De Data Sharing Coalition werkt aan een oplossing om cross-sectoraal datadelen tussen bedrijven mogelijk te maken. Hierbij moet er controle blijven over de data door de rechthebbende(n). Dit zal tegenwicht bieden aan de 'winner-takes-most'-situaties, waarin grote datamonopolisten de dienst uitmaken. Zo kan een groter deel van de waarde die voortvloeit uit het delen van deze data weer terugvloeien in de waardeketen en dus het mkb.

Op dit moment werkt een groep van ongeveer 20 bestaande datadeelinitiatieven, brancheverenigingen, kennisinstellingen, bedrijven en experts samen in de coalitie. Deze groep groeit nog steeds.

Er zijn veel waardevolle toepassingen met cross-sectoraal datadelen te realiseren: denk aan het delen van vrachtinformatie uit de logistieke sector met verzekeraars voor het optimaliseren van risicomanagement of aan vastgoedtaxateurs die de duurzaamheidskenmerken van gebouwen en zonnepanelen delen met energie-netbeheerders.

Het realiseren van deze cross-sectorale use-cases vraagt om betere interoperabiliteit tussen reeds bestaande – vaak sectorspecifieke – datadeelinitiatieven. Dit vergt generieke afspraken op het gebied van bijvoorbeeld technische standaarden, semantiek van data, juridische afspraken en betrouwbare, herbruikbare digitale identiteiten.

Sander Middendorp (CEO SBR Nexus): "Wij doen mee aan de Data Sharing Coalition omdat wij geloven dat we met het slim combineren van data uit verschillende sectoren kansen kunnen creëren voor het Nederlandse bedrijfsleven en een bijdrage kunnen leveren aan grote maatschappelijke opgaves zoals leefbaarheid, mobiliteit en de energietransitie."

⁵ PM verwijzing

⁶ Partijen die al deel uitmaken van de coalities zijn: iSHARE, SBR NEXUS, SURF, HDN, MEDmij, FOCWA, Netbeheer Nederland, GO FAIR, KPN, UvA, Sustainable Rescue, Visma Connect, Verbond van Verzekeraars en International Data Spaces Association (uit Duitsland).

Nederland wil met deze actieve inzet ook nadrukkelijk het Europees beleid rond data beïnvloeden. Datamarkten zijn immers sterk internationaal, dus de juiste randvoorwaarden moeten daar gesteld worden om ook alle kansen te kunnen benutten.

Nederland was in 2019 één van de eerste landen met een concrete visie op datadelen en is vanuit dat startpunt actief geweest in het aanmerken van de urgentie van Europees beleid op dit terrein. Dat is onder meer geland in raadsconclusies⁷.

Om ook de grensoverschrijdende kansen goed te benutten, zijn de plannen rond de vorming van de Datadeelcoalitie vanaf het begin actief gedeeld in Europa, onder meer met bijeenkomsten voor belangstellende bedrijven. Dit heeft tot doel om nationale datasilo's te voorkomen, door dezelfde standaarden te gebruiken.

Het Duitse GAIA-X initiatief rond opslag en verwerking van data sluit nauw aan bij de Nederlandse aanpak, waarbij bedrijven en kennisinstellingen gezamenlijk werken aan oplossingen. De overheid heeft daarbij een faciliterende rol. Nederland waardeert de Duitse blauwdruk voor dit project en zal ook in 2020 nauw aangesloten blijven om het project mede vorm te geven.

<PM update EU na publicatie datastrategie in februari>

Ondersteuning van het 'FAIR' maken data en datadiensten

De FAIR principes zijn een belangrijke voorwaarde voor het functioneren van datadelingsschema's. Het kabinet heeft daarom de GO FAIR Foundation ondersteund voor het ontwikkelen van een certificeringschema waarmee vastgesteld kan worden in hoeverre organisaties, dienstenaanbieders en/of datasets zich aan de FAIR (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable) principes conformeren.

Gegevensuitwisseling in de zorg

Er is nog grote winst te behalen in delen van informatie in de zorg, met respect voor privacy en bescherming van individuele medische gegevens. Er is nu veel (PM hoeveel?) tijdverlies doordat alles nog op papier moet worden uitgewisseld en uitgevoerd. Ter versnelling van de totstandkoming van elektronische gegevensuitwisseling tussen zorgverleners, komt het kabinet eind 2020 met een voorstel voor een wet op Elektronische gegevensuitwisseling in de zorg.

In 2020 zal het aantal Persoonlijke Gezondheidsomgevingen (PGO) en zorgaanbiederssystemen met een MedMij-label toenemen en zal gezondheidsdata gedeeld kunnen worden via het PGO.

Een coalitie van verschillende partijen in de zorg wil de FAIR-data principes en de Personal Health Train verder brengen. Vanuit VWS loopt er een pilot bij Vektis om een PHT te laten lopen op Vektis-data.

Snellere doorstroom van vrachtverkeer door effectief datadelen

Onder de noemer 'Connected Transport Corridors' werken het Rijk, regio's en vervoerders samen om transport veiliger, duurzamer en efficiënter te maken door het delen van data. De corridor maakt onder meer gebruik van intelligente verkeerslichten (iVRI's), die naderende vrachtwagens al vroeg herkennen en hen prioriteit kunnen geven. Chauffeurs hoeven daardoor minder vaak te stoppen en besparen zo brandstof. Onder de aanpak vallen daarnaast rijden met adviessnelheid, integreren van overheidsdata in logistieke planningssystemen, voorspellen van aankomsttijd en meten van bandenspanning.

Eric de Winter van De Winter Logistics uit Honselersdijk is een transporteur die al vanaf het eerste uur bij Connected Transport Corridors betrokken is. Hij is blij met deze ontwikkeling: "Het is veel duurzamer. Stoppen voor een verkeerslicht kost snel een liter brandstof per keer. Als de chauffeur kan doorrijden, gebruik je minder brandstof en veroorzaak je dus minder CO₂-uitstoot. En het zorgt voor meer rust tijdens het rijden, waardoor chauffeurs beter kunnen anticiperen op ander verkeer. Meer asfalt is niet automatisch de oplossing voor een betere doorstroming. We moeten gebruik maken van slimmere technieken."

De aangesloten corridors zijn Amsterdam-Westkant, Groot-Rotterdam, Zuid-Nederland en Zeeland-België. Het streven is om een netwerk van corridors te creëren, zodat vervoerders op steeds meer plekken van de voordelen kunnen profiteren.

⁷ Telecomraad, juni 2019

Mobility as a Service

Ook op het terrein van mobiliteit is data onontbeerlijk. Het kabinet zet in op een mobiliteitssysteem dat intelligenter, integraler en meer datagedreven functioneert. Eén van de programma's waarmee hieraan invulling wordt gegeven is MaaS (Mobility as a Service). Bij MaaS staat de mobiliteitsbehoefte van de gebruiker centraal. Het direct kunnen plannen, boeken, reizen en afrekenen van alle mobiliteit via apps moeten het voor de reiziger mogelijk maken te kiezen voor de meeste optimale vorm van vervoer op het juiste moment. Het kabinet probeert via open standaarden en publiek-private samenwerking een ecosysteem voor MaaS een open decentraal systeem op te zetten. Daartoe zijn 7 nationale pilots gestart die vanaf 2020 data genereren waarmee het mobiliteitsysteem via verdere publiek-private samenwerking slimmer en duurzamer kan worden gemaakt.

PM BZK data van de overheid.

Europese Data taskforce Road Safety

De proef Data for Road Safety¹, onder Nederlands voorzitterschap, is uitgebreid naar meer lidstaten en industriepartijen. Oostenrijk, België en het Verenigd Koninkrijk zijn toegetreden. In deze proef wordt anonieme sensordata van honderdduizenden voertuigen doorgestuurd naar overheden en wegbeheerders om verkeersonveilige situaties te detecteren. Door de uitbreiding naar meer lidstaten en industriepartijen ontstaat een completer beeld van verkeersonveilige situaties in Europa en kunnen algoritmes beter worden doorontwikkeld. Dat er voor het eerst ook een vrachtwagenfabrikant (Scania) aansluit is positief gezien de vele kilometers die per vrachtwagen worden gereden. In de zomer van 2020 komt deze proef ten einde en worden de resultaten teruggekoppeld aan uw Kamer.

¹ Tweede Kamer, Vergaderjaar 2018-2019, Kamerstuk 31 305, nr. 264

2.3. Vaardigheden & inclusie (> Ander werk en een leven lang leren)

Digitale ontwikkelingen veranderen de samenleving en op de arbeidsmarkt veranderen banen en de taken die daarin worden uitgevoerd. In het dagelijkse contact met je omgeving gaat ook steeds meer digitaal, of dat nu het contact met vrienden en familie via sociale media is of het contact met de bank om te weten hoeveel er nog op de spaarrekening staat. Digitalisering vraagt dus veel van mensen. Daarom is en blijft het essentieel dat iedereen al vroeg de basis aanleert, mensen blijven leren en ontwikkelen voor veranderende beroepen en taken, en dat kwetsbare groepen zoals praktisch geschoolden extra ondersteund worden.

Digitale vaardigheden

In het primair en voortgezet onderwijs wordt het curriculum herzien waarin digitale geletterdheid als nieuw leergebied een belangrijke plaats inneemt. De voorstellen voor de leergebieden zijn door de ontwikkelteams van schoolleiders en leraren op 10 oktober 2019 gepresenteerd.⁸ Ook werken overheid en onderwijs samen aan een breed actieplan om een ambitieuze verbetering in het onderwijs mogelijk te maken. Niet alleen door het verbeteren van het curriculum, maar ook door met een gerichte inzet van digitale hulpmiddelen leraren te ondersteunen in hun werk. Het kabinet zal dit samen met scholen, koepels, inhoudelijke experts en ICT-professionals in gang zetten en gaandeweg opschalen.⁹

Digitaliseringsagenda primair en voortgezet onderwijs

PM updaten met goed voorbeeld

Leven Lang Ontwikkelen

De mate waarin mensen, bedrijven en economieën kunnen profiteren van de veranderingen op de arbeidsmarkt zoals digitalisering hangt sterk af van het scholingsstelsel en de bereidheid van mensen om te blijven doorleren en -ontwikkelen. Het onderwijssysteem moet voldoende toegerust zijn om mensen klaar te maken voor de toekomst van werk, en mensen moeten de noodzaak inzien van een leven lang leren en ontwikkelen. Het kabinet wil een doorbraak realiseren op het gebied van leven lang ontwikkelen (LLO) en een positieve sterke leercultuur tot stand brengen. Belangrijk daarvoor is dat mensen beschikken over middelen die naar eigen inzicht kunnen worden besteed aan opleiding en ontwikkeling gericht op het duurzaam inzetbaar blijven op de arbeidsmarkt. Ter ondersteuning daarvan is in 2018 een meerjarig actieprogramma gestart.

⁸ PM verwijzing

⁹ PM verwijzing groeistrategie

Zo komt vanaf 2022 het STAP-budget beschikbaar. Met het STAP-budget wordt iedereen tot de pensioengerechtigde leeftijd en met een band met de Nederlandse arbeidsmarkt in staat gesteld om scholing in te zetten voor de eigen ontwikkeling. Daarnaast treedt vanaf 2020 de SLIM-regeling in werking. Met deze regeling kunnen ondernemers in het mkb subsidie aanvragen voor het creëren van een leerrijke werkomgeving en het stimuleren van leren en ontwikkelen op de werkvloer.

Digitalisering mkb

Het EZK programma Versnelling digitalisering MKB wil het zogeheten 'peloton' ondersteunen bij hun digitaliseringsopgave door de inrichting van MKB-Werkplaatsen Digitalisering. Deze moeten leiden tot een passend aanbod van ICT-dienstverlening voor het brede mkb voor arbeidsbesparende technologieën als big data/automatisering en online marketing & sales.

In de voortgangsrapportage van het MKB actieplan is aangekondigd dat EZK in 2019 helpt met het opzetten van vijf MKB Werkplaatsen Digitalisering. Er zijn er inmiddels zelfs zes. In Groningen, Brabant, Overijssel, Gelderland, Noord-Holland en Limburg kunnen ondernemers terecht voor advies en ondersteuning.

MKB werkplaats Driven by data

Platform Driven By Data helpt ondernemers in de regio 's-Hertogenbosch structureel met groeien door de slimme inzet van data. Mkb-ondernemers krijgen leren hoe zij data(analyse) succesvol kunnen toepassen binnen hun bedrijf. Arno Klerks van MPO Ventures vertelt over zijn ervaringen. "Met het script van de JADS hebben we een interface gebouwd waarmee we écht slimmer kunnen inkopen. Je stelt een vraag aan 'het orakel' en die geeft antwoord. Bovendien zijn we dankzij de studenten van de JADS tot inzichten gekomen die we voorheen niet hadden. Die nieuwe inzichten leiden weer tot nieuwe vragen. En de nieuwe vragen weer tot nieuwe inzichten. Op deze manier blijven we onszelf continu verbeteren."

Vanaf het voorjaar wordt toegewerkt naar een landelijk dekkend netwerk van werkplaatsen. Regio's kunnen daartoe een subsidieaanvraag indienen bij RVO. **PM check O** De regeling zal voor de zomer van 2020 worden opengesteld. Een jaar evalueren we het totaal aan werkplaatsen, op basis hiervan wordt gekeken of extra inzet of extra middelen nodig zijn.¹⁰ Daarnaast zullen we voor de zomer een aantal experimenten opzetten ter versterking van de impact van de werkplaatsen, bijvoorbeeld door zich te richten op het verbeteren van de toegang van deelnemende ondernemers tot lokaal ict-aanbod (zoals software leveranciers). We dagen start-ups uit (als onderdeel van het Startup in Residence programma) om hiervoor een digitale oplossing te vinden.

Tenslotte is het belangrijk dat mkb ondernemers de werkplaatsen gemakkelijk kunnen vinden. Daarom zetten we samen met de Kamer van Koophandel extra in op voorlichting. Zo worden ondernemers die via de werkplaatsen succesvol digitaliseren, zogeheten local heroes, door de KVK ingezet om ook andere ondernemers digitaal wegwijs te maken. Zij werken daarbij nauw samen met verschillende brancheorganisaties, door voor hen passend voorlichtingsaanbod te maken.

MKB Werkplaats in Groningen stimuleert online ondernemen

De Werkplaats Online Ondernemen Groningen (WOO Groningen) ondersteunt mkb-ondernemers bij het maken van een volgende stap in hun digitale ontwikkeling. De werkplaats in Groningen richt zich daarbij in de eerste plaats op online marketing en sales. Welke hulp kunnen ondernemers verwachten? Janco Heida van De Streekboer uit Groningen merkte dat boeren in zijn omgeving enkele jaren geleden de behoefte hadden om hun producten ook kleinschalig en lokaal aan de man te brengen. "Maar dat kunnen ze niet alleen, je moet ervoor zorgen dat ze gaan samenwerken." Het platform dat Heida ontwikkelde, brengt die ondernemers samen en zorgt ervoor dat ze hun producten gezamenlijk via verkooppunten kunnen aanbieden. Daar was wel enige technische kennis voor nodig. "Zaken als Google Analytics, het gericht benaderen van je klanten en online marketing, dat zijn precies zaken waarbij studenten kunnen helpen."

Smart industry

In 2020 is de Implementatieagenda Smart Industry halverwege de looptijd van 2018- 2021. Het programma bestaat uit een nationaal programmabureau, 5 regionale smart industry Hubs, en meer dan 40 fieldlabs.

De 41 fieldlabs die zijn gemonitord hebben gezamenlijk in totaal €314 mln. aan investeringen weten te mobiliseren, waarvan 37% privaat. De meeste fieldlabs zijn tussen tot €10 mln. aan totale investeringen, en 4 zijn er groter dan €20mln, met de grootste meer dan 40mln aan totale investeringen. Er zijn 630 investerende bedrijven bij deze fieldlabs betrokken maar ook meer dan

¹⁰ Conform motie Amhaouch (35300 XIII, nr. 44)

6300 studenten en 80 PhDs. Meer dan $\frac{3}{4}$ van de fieldlabs houdt zich dan ook bezig met onderwijs en skills-ontwikkeling, Er zijn inmiddels 430 projecten gestart. Uit de fieldlabs zijn inmiddels 17 spin-off bedrijven ontstaan

In 2019 zijn 5 nieuwe fieldlabs gestart op onder meer het gebied van Inclusieve (mensgerichte) technologie, smart maintenance van windmolens, en innovatie in de bouwlab. In deze laatste worden nieuwe bouwtechnologieën als circulaire bouw, digitalisering en ketenintegratie toegankelijk gemaakt door testcases en pilotprojecten te realiseren door bedrijven, overheidsorganisaties en onderwijsinstellingen.

In 2020 ligt de aandacht op ontsluiten, overdragen, toepassen en borgen van de opgedane kennis. De online-assessment tools voor MKB bedrijven worden verder ontwikkeld aan de hand van de ervaringen tot nu toe. De online tools helpen bedrijven met hun vervolgstappen in de digitalisering m.b.v. training en advies van Smart-Industry partners. In de loop van 2019 zijn ook de groeps en individuele assessment tools beschikbaar gekomen. Vervolgstep is mogelijk toepasbaarheid voor niet-serieus producerende bedrijven.

In 2020 gaan we een expertisecentrum in digitale vorm opzetten. Deze one-stop shop gaat met de Smart Industry hubs een virtueel kennisnetwerk vormen. Het digitale platform zal de samenwerking en expertise-uitwisseling nog verder versterken. Vier van de vijf geplande hubs, zijn opgericht of in proces van wording; sommige zitten al in een volgende groeifase. De hubs zullen hun activiteiten verder ontwikkelen. Doel is om de Smart Industry hubs onderdeel te laten worden van het Europese netwerk. In 2019 zijn er ook weer een aantal fieldlabs bijgekomen. Het concept werkt goed, er blijven bottom-up nieuwe bijkomen. In 2019 zijn ook 2 thematische 'hubs' gestart op het gebied van data (data value centrum DVC) en cyber (cyberweerbaarheidscentrum) gestart. Het data value center biedt ondernemers voorlichting training en experimenteerruimte voor het bewerken en uitwisselen van data en het ontwikkelen nieuwe businessmodellen. Het DVC zal komend jaar verder aangesloten worden op het bestaande Smart Industry netwerk voor verdere synergie met bijvoorbeeld fieldlabs.

Het skills-programma krijgt een extra impuls door met de fieldlabs te werken aan het opzetten van skillslabs als onderdeel van elk fieldlab. Hiervoor zijn bij de succesvolle skillslabs de ervaringen opgehaald om te leren wat wel en niet werkt. We zoeken hiervoor ook de verdere samenwerking met regionale (mbo en hbo) onderwijspartijen.

Amfors Inclusive Fieldlab voor een inclusievere samenleving

Met het Inclusive Fieldlab werkt de Amfors Groep toe naar een inclusievere samenleving. Amfors is de sociale werkvoorziening van de regio Amersfoort en voorziet ongeveer 1050 mensen met een (grote) afstand tot de reguliere arbeidsmarkt van werk.

"In een snel veranderende samenleving is het extra belangrijk om aandacht te hebben voor de groep mensen die minder vanzelfsprekend meekomt", vindt Joris Ebben. Ebben is manager van het Inclusive Fieldlab. "Wij brengen onze medewerkers in aanraking met nieuwe technologieën. Zo werken ze in ons metaalbedrijf samen met een cobot (collaborative robot) en dragen medewerkers in de paketsortering een exoskelet. Onze smart beamer maakt complex assemblagewerk toegankelijker en vergroot zo het leerpotentieel van onze medewerkers. Met het vertaalapparaatje Travis kunnen mensen ondanks een taalbarrière elkaar op cruciale momenten goed begrijpen. Wij kiezen er dan ook voor om technologische vooruitgang als mogelijkheid te zien en niet als bedreiging."

"De volgende stap van het Inclusive Fieldlab is opschalen en doorontwikkelen", gaat Ebben verder. Allereerst door onze innovaties verder in te bedden in ons productieproces. Daarnaast werken wij toe naar een fysiek fieldlab als informatie- en testcentrum. Om dit te bereiken is samenwerking met bedrijven, organisaties en wetenschappers essentieel. Wij delen de kennis en ervaringen die we in ons werk opdoen. Hierdoor zijn we in staat om onze innovaties steeds weer een stap verder te brengen en hopen we ook anderen te inspireren om samen met ons aan een inclusievere samenleving te werken, voor nu en in de toekomst."

In het proces naar meer robotisering en digitalisering is het van belang oog te hebben voor het feit dat al die mensen die betrokken zijn in het productieproces, ook optimaal kunnen werken en optimaal ondersteund worden door industriële robots, collaboratieve robots (cobots) en cognitieve operator supportsystemen. Hiervoor zijn afgelopen jaar demonstrators op het gebied van Mens-robot AR assemblage op de BIC (Eindhoven) en bij Robohouse in Delft, samen met onder meer Werkse!

Op internationaal gebied wordt de samenwerking met Duitsland verder versterkt, zo is Smart Industry de samenwerking gestart voor een een gezamenlijk 'virtueel' fieldlab opzetten samen met Duitsland waarin nieuwe procesinnovaties getest kunnen worden zodat toepassing daarvan door MKB eenvoudiger wordt.

PM:

De implementatieagenda Smart Industry loopt door t/m 2021 met de ambitie het meest flexibele en het best digitaal geïntegreerde productienetwerk van Europa te maken. Het programma groeit hard. Het onderwerp digitalisering en productiviteitsverhoging in verschillende sectoren is steeds belangrijker geworden. Dit betekent meer vraag naar activiteiten, meer internationale aandacht, meer fieldlabs, meer coördinatie. Smart Industry werkt daarom aan een impuls-programma met focus op kennisopbouw (doorontwikkeling van de onderzoeks- en innovatie roadmap) en kennisoverdracht (versterking fieldlabs en hubs-netwerk). Hierbij zal ook de combinatie slim en duurzaam een prominentere rol krijgen. Voor dit impulsprogramma zal worden samengewerkt met het consortium rondom AI en wordt geanticipieerd op de ontwikkeling van European Digital innovation Hubs.

WCM Fieldlab CAMINO wil onderhoud van infrastructuur 100% voorspelbaar maken

'Smart Industry' of slimme industrie is de verregaande digitalisering van apparaten, productiemiddelen en organisaties. Via het 'internet of things' zijn deze onderling verbonden, waardoor nieuwe businessmodellen, manieren van produceren en sectoren ontstaan.

Via een Fieldlab kunnen bedrijven industriële innovaties ontwikkelen, testen en implementeren. Ruben Ogink van World Class Maintenance: "WCM Fieldlab CAMINO werkt aan het meten van de status van infrastructurele werken met sensoriek en gegevensanalyse. Door sensoren aan te brengen en uit te lezen op bruggen, sluizen, stuwen, riolen en rails wil het fieldlab het onderhoud van infrastructuur 100% voorspelbaar maken."

Uitdagingen rondom infra vragen om 'just-in-time maintenance': precies op tijd om te voorkomen dat iets stuk gaat, maar niet te vroeg om kostenverspilling tegen te gaan. Dat vergt een slimme aanpak: smart maintenance, waarbij gebruik wordt gemaakt van nieuwe ontwikkelingen zoals het inzetten van sensoriek, datavoorspellingsmodellen, big data en het Internet of Things (IoT).

"Zo is in het kader van Fieldlab CAMINO door Prorail en NS Techniek een proeftuin geïnitieerd voor het testen en toepassen van nieuwe of vernieuwende technieken om meer zicht te krijgen op de conditie van de rollende én vaste rail-infra, inclusief haar directe omgeving. Deelnemers brengen kennis en ervaring in op het gebied van onderhoud, monitoring en beheer van railsystemen, meet- en analysetechnieken, data-architectuur en dataopslag. De deelnemers voeren het project gezamenlijk uit. Trein en infra gaan steeds meer als één systeem fungeren en daarom is samenwerking een must. We hebben vooraf goede afspraken gemaakt, bijvoorbeeld over het gebruik van elkaars datasets. Leren van elkaar staat centraal en we kunnen deze samenwerking nog breder trekken."

Digitale inclusie

Voor een geslaagde digitale samenleving is het essentieel dat iedere burger en ondernemer mee kan (blijven) doen en niemand wordt buitengesloten. Daarom zet het kabinet op de vier sporen van digitale inclusie zoals verwoordt in de Kamerbrief 'Samenhangende aanpak digitale inclusie'¹¹: 1) digitale diensten voor iedereen makkelijker maken, 2) mensen helpen om met digitalisering om te gaan, 3) uitleggen wat de gevolgen van digitalisering zijn en 4) samenwerken met bedrijven en andere organisaties.

BOX goed vb: Coalitie voor Technologie en Inclusie

De 'Coalitie voor Technologie en Inclusie' stimuleert de ontwikkeling en toepassing van technologie voor een inclusieve arbeidsmarkt. Eind 2018 is er een challenge georganiseerd, waarbij belanghebbenden voor de uitdaging werden gezet om een nieuwe technologische oplossing te ontwikkelen om mensen met een beperking te ondersteunen op de werkvloer. Zeven projecten krijgen tot maart 2020 subsidie om hun plan uit te voeren. Deze challenge heeft al tot gevolg gehad dat een werknemer van de politie met een auditieve beperking in het werk ondersteund wordt door een technologische innovatie die gesproken woorden omzet naar tekst.

¹¹ PM verwijzing

Het contact met de overheid, banken, winkels gaat steeds meer digitaal en niet iedereen is toegerust om hun weg in de digitale wereld te vinden. Om mensen te helpen met digitale vraagstukken zet het kabinet in op het versterken van digitale basisvaardigheden. Met het programma 'Tel mee met Taal' geeft het kabinet een extra impuls aan het voorkomen en verminderen van laaggeletterdheid. De focus ligt niet alleen op lezen en schrijven, maar ook op rekenen én digitale vaardigheden. In maart 2019 heeft het kabinet de vervolgaanpak Tel mee met Taal (2020-2025) gepresenteerd, waarbij over de gehele linie van het programma ook aandacht is voor het bevorderen van digitale basisvaardigheden.

Naast het toerusten van burgers in de nodige digitale vaardigheden, moet ook de overheid zelf goed, juist en begrijpelijk communiceren. Daarom is in 2019 de 'Direct Duidelijk Brigade' gelanceerd. Deze brigade heeft tot doel overheidscommunicatie, in de vorm van brieven, websites en e-mails begrijpelijker te maken. Dit doet het kabinet met meer dan 100 brigadeleden die werkzaam zijn in de overheidsorganisaties zelf.

Uit de nulmeting van Stichting Accessibility komt naar voren dat 1 op 3 overheidswebsites al redelijk tot goed toegankelijk is. In 2020 werken we met alle overheidsorganisaties, Digitoegankelijk.nl en Gebruiker Centraal verder aan het toegankelijker maken van websites en apps. Vanaf 2020 moeten alle bestaande overheidswebsites en apps aan een aantal eisen hiervoor voldoen. In 2020 komen er 70 informatiepunten Digitale Overheid bij en in 2021 wordt het netwerk verder over heel Nederland uitgerold.

BOX goed vb: Informatiepunten 'Digitale Overheid'

De overheid zet niet alleen in op digitale dienstverlening om de communicatie met burgers te verbeteren, ook op de fysieke dienstverlening verbetert de overheid de diensten. Er zijn inmiddels 15 informatiepunten 'Digitale Overheid' geopend, waarbij mensen terecht kunnen bij een fysiek loket met algemene informatie vragen over overheidsdiensten, zoals diensten van de Belastingdienst, CAK, SVB etc.

Met drie proeftuinen (Groningen, Amsterdam, Tilburg) onderzoeken we in de praktijk hoe we het bereik van het ondersteuningsaanbod onder mensen kunnen vergroten door het beter aan te laten sluiten op hun dagelijkse leven. We zetten in op het vergroten van digitaal bewustzijn binnen de driehoek digitale inclusie, informatieveiligheid en publieke waarden. Deze activiteiten richten zich het bijblijven met technologie, het herkennen van kansen, weerbaar zijn voor de risico's en het kunnen mee praten over wat voor (digitale) samenleving we met elkaar willen.

Specifiek voor ouderen is door de Alliantie Digitaal Samenleven is het ouderenprogramma Aan-of-Uit gelanceerd om ouderen extra hulp te bieden met digitale vaardigheden.

Box: Alliantie Digitaal Samenleven

Diverse ministeries, publieke en private partijen werken sinds 2019 samen in de 'Alliantie Digitaal Samenleven' (ADS). Deze alliantie wil zorgen dat iedereen zelfstandig, gezond en veilig mee kan blijven doen, ondanks en ook dankzij digitalisering. De ADS heeft als doel mensen digitaal vaardiger te maken en online diensten, onder andere van de overheid, toegankelijker. Er wordt gezocht naar synergie tussen bestaande initiatieven van publieke en private partijen en zoekt aanvullend naar innovatie en creatieve oplossingen waarbij digitale technologieën kunnen helpen.

2.4 Innovatie binnen de digitale overheid: *practice what you preach*

Digitale ontwikkelingen vraagt veel van de Rijksoverheid zelf. We willen gebruikmaken van alle nieuwe technologieën, maar tegelijkertijd ook dat iedereen op zijn of haar tempo mee kan komen. We willen dat ontwikkelingen veilig en gebruiksvriendelijk vormgegeven worden, dat de belangrijke gegevens niet in verkeerde handen vallen en informatie voor iedereen begrijpelijk is, zodat iedereen in ons land kan blijven meedoen. Hierover gaat het in de 'Agenda Digitale Overheid', NL DIGIbeter.

NL DIGIbeter

In juli 2019 is de agenda voor de digitale overheid, NL DIGIbeter, geactualiseerd. Verder bouwend op de NL DIGIbeter 2018 zijn we verder gegaan met het verbeteren van onze informatie en dienstverlening. Daarbij hebben we steeds rekening gehouden met publieke waarden en grondrechten, met betrokkenheid van burgers en ondernemers en met regie op gegevens. In het afgelopen jaar zijn flinke stappen gezet in het verbeteren van de overheidsdienstverlening.

Zo is het Innovatiebudget Digitale Overheid 2019 succesvol afgerond. We hebben twintig projecten geselecteerd die inmiddels van start zijn gegaan.

Voorbeeld Project Innovatiebudget Digitale overheid

PM

Daarnaast zetten we met eerder genoemde SBIR in op een breder netwerk van partners die nieuwe technologie inzetten voor maatschappelijke vraagstukken. Het ministerie van BZK heeft samen met JenV de SBIR AI in de publieke sector opengesteld, waarvan in de eerste fase 21 voorstellen zijn gehonoreerd. Met het programma Startup in Residence zijn in november 2019 oplossingen van de eerste vijf startups gepresenteerd en is het nieuwe SiR 2020 gelanceerd. Dit programma beschikt over 17 'challenges', o.a. op de terreinen digitale inclusie en het delen van data delen tussen overheid en bedrijven. Ook hebben we een toolbox Verantwoord Innoveren ontwikkeld.

In het afgelopen jaar is langs verschillende wegen het gesprek over digitalisering in relatie tot de maatschappij en grondrechten gefaciliteerd. Het gaat hierbij om het Historisch Algoritmisch Museum, een boekje voor middelbare scholieren, het Platform tech, en de Den Bosch Dataweek.

De komende tijd blijven we hard werken aan het verbeteren van de digitale dienstverlening. Zo is er ook in 2020 en 2021 een Innovatiebudget Digitale overheid van 6 miljoen euro beschikbaar. Overheden kunnen hier aanspraak op maken voor projecten en vraagstukken rond digitale overheidsdienstverlening. In het vervolg zullen we de focus nog nadrukkelijker leggen op het betrekken van de eindgebruiker (burgers en ondernemers), de levensgebeurtenisaanpak (Mens Centraal), en open source ontwikkelen en aanbesteden. Daarnaast blijven we werken aan veilige en betrouwbare manieren om in te loggen bij overheidsdiensten. Burgers en bedrijven hebben daarbij de keuze uit verschillende inlogmiddelen. Voor bedrijven zijn er al verschillende beschikbaar. Burgers kunnen straks kiezen tussen het publieke inlogmiddel DigiD en private alternatieven. De verwachting is dat de eerste private inlogmiddelen eind 2020 beschikbaar komen. Tot slot, in 2020 wordt een centraal meldpunt ingesteld waar burgers en ondernemers terecht kunnen voor het melden en oplossen van problemen met de basisregistraties.

Wet Digitale overheid

In 2020 streven we ernaar om de Wet Digitale Overheid in te voeren. Deze heeft als doel het wettelijk regelen van het veilig, toegankelijk en betrouwbaar inloggen op digitale systemen van overheidsorganisaties.

Een ander deel van de wet organiseert dat burgers die hun eigen zaken met de overheid niet kunnen regelen anderen kunnen machtigen.

Ondertussen werken we met het programma eID eraan om het inloggen door burgers en bedrijven bij de overheidsdienstverleners veiliger en betrouwbaarder te maken. Hierdoor weet een overheidsorganisatie zeker dat de persoon die inlogt daadwerkelijk diegene is.

2.5 Digitale connectiviteit / 5G (> een florierende data-economie)

Voor de verbetering van de Nederlandse mobiele infrastructuur is in juli 2018 het Actieplan Digitale Connectiviteit gelanceerd. Het Actieplan Digitale Connectiviteit betreft een integraal plan voor zowel de vaste als de mobiele infrastructuur. Specifiek gaat het om het realiseren van (a) kwalitatief hoogwaardige connectiviteit (b) die een grote diversiteit aan vraag kan bedienen en (c) altijd en overal beschikbaar is (d) tegen concurrerende tarieven. Zo blijft onze digitale infrastructuur van wereldklasse.

Vaste connectiviteit: uitrol van snel internet is versneld, vooral in het buitengebied

In het Actieplan Digitale Connectiviteit maakte het kabinet haar doelstelling bekend dat per eind 2023 alle huishoudens van Nederland de beschikking moeten kunnen hebben over een vaste internetverbinding van tenminste 100 Mbps. Eind 2017 was dat 96% en dat percentage is gestegen naar 97% eind 2019. De verwachting is dat voor eind 2023 nog eens circa 2,5 procentpunt van de adressen in Nederland zal worden aangesloten op snel internet. Daarmee zou eind 2023 tenminste

99,5% van de adressen in Nederland kunnen beschikken over snel internet. Er is een breedbandkaart¹² gelanceerd waarmee de beschikbare snelheid per provincie, gemeente en adres inzichtelijk is. Deze kaart zal jaarlijks worden geactualiseerd. Over de circa 0,5% ofwel circa 50.000 adressen waarvan ontsluiting per eind 2023 nog onzeker is gaan we in gesprek met provincies en gemeenten.

Deze positieve cijfers zijn voornamelijk het resultaat van een groeispurt in de uitrol van snelle, toekomstvaste internetverbindingen in het buitengebied. In de kernen gaat de uitrol van glasvezel ook gestaag maar wel langzamer. Deels komt dat door de wet van de remmende voorsprong: in de kernen liggen op dit moment veelal tenminste twee netwerken die aan de huidige klantvraag kunnen voldoen. Daarnaast constateert de ACM in haar onderzoek naar de glasvezelmarkt een tragere uitrol dan mogelijk vanwege een concurrentiespel dat ongunstig kan uitpakken.¹³ De volgende stappen worden ondernomen om de uitrol van glasvezel in de kernen te bevorderen: 1) verkennen van interesse van marktpartijen voor het doen van co-investeringen; 2) lokale overheden oproepen tot transparantie en harmonisatie van lokaal beleid en 3) onderzoeken of de Telecommunicatiewet gemeenten mogelijkheden biedt om het concurrentiespel tussen marktpartijen beter te ordenen.

Datacenters zijn ook onderdeel van het digitale ecosysteem. De uitdagingen¹⁴ rondom de vestiging van datacenters zien op aspecten rond de ruimtelijke ordening en energievoorziening. Hierover worden gesprekken gevoerd in een Nationale Datacentertafel die halverwege 2019 van start is gegaan. De rijksoverheid, het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, zit ook aan deze gesprekstafel.¹⁵ Het ministerie van BZK komt in samenspraak met het ministerie van EZK begin 2020 met een brief over overheidsdata in datacenters, de bouwstop van datacenters en of de datacenters onderdeel zijn van de vitale infrastructuur.¹⁶

Mobiele Connectiviteit: excellent 4G netwerk en de voorbereiding voor 5G is in volle gang Volgens de Europese Commissie¹⁷, Open Signal¹⁸, en P3¹⁹ behoort Nederland in termen van dekking en kwaliteit van haar mobiele netwerken tot de absolute wereldtop. Om aan de top te blijven worden er de komende jaren verschillende frequenties geveild en verdeeld. Daar kan nog meer dekking en capaciteit mee worden geboden. De beleidskaders voor deze verdelingen staan in de Nota Mobiele Communicatie.²⁰ In het voorjaar van 2020 wordt een groot deel van de 700, 1400 en 2100 MHz-banden geveild. Om de dekking in Nederland te behouden is er een dekkingseis verbonden aan de 700 MHz-frequenties. Die dekkingseis verplicht tot het leveren van dekking op 98% van het geografische grondgebied van elke gemeente.²¹ Die dekking moet met een hoge mate van waarschijnlijkheid een minimale snelheid van 8 Mbps bieden in 2022, en 10 Mbps in 2026.

In 2020 worden tevens de 3,5 Ghz-veiling en, afhankelijk van de marktvrage, de 26 GHz-verdeling voorbereid. Tevens wordt er onderzocht welke frequenties beschikbaar kunnen worden gemaakt voor bedrijfsspecifieke toepassingen.

Afgelopen jaar zijn er in publiek-private samenwerking een groeiend aantal pilots met 5G-technologie tot stand gekomen. Ze zijn veelal gericht op maatschappelijk en economisch waardevolle toepassingen van spectrum, vaak in de vorm van fieldlabs. Dit is veelbelovend omdat de waarde van de frequenties voor de economie en de maatschappij bepaald door de digitale diensten en toepassingen die zij mogelijk maken. In 2020 wordt er ook een vervolg gegeven aan het 5G-Innovatienetwerk door met de betrokken partijen enkele toepassingsdomeinen van 5G verder uit te diepen, zoals landbouw, zorg of smart industry. 5G (en de daaropvolgende connectiviteitsontwikkelingen) is bovendien onderdeel van de Kennis- en Innovatieagenda sleuteltechnologieën. Dat betekent dat kennisinstellingen en bedrijven samenwerken om onderzoek en innovatie op dit onderwerp in Nederland te verstevigen. Tenslotte laten we ook internationaal zien wat er in Nederland gebeurt, onder meer door de co-subsidiëring van het Holland Paviljoen

¹² www.overalsnelinternet.nl/breedbandkaart

¹³ Kamerstuk 26 643, nr. 643

¹⁴ Ruimtelijke strategie datacenters: Kamerstuk 34 682, nr. 9

¹⁵ Handelingen van de Tweede Kamer, vergaderjaar 2019 – 2020, nr. 626

¹⁶ Toezegging tijdens AO Digitale overheid van 4 december 2019.

¹⁷ <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi>

¹⁸ <https://www.opensignal.com/reports/2019/09/netherlands/mobile-network-experience>

¹⁹ <http://p3-networkanalytics.com/portfolio-item/netherlands-3/>

²⁰ Kamerstuk 24 095, nr. 478

²¹ Er zijn uitzonderingen voor Natura2000-gebieden, en in de omgeving van Westerbork ter bescherming van radio-astronomie.

voor Nederlandse techbedrijven en andere organisaties die deelnemen aan het MWC (Mobile World Congress) in Barcelona.

Lokaal beleid

In navolging van het Handvest 5G, waarin afspraken staan over goede samenwerking bij de uitrol, heeft het ministerie van EZK samen met het ministerie van BZK en de VNG afgelopen najaar in regionale gesprekstafels gesproken met meer dan 350 deelnemers. Het doel van deze tafels was om in gesprek te gaan over de vraag hoe de uitrol van vaste en mobiele telecominfrastructuur op lokaal niveau goed kan verlopen. Tijdens de tafels is gesproken over vaste en mobiele netwerken, innovatie, en straling en gezondheid. In 2020 zal mijn ministerie met de operators en gemeenten verder samenwerken om op lokaal niveau de uitrol van telecomnetwerken soepel te laten verlopen. Het ministerie van EZK ondersteunt gemeenten hierbij met de website www.oversnelinternet.nl waarop goede praktijkvoorbeelden en kennis over digitale connectiviteit worden gedeeld. Ook geeft het Antennebureau ondersteuning aan gemeenten bij het opstellen van antennebeleid.

2.6 Digitale weerbaarheid

Het kabinet wil dat Nederland digitaal veiliger wordt en dat iedereen de mogelijkheden van digitalisering op een veilige manier moet kunnen benutten. Veiligheid en vertrouwen vormen hier de basis voor een succesvolle digitale transformatie in de samenleving.

Het geschetste beeld in het 'Cyber Security Beeld Nederland 2019' bevestigt eens te meer het belang van het verhogen van de digitale weerbaarheid. Digitale weerbaarheid is een noodzakelijk randvoorwaarde voor het behoud van vertrouwen van burgers en bedrijven in digitalisering: iedereen moet kunnen vertrouwen op de veiligheid van digitale producten en diensten. Vanuit de Nederlandse Cyber Security Agenda (NCSA) wordt in Nederland en internationaal gewerkt aan het vergroten van de digitale slagkracht en weerbaarheid van bedrijven, burgers en de overheid zelf. Met de implementatie van de eerste acties uit de NCSA is een goede start gemaakt.

Om digitale aanvallen op tijd te kunnen signaleren en een halt toe te kunnen roepen is van cruciaal belang dat de detectie- en responscapaciteit op orde is. Ten behoeve van het Nationaal Detectie Netwerk (NDN) is de capaciteit uitgebreid. Doordat er het afgelopen jaar tientallen nieuwe partijen op het NDN zijn aangesloten, is het zicht op dreigingen ten aanzien van netwerken van de (rijks)overheid en vitale partijen verbeterd.

Om de weerbaarheid bij de overheid verder op peil te brengen heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) met het Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen gewerkt aan het uniformeren en harmoniseren van normenkaders op informatiebeveiliging. Deze uniformering heeft zich geuit in de 'Baseline Informatiebeveiliging Overheid' (BIO). De BIO wordt geïmplementeerd bij verschillende overheidslagen. Daarnaast heeft het ministerie van BZK in oktober 2019 een overheidsbrede cyberoefening georganiseerd voor de overheidslagen Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen. Doelstelling was om te oefenen met cyberincidenten en de doelgroepen bestuurders, ambtelijke top, middenmanagement, (ICT)-professionals te voorzien van handelingsperspectief.

In 2019 is een start gemaakt met de uitwerking van eisen op het terrein van cybersecurity die relevant zijn voor het inkoopbeleid van de overheid. De overheid wenst daarmee de digitale veiligheid van ICT-producten te bevorderen. Eerste concrete product dat voor de zomer van 2019 is opgeleverd betreft de uitwerking van het inkoopsegment softwareontwikkeling. Alle overheden (Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen) dragen bij aan de inhoudelijke uitwerking van de betreffende inkoopsegmenten. Het gehele traject zal eind 2020 leiden tot de uitwerking van alle relevante ICT-inkoopsegmenten waarmee de digitale veiligheid van ICT-producten de juiste kant op wordt gestuurd binnen de gehele overheid.

Om de samenwerking met partnerlanden en de Nederlandse internationale positie verder te verstevigen, is er geïnvesteerd in het cyberdiplomaten netwerk. De eerste cyberdiplomaten zijn reeds actief. De internationale aanpak ziet behalve op veiligheid ook op het beschermen van mensenrechten online, zoals via de *Freedom Online Coalition*.

Momenteel wordt er in EU-verband gekeken naar de mogelijkheden die de *Radio Equipment Directive* biedt om minimum digitale veiligheidseisen te stellen aan *Internet of Things* (IoT)-

apparaten. De Nederlandse inzet is dat eind dit jaar deze wettelijke minimumeisen van kracht worden.

In 2019 is de Europese *Cyber Security Act* van kracht geworden. Hiermee wordt een raamwerk gecreëerd voor de cybersecurity certificering van ICT-producten, -diensten en -processen. De ontwikkeling van de eerste Europese schema's komt op gang.

Om bewustwording bij bedrijven en burgers te stimuleren vinden bewustwordingscampagnes plaats. In 2019 zijn campagnes 'Eerst checken dan klikken' en 'Doe je updates' gelanceerd. Ook het bestaande platform Alert Online, waarvan het aantal partners afgelopen jaar is toegenomen, draagt bij aan bewustwording. Bewustwordingsbijeenkomsten komen jaarlijks samen in Alert Online in oktober.

Extra stappen nodig voor digitale weerbaarheid

Het 'Cyber Security Beeld Nederland (CSBN) 2019' schetst een zorgwekkend dreigingsbeeld. In de beleidsreactie op het CSBN en aanvullende brieven²² is uiteengezet hoe aanvullende stappen gezet zullen worden. Op hoofdlijnen loopt die inzet langs vier lijnen: het versterken van toezicht en interventiemogelijkheden, bewustwording van de risico's en het ontwikkelen van een oefen- en testprogramma.

Versterken van toezicht en interventiemogelijkheden

De Wet beveiliging netwerk en informatiesystemen (Wbni) en het onderliggende Besluit beveiliging netwerk- en informatiesystemen (Bbni), vormen naast de al bestaande sectorale wetgeving belangrijke instrumenten om de digitale weerbaarheid van vitale sectoren, aanbieders van essentiële diensten (AED's) en digitale dienstverleners te verhogen. Beheerders van vitale processen zoals onze energie- en drinkwatervoorziening moeten op basis van deze wetgeving passende maatregelen nemen om digitale risico's te beheersen. Binnen deze bestaande kaders wordt ingezet op het versterken van de samenwerking en wederzijdse kennisdeling en informatie-uitwisseling tussen NCSC, vitale sectoren en sectorale toezichthouders.

Om de weerbaarheid van telecomnetwerken tegen zogeheten 'supply chain attacks' te verhogen, heeft het kabinet aanvullende maatregelen getroffen. 5 december 2019 heeft EZK het Besluit veiligheid en integriteit telecommunicatie (Hierna: AMvB) gepubliceerd. Op basis van dit besluit worden aanbieders van mobiele netwerken verplicht aanvullende technische en organisatorische beveiligingsmaatregelen te nemen en kan de verplichting worden opgelegd om in kritieke onderdelen van het netwerk uitsluitend gebruik te maken van producten en diensten van vertrouwde leveranciers. Het Agentschap Telecom gaat hier toezicht op houden.

De digitale weerbaarheid wordt verder geborgd door het kunnen verbieden of terugdraaien van overnames in de telecomsector als de nationale veiligheid of openbare orde in gevaar komt. Hiertoe is de Wet Ongewenste Zeggenschap Telecom (WOZT) begin 2019 naar de TK gestuurd.

Oefen- en testprogramma

Honderd procent veiligheid, zeker in het digitale domein, is een illusie. De Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid (WRR) onderschrijft dit ook in hun rapport 'Voorbereid op digitale ontwrichting'. Ondanks dat dit kabinet maximaal inzet op preventieve maatregelen kan een situatie waarbij sprake is van digitale ontwrichting niet worden uitgesloten. Daarom wordt gewerkt aan een publiek-private oefenagenda om oefenen te stimuleren. Dit jaar wordt er bijvoorbeeld onder de naam ISIDOOR 2020 een reeks aan oefeningen op operationeel, bestuurlijk en politiek niveau georganiseerd. Naast deze oefenagenda heeft het Nationaal Crisisplan Digitaal een vernieuwde vorm gekregen en wordt de komende periode de oefenagenda verder worden ingevuld.

Publiek-private samenwerking en informatie-uitwisseling

Ter bevordering van de bewustwording wordt er middels informatie-uitwisseling gericht op de versterking van digitale weerbaarheid van zowel vitale (via het NCSC) als niet-vitale organisaties (o.a. via het Digital Trust Center). Een goede infrastructuur is hierbij essentieel en onder het Nationale Veiligheid strategie (NVS) wordt er gewerkt aan versterking van de weerbaarheid door kennis, kunde en expertise te bundelen.

Dit jaar zijn er verschillende stappen gezet in de ontwikkeling van het Landelijk Dekkend Stelsel (LDS), er zijn onder meer CERTs aangewezen als samenwerkingsverbanden waarmee het NCSC

²² Kamerbrief d.d. 29 oktober 2019 'Voortgang versterkte aanpak cybersecurity'; kamerbrief d.d. 12 juni 2019 'Beleidsreactie CSBN2019 en voortgangsrapportage NCSA'.

restdata kan delen. Het LDS is een belangrijk onderdeel waarin publieke en private partijen, sectorale en regionale samenwerkingsverbanden informatie en kennis breder, efficiënter en effectiever gedeeld worden tussen publieke en private partijen. Waarbij de publieke en vitale partijen terecht kunnen bij het NCSC en private (niet-vitale) bedrijven bij het DTC.

Digital Trust Center

Sinds 2018 is bij het ministerie van EZK het programma Digital Trust Center (DTC) gestart. Dit programma zet zich in voor het digitaal weerbaarder maken van geheel ondernemend Nederland. Om het bedrijfsleven te helpen wordt praktische kennis gedeeld middels een website en wordt een online platform geboden om alle ondernemers, waaronder ook vitale organisaties, ervaringen te laten delen op het gebied van cybersecurity. Door het aanjagen van samenwerkingsverbanden door middel van subsidies en praktische ondersteuning worden tools en kennis ontwikkeld en gedeeld met zoveel mogelijk bedrijven in Nederland. Het DTC vormt daarmee het informatieknooppunt voor het niet vitale bedrijfsleven waarbij het een belangrijk onderdeel en initiator vormt van het LDS. De eind 2019 gehouden evaluatie van het DTC is positief over de eerste fase van het DTC. Op basis van de aanbeveling uit die evaluatie zal o.a. worden gewerkt aan het vergroten van het bereik en effect van het DTC.

Digital Trust Center maakt bedrijven weerbaarder tegen cyberdreigingen

Het Digital Trust Center heeft als doel om het Nederlandse bedrijfsleven weerbaarder te maken tegen cyberdreigingen. In 2019 zijn hiertoe mooie stappen gezet.

Zo hebben 20 samenwerkingsverbanden zich aangesloten bij het DTC. Dit zijn netwerken van bedrijven en organisaties die gezamenlijk aan hun digitale veiligheid werken. Ook hebben we de Basisscan Cyberweerbaarheid gelanceerd. Met deze scan krijgen ondernemers in vijf minuten een beeld van hun digitale veiligheid. Om publiek-private samenwerking te stimuleren, is eind 2019 de Digital Trust Community online gegaan. Op dit platform kan in een veilige omgeving kennis en informatie op het gebied van digitale weerbaarheid worden uitgewisseld.

In 2020 wil het DTC nóg vindbaarder en zichtbaarder voor ondernemers worden. Zo zullen we onze online en offline communicatiekanalen verder uitbouwen en zullen we nieuwe producten en tools ontwikkelen om ondernemers te helpen met hun digitale veiligheid.

3. Europese en Internationale inzet

Een effectieve nationale digitaliseringsstrategie vraagt samenwerking met Europese en andere internationale partners, zoals de VN, de OESO en de G20 en in internationale multi-stakeholder processen, zoals in het kader van ICANN (internet adressen en domeinnamen), het Internet Governance Forum (IGF) en het Global Forum on Cyber Expertise (GFCE). Het is belangrijk om een gelijk speelveld te borgen en pal te blijven staan voor waarden die Nederland in een digitaliserende wereld belangrijk vindt. Dat betreft bijvoorbeeld een vrij, veilig, stabiel en open internet.

De op 1 December 2019 aangetreden nieuwe Europese Commissie ziet digitalisering als een van haar drie topprioriteiten. Naast een Executive Vice President voor mededinging en digitaal, Margrethe Vestager, heeft ze ook een Commissaris benoemd voor de interne markt en industrie, dhr Breton en een Commissaris voor Justitie, dhr Reynders die zich ook (gedeeltelijk) bezig zullen houden met digitalisering. Daarnaast zal de Commissie meer EU fondsen voor digitale innovatie beschikbaar stellen vanuit Horizon 2020, waarbij de Commissaris voor Onderzoek, Mw Gabriel is benoemd. In het voorjaar van 2020 (PM check tzt) zal de Commissie een integrale digitale strategie publiceren. In 2020 worden ook een aantal (wetgevende) voorstellen verwacht.²³ Daarnaast zal de Commissie mogelijk met initiatieven komen betreffende de herziening van de richtlijn e-Commerce (de Digital Services Act), Artificial intelligence en data, mededinging en online platforms, cybersecurity en digitale vaardigheden.

Met een nieuw Europees Parlement en een nieuwe Europese Commissie is dit hét moment om de Nederlandse digitale prioriteiten uit te dragen in Europees verband. Het kabinet zet zich in voor een strategische nieuwe Europese digitale agenda, in lijn met de NDS. De uitgangspunten hiervoor zijn uitgewerkt in *position papers* zoals het aanpassen van de Europese mededingingsregels voor eerlijke en competitieve (digitale) markten²⁴, de mogelijke plannen vanuit de Europese Commissie

²³ Verwijzing naar werkprogramma Commissie von der Leyen

²⁴ Verwijzing naar paper mededinging en kamerbrief 17 mei 2019

rond een "human centric" benadering voor Artificiële Intelligence²⁵, het delen van (industriële) data²⁶ en de cybersecurity van hard- en software en IoT²⁷.

Daarbij zoekt het kabinet ook actief samenwerking met lidstaten in EU-verband alsmede bilateraal. Komend jaar zal vanuit het de Kroatisch en Duits Voorzitterschap aandacht zijn voor digitalisering. Naast twee Telecomraden zal naar verwachting onder Duits Voorzitterschap een extra informele Telecomraad worden georganiseerd. Bilateraal is tijdens de regeringsconsultaties met Duitsland op 2 oktober 2019 ook samenwerking op digitaal terrein opgenomen²⁸. Daarnaast zijn in 2019 twee bijeenkomsten georganiseerd met de Digital 9+ (koplopers in EU op het terrein van digitalisering). Mede door de Brexit is er een versterkte urgentie om nieuwe partnerschappen aan te gaan maar ook oog te hebben voor de bilaterale relatie met het VK. In het Strategisch actieplan AI is aangegeven dat Nederland daarnaast kijkt naar landen als de Verenigde Staten (AI & Robotics) en Singapore (AI en ook Blockchain) waar in 2019 ook digitaliseringsmissies op bezoek zijn geweest. Voor 2020 is een digitaliseringsmissie 5G in voorbereiding naar Barcelona en is een innovatie/digitaliseringsmissie in voorbereiding naar Japan en Zuid-Korea.

Mededinging en online platforms

In mei 2019 is een brief naar de Kamer verzonden met daarin de Nederlandse beleidsinzet rond mededinging en online platforms²⁹. Op Europees niveau is met name gesproken over het voorstel om een toezichthouder de bevoegdheid te geven om vooraf verplichtingen op te kunnen leggen aan platforms met een poortwachterspositie – dat zijn platforms waar consumenten en ondernemers niet of nauwelijks meer omheen kunnen. Tijdens onze gesprekken met andere lidstaten krijgen we veel positieve reacties. Ook de Europese Commissie heeft aandacht voor het vraagstuk. Zo noemde Eurocommissaris Vestager de Nederlandse ideeën in haar hoorzitting in het Europees Parlement in oktober 2019. In 2020 zal Nederland zich blijven inzetten om het mededingingsbeleid beter toepasbaar te maken in de digitale economie.

Verder heeft het kabinet in Europees verband gepleit voor meer Europese samenwerking rond andere technologieën zoals 5G en Quantum. Dit past bij het Nederlandse missie-gedreven innovatiebeleid.³⁰ We kijken daarbij nadrukkelijk naar de samenwerking in Europa en regionale initiatieven. Ten aanzien van Europese samenwerking ten aanzien van 5G en Cybersecurity verwelkomt Nederland de vastgestelde raadspositie van EU-lidstaten³¹.

De Europese Commissie heeft aangekondigd ernaar te streven meerdere (financiële) instrumenten om strategische technologieën in de Europese Unie te ontwikkelen en in te zetten. De voorgestelde budgetten voor de periode 2019-2024 voor het nieuwe onderzoeksprogramma Horizon Europe (7,5 mld. extra voor AI), het Digital Europe Programma voor Cybersecurity, Digital skills, High Performance Computing (in totaal eur 9,2 mld.) en de Connecting Europe Facility voor digitale, grensoverschrijdende connectiviteit (3 mld.) kunnen een substantiële intensivering betekenen ten opzichte van de huidige programma's.

In 2020 viert de VN haar 75-jarige bestaan. De Secretaris-Generaal van de VN wil in dat kader ook streven naar internationale afspraken over digitale samenwerking. De voorstellen die daarvoor zijn opgesteld door een door hem ingesteld High Level panel, zullen de komende maanden worden uitgewerkt. Het gaat dan om o.a. om voorstellen over veiligheid en vertrouwen en ook over de toekomst van het mondiale Internet Governance Forum. Europa en gelijkgezinde landen zullen met elkaar moeten optrekken om onze waarden en normen ten aanzien van een vrij, open, veilig en stabiel internet te behouden.

4. Vooruitblik: toekomstige uitdagingen en beleid

²⁵ Verwijzing naar paper AI 13 december 2019

²⁶ Verwijzing naar paper datasharing.....

²⁷ Verwijzing naar paper roadmap Cybersecurity

²⁸ Verwijzing naar NL_Duitse regeringsconsultaties 2 oktober 2019

²⁹ PM verwijzing

³⁰ PM 18?

³¹ Raadsconclusies 5G & Cybersecurity, aangenomen Telecomraad 3 December 2019

11
11
11
11
11
11
11

In dit hoofdstuk kunnen we vooruitkijken naar een toekomstig kabinet, op basis van de lessons learned deze kabinetsperiode en oogst van o.a. de BMH exercitie.

RECEIPT

Strategische kalender

6b

Nationaal

- › 29 januari: bewindspersonenoverleg AI (JenV, BZK en EZK) over portefeuillevverdeling AI en algoritmes (nationaal)
- › 29 januari: MBZK op ambassadeursconferentie over digitalisering
- › 1 februari: vd Leyen bij Rutte
- › 3 februari: Vestager in tijdelijke commissie digitaal TK
- › 17 februari: bezoek VKC JenV aan Brussel
- › 19 februari: MBZK naar Brussel
- › 20 februari: technische briefing in Tweede Kamer
- › 11 maart: AO Digitalisering (StasEZK, MBZK en MJenV)
- › 12 maart: AO/AI Sleuteltechnologieën (Stas EZK)
- › 19 maart: conferentie Nederland Digitaal – Groningen
- › 22-23 maart: Bezoek VKC BZK Brussel
- › Q1 2020: ronde tafel Tweede Kamer en AO over SAPAI

Internationaal

- › 29 januari: werkprogramma nieuwe Commissie
- › 17 februari: bezoek MJenV aan Brussel (kennismaking en positiebepaling CIE en EP, agenda ntb)
- › 19 februari : Digitale strategie CIE, inclusief witboek AI en datastrategie. Daarna 3 maanden consultatie.
- › Mei: Afronding Evaluatie AVG door CIE
- › Q2 2020: Mededeling over AI & best practices voor law enforcement (DG HOME)
- › Q3 2020: opinie EDPB over AI
- › Q4 2020: Voorstel herziening e-commerce richtlijn (digital services act – DSA)
- › Q4 2020: verwacht mogelijk wetgevend voorstel van CIE over AI onder DUI Vzschap van de Raad.

Woensdag 18 maart	Forum Groningen
20.30 – 21.30	Bijeenkomst gedeputeerden: 5G en AI
Donderdag 19 maart	Martini Plaza
9.15 – 9.30	Optioneel: Ontvangst keynotespreker
9.30 – 10.45	Plenaire sessie: <ul style="list-style-type: none"> - Opening door moderator (10') - Welkomstwoord staatssecretaris Keijzer (5') - Gespreksronde 1 met 3 innovators (15') - Gespreksronde 2 met 3 bewindspersonen (20') - Keynote speech Thierry Breton (tbc) (20')
10.45 – 11.15	Bila met keynotespreker
11.15 – 13.15	<ul style="list-style-type: none"> - Deelsessie 1 (30') - Deelsessie 2 (30') - Deelsessie 3 (15') - Innovatiemarkt en open mic
13.15 – 14.15	Lunch
14.30 – 15.30	Optioneel Persgesprek
15.30 – 16.45	Plenaire afsluiting <ul style="list-style-type: none"> - North Experience (10') - Lancering AI investering (10') - Keynote (tbc) (20') - Conclusies en wrap up (30'), incl. 3 min takeaways bewindspersonen - Afsluitend dankwoord staatssecretaris Keijzer (5')
17.00	Beraad NL Digitaal (tot 19.00 uur, incl. eten)

TER ONDERTEKENING

Aan de Minister
CC de Staatssecretaris

**Directoraat-generaal
Bedrijfsleven & Innovatie**
Directie Topsectoren en
Industriebeleid

Auteur

10.2.e

T 070 10.2.e

10.2.e @minezk.nl

Datum

4 maart 2020

Kenmerk

DGBI-TOP / 20064617

Bhm: 20064706

Kopie aan

10.2.e

nota

Aanbieding TK brief over acquisitiebeleid en
vestigingsklimaat aan MR

Parafenroute

10.2.e	10.2.e	BBR
		10.2.e

Mede namens/met akkoord van Minister voor BHOS

Bijlage(n)

3

Aanleiding

Op 21 februari hebben wij een concept van de TK-brief over het acquisitiebeleid en vestigingsklimaat aan u voorgelegd voor doorzending naar de CFEZIL. Op de CFEZIL van dinsdag 3 maart is deze brief inmiddels doorgeleid naar de MR van 20 maart.

Advies

- Wij vragen uw akkoord om bijgevoegde brief naar de MR te sturen. Hierdoor is de brief nog voor het AO Bedrijfslevenbeleid van woensdag 1 april in de TK.
- Indien u akkoord bent met de brief kunt u het MR-formulier ondertekenen.

Kernpunten

Inhoudelijk

- In deze brief licht u toe hoe de in uw brief van december 2018 geschetste contouren van het acquisitiebeleid verder zijn uitgewerkt in een nieuwe Invest in Holland strategie. En wat deze strategie betekent voor het werk van NFIA.
- Deze strategie heeft een sterkere focus op het proactief aantrekken van juist die buitenlandse bedrijven die bijdragen aan de kabinetsambities op innovatie, verduurzaming en digitalisering.
- Hiermee geeft u invulling aan de motie van de heer Amhaouch cs en de belangrijkste aanbeveling uit de NFIA-evaluatie.
- Wij hebben gekozen om in de brief zeer gedetailleerd te beschrijven wat deze focus voor het werk van NFIA betekent. Daarmee laat u aan de TK zien dat u de gewenste focus serieus neemt. Ook hebben we de context van het werk van de NFIA beschreven. Lijkt ons goed om dat richting TK te schetsen. We hebben de brief ingekort door delen hiervan naar de bijlage te verplaatsen.
- De brief sluit af met het vestigingsklimaat: de belangrijkste randvoorwaarde voor succesvolle acquisitie. U kondigt aan dat u de TK uiterlijk begin 2021,

Ontvangen BBR

voor de formatie, informeert over welke elementen in het vestigingsklimaat van belang zijn voor de nieuwe acquisitiedoelen.

- Met deze brief stuurt u drie stukken mee naar de TK:
  - o Evaluatierapport NFIA. De appreciatie van de begeleidingscommissie moet nog aan het rapport worden toegevoegd. Dit leidt niet tot wijzigingen.
  - o Invest in Holland Strategie 2020 – 2025.
  - o Onderzoek IBM-PLI naar targets van andere Europese investeringsagentschappen. Dit was de basis voor nieuwe prestatieafspraken met NFIA.

Kenmerk
DGBI-TOP / 20064617

Mede namens

- De brief wordt mede namens MBHOS verstuurd aangezien zij mede verantwoordelijk is voor de NFIA.
- StasFIN heeft aangegeven dat de brief niet mede namens hem verstuurd hoeft te worden. Dit komt waarschijnlijk omdat het zwaartepunt in deze brief op de werkzaamheden van de NFIA ligt en niet op het (fiscale) vestigingsklimaat.
- NB. Er zijn vervolgvragen gesteld door o.a. D66 en SP over waarom NFIA als onderdeel van haar signaalfunctie als toehoorder aanwezig is bij de tax committee van de AmCham. Beantwoording hiervan zal op korte termijn ook naar u toekomen. Wij verwachten dat dit een onderwerp wordt bij het AO Bedrijfslevenbeleid en willen de antwoorden op deze vragen, gezien ook de fiscale onderwerpen, mede namens StasFIN aan TK versturen.

Van: 10.2.e
Verzonden: woensdag 1 april 2020 10:58
Aan: 10.2.e
CC: 10.2.e
Onderwerp: FW: datacentra, zeekabels en de NFIA

Beste 10.2.e

Hopelijk gaat alles met jullie en je familie/vrienden goed in deze Corona-tijden. Heeft ongetwijfeld enorme impact op jullie werk binnen de NFIA.

Vorige week hebben we binnen onze directie virtueel gesproken over datacentra en zeekabels; 10.2.e heeft vorige week een mondelinge terugkoppeling gehad, bij deze de schriftelijke bevestiging daarvan. Mochten jullie nog vragen hebben dan hoor ik dat graag.

Datacentra

- Op dit moment heeft NFIA opdracht voor het strategisch acquireren van datacentra. Omdat dit gezien de huidige ruimtelijke en energie beperkingen op plekken een vrijwel onmogelijk taak is, wil directie digitale economie de opdracht op dit punt aanscherpen. Beslissingsbevoegdheid tav vestigen datacentra ligt regionaal en er is onvoldoende informatie over een mogelijk probleem beschikbaar om landelijke sturing daarop te zetten. DG klimaat bekijkt de mogelijkheid om energie-intensieve industrie (waaronder datacentra) te accommoderen op bepaalde plekken.
- Directie digitale economie zal onderzoek (laten) doen naar wat datacentra vanuit infrastructureel perspectief betekenen voor de collectieve connectiviteit. En wat datacentra betekenen voor het toekomstig economisch innovatie- en verdienvermogen. Dit omdat we hier onvoldoende onafhankelijke en actuele gegevens hierover hebben. De eerste uitkomsten van onderzoek provincie Zuid Holland zouden wijzen op niet heel veel toegevoegde waarde op regionaal niveau, tov van andere economische activiteiten zoals logistiek.
- Op basis van dit onderzoek wordt bezien of er andere maatregelen voor datacentra genomen moeten worden. Op dit moment is daar dus onvoldoende informatie voor.
- Omdat op korte termijn er geen ruimte en/of energie in oa de regio Amsterdam komt, is het niet logisch om hier op dit moment proactief op te acquireren. Acquisitie voor datacentra moet maatwerk worden dat in overleg met gemeenten/provincies, ROM's, etc. plaats vindt. Daar waar mogelijk bv Groningen kan de NFIA buitenlandse partijen faciliteren en zo mogelijk acquireren. NFIA heeft nog diverse aanvragen voor het vestigen van datacentra in Nederland die zij mogelijk kan matchen op locaties waar nog wel datacentra mogelijk zijn.
- Qua verwachtingenmanagement wordt opgemerkt dat in de Randstedelijke regio er beperkingen blijven vanwege een gebrek aan ruimte en elektriciteit, het vestigen van datacentra in andere regio's lijkt daarom soms meer voor de hand te liggen.

Zeekabels

- Directie DE staat op zich positief tegenover een faciliterende rol van NFIA voor zeekabels.
- Aangezien we bij beleid gemixte signalen krijgen van verschillende partijen over noodzaak van overheidsinterventie tbv zeekabels gaan we vooruitlopend op de door NFIA voorgestelde stappen, vanuit beleid de relevante partijen bilateraal(?) benaderen.
- Op basis van die gesprekken wordt gezien of NFIA opdracht krijgt om te faciliteren. Eigen inzet vanuit de sector is een voorwaarde voor EZK om een faciliterende rol op te pakken.

Hartelijke groet, 10.2.e

Aan
10.2.e

Directoraat-generaal
Bedrijfsleven & Innovatie

Behandeld door
10.2.e

T 10.2.e
10.2.e @minezk.nl

Datum
22 juli 2020

Kenmerk
DGBI / 20203349

Kopie aan

10.2.e

nota

Opzet rondetafelgesprek marktcreatie duurzame innovaties in bouw/installatietechniek rondom datacenters, met DDA, Techniek-Nederland en medeoverheden.

Parafenroute
MT-TOP
10.2.e

Aanleiding

Gesprek d.d. 9 juni met Doekle Terpstra, Techniek-NL met twee leden uit installatiebranche (Homij en CroonWolterensDros). Afspraak dat EZK zich beraadt op format voor een verkennend rondetafelgesprek over opgaven en rollen van betrokken publieke en private partijen bij marktcreatie voor duurzame innovatieve oplossingen die de installatiebranche zegt te kunnen bieden bij bouw van datacenters. Afstemmingsgesprek 7 juli met TOP, IenK, DE en KenE/W&O; aanvullende gesprekken op werkvloerniveau met Regio.

Advies

- Z.s.m. rondetafelgesprek via webex organiseren met de brancheorganisatie voor de NL datacenters Dutch Datacenter Alliance (Stijn Grove), Techniek-NL (Doekle Terpstra + 2 leden), BZK 10.2.e en vanuit de medeoverheden de wethouder ruimtelijke ordening (RO) en verduurzaming van Amsterdam (Marieke van Doorninck), de gedeputeerde economie van Flevoland (Jan-Nico Appelman), gedeputeerde klimaat en energie van Noord Holland (Edward Stigter) en gedeputeerde economie, digitale ontwikkeling en RO van Drenthe (Henk Brink) alsmede de 10.2.e.
- Ambtelijk EZK: KenE/W&O (10.2.e), Regioambassadeurs 10.2.e en 10.2.e, DE (10.2.e), TOP(10.2.e), IenK 10.2.e).
- Invalshoek voor gesprek: opgaven en de rollen van alle betrokken publieke en private partijen bij marktcreatie voor duurzame innovatieve oplossingen. Niet focussen op andere opgaven rondom datacenters.
- Met oog op behoud open karakter in het gesprek en voorkomen gevoeligheden, geen gespreksmemo of geannoteerde agenda maar wel een uitgebreidere uitnodigingstekst (zie concept email-uitnodigingstekst).

Beslispunten

- Bent u akkoord met deze framing, opzet en genodigden, m.n. betrekken BZK?
- Bent u akkoord met bijgaande concept uitnodigingstekst?

Directoraat-generaal Bedrijfsleven & Innovatie

Kenmerk

DGBI / 20203349

Centrale Thematiek voor het gesprek

- Belang om maatschappelijke doelen (energie-efficiëntie, circulariteit in de bouw) juist bij ontwikkeling datacenters na te streven.
- Verkennen prikkels/incentives van betrokken publieke en private partijen bij de aanleg van datacenters -met name de marktpartijen in de hoofdaannemersrol en de medeoverheden bij kaveluitgifte, eventuele soft power en waar relevant de eigen inkoop.

Voor akkoord: Concept Uitnodigingstekst, voor uw email aan genodigden

Geachte.....

Het ministerie van Economische Zaken en Klimaat staat voor de opgave om publieke belangen te borgen bij de grote transities van Nederland op het vlak van klimaat, energie en digitalisering. En dat in een turbulente omgeving, waarin het de uitdaging is om Nederland door de transities te loodsen op een wijze waarop de sociale cohesie behouden blijft. Daarbij is geen sprake van een vooraf bepaalde route naar de beste oplossing maar bestaat ruimte voor innovaties, experimenteren en leren. Aan de hand van de casuïstiek rondom de ontwikkeling van datacenters zou ik graag met u het gesprek willen aangaan over deze opgaven en zoektocht.

De groei van het aantal datacenters, als onderdeel van de digitale economie, gaat gepaard met een grote groei in stroomverbruik. Mede in het licht van de energie- en klimaattransitie is een strategie nodig waar grote stroomverbruikers inzetten op innovatie gericht op energiebesparing, en waar mogelijk het potentieel aan restwarmte benutten. Dit is tevens van belang om de maatschappelijke acceptatie van de vestiging van nieuwe datacenters te bevorderen.

Graag nodig ik u uit voor een verkennend gesprek, vanuit de casus innovatieve en energie-efficiënte ontwikkeling van datacenters, over ieders rollen en ambities om in te zetten op innovatief en duurzaam inkopen door private partijen en uw visie op het adresseren van belemmeringen daarin.

Met vriendelijke groet,

10.2.e

Genodigden

- Mw Marieke van Doorninck - wethouder ruimtelijke ordening en verduurzaming van Amsterdam
  - Dhr Jan-Nico Appelman - gedeputeerde economie van Flevoland
  - Dhr Edward Stigter - gedeputeerde klimaat en energie van Noord Holland
  - Dhr Henk Brink - gedeputeerde economie, digitale ontwikkeling en ruimtelijke ontwikkeling van Drenthe
  - 10.2.e
- Ambtelijk aanwezig: Regioambassadeurs 10.2.e en 10.2.e, BZK 10.2.e en andere ambtelijk betrokkenen vanuit MinEZK.

Bijlage

Directoraat-generaal Bedrijfsleven & Innovatie

Economische activiteit realiseren datacenters

- NFIA kent veel belangstelling vanuit de markt om datacenters te mogen vestigen, al bestaat een beperking aan ontwikkelruimte vanuit provincies/gemeenten. Het ontwikkelen van datacenters is een waardevolle markt; bij het bemachtigen van de rol van hoofdaannemer telt de ervaring. Ruim dertig Ierse bedrijven zijn inmiddels internationaal actief in de bouw en het ontwerp van datacenters.
- Techniek-NL stelt dat de Nederlandse installatiebranche moeilijk positie kan veroveren als hoofdaannemer terwijl zij in staat zijn om met innovatieve en energiezuinige oplossingen te komen.
- Microsoft bouwt op high-tech campus Agriport A7 in Middenmeer een hyperscale datacenter dat publieke clouddiensten zal verzorgen. Het Ierse ingenieursbureau Linesight werkte mee aan het ontwerp en de bouw van het Microsoft datacenter.
- In Groningen Eemshaven ontwikkelt Google het grootste Europese datacenter. Techniek-NL lid Croonwolter&dros heeft de bid als hoofontwikkelaar van het Google datacenter niet in de wacht kunnen slepen; ging naar Ierse concurrent.

Kenmerk

DGBI / 20203349

Innovatiegericht inkopen: innovatie stimuleren door overheidsinkoop/opdracht

- Maatschappelijk Verantwoord Inkopen (MVI) wordt door het Rijk ingezet om beleidsdoelen zoals duurzaamheid en innovatie te stimuleren. In het Regeerakkoord is de (Rijks)overheidrol als launching customer opnieuw op de agenda gezet. MVI kent drie groene thema's (milieuvriendelijk, circulair en biobased inkopen), twee sociale thema's (internationale sociale voorwaarden en social return on investment) en twee proces-gerelateerde thema's (MKB-vriendelijk en innovatiegericht inkopen).
- Binnen het interdepartementale MVI-circuit is EZK thematrekker voor innovatiegericht inkopen. EZK werkt in dit kader bijvoorbeeld samen met andere publieke organisaties aan Small Business Innovation Research (SBIR), een pre-commerciële vorm van overheidsinkopen van onderzoek- en ontwikkelingsdiensten. EZK heeft hiervoor deze kabinetsperiode € 10 mln. beschikbaar. Dit zetten we in om zelf SBIR-projecten aan te jagen en om andere departementen of decentrale overheden te stimuleren om innovatiegericht in te kopen, waarbij achterliggend doel is dat onze middelen op termijn niet meer nodig zijn omdat overheden dit uit zichzelf oppakken. Recent is een oproep in de Staatscourant geplaatst om aanbestedende diensten uit te nodigen innovatiecompetities zoals de SBIR maar ook het InnovatiePartnerschap, op maatschappelijke vraagstukken die COVID-19 gerelateerd zijn op te stellen¹. Innovatiecompetities die gericht zijn op de kennis- en innovatie agenda's van het missiegedreven topsectoren- en innovatiebeleid zijn ook nog steeds opportuun.

---

¹ Staatscourant 2020, 29904, 2 juni 2020.

TER ADVISERING

Aan
de Minister van Economische Zaken en Klimaat

Directoraat-generaal Klimaat
en Energie
Directie Warmte en Ondergrond

Auteur

10.2.e

T 0

10.2.e @minezk.nl

Datum

24 augustus 2020

Kenmerk

DGKE-WO / 20221681

Bhm: 20221684

Kopie aan

Bijlage(n)

13

nota

BWO 27 augustus 2020 - Nationale Omgevingsvisie

Parafenroute

10.2.e

10.2.e

10.2.e

BBR-paraaf

Aanleiding

Op 27 augustus is er een bewindsliedenoverleg waarin de Nationale Omgevingsvisie en het Nationaal Milieubeleidskader ter besluitvorming zijn geagendeerd. Indien akkoord, gaat het rechtstreeks naar de Ministerraad van 11 september (zonder behandeling in AC/MC) waarna het aan de TK wordt verstuurd.

Advies

1. Instemmen met de Nationale Omgevingsvisie (inclusief bijlagen en bijbehorende Kamerbrief) en doorgeleiding naar de MR van 11 september.
2. Instemmen met het Nationaal Milieubeleidskader en doorgeleiding naar de MR van 11 september, mits in het vervolg de departementen nauw betrokken worden en de effecten van nieuwe milieuregels op realisatie van andere beleidsdoelen helder uitgewerkt worden.

Kernpunten

T.a.v. de Nationale Omgevingsvisie

- In juni 2019 is de NOVI in ontwerp naar de TK gestuurd. Daarna is de NOVI aangevuld o.b.v. de behandeling in de TK, ingekomen zienswijzen en nieuwe opgaven als de stikstofproblematiek.
- EZK heeft belang bij de totstandkoming van de NOVI. De NOVI bevat onder andere nationale belangen en ruimtelijke principes die de basis vormen voor de ontwikkeling van meer gedetailleerde programma's waarin concretere keuzes worden gemaakt, waaronder het Programma Energiehoofdstructuur. Ook biedt de NOVI ruimte voor meer sturing in het gedecentraliseerde stelsel van de omgevingswet.
- Het Klimaatakkoord is uitgangspunt geweest voor de NOVI en wat het thema klimaat en energie betreft beschrijft de NOVI vooral de reeds ingezette beleidskoers.
- De definitieve NOVI en bijbehorende stukken zijn besproken in een Interdepartementale Stuurgroep over de NOVI. Er bleken nauwelijks

Ontvangen BBR

inhoudelijke discussiepunten te resteren en verder is onze inbreng verwerkt.

- Een aandachtspunt is de zogenaamde discussiekaart (bijlage 8). Deze discussiekaart levert een indicatief toekomstbeeld van hoe Nederland er in 2050 uit kan zijn. Het geeft daarmee een perspectief dat verder gaat dan de huidige beleidsinzet. Dat geldt bijvoorbeeld voor de weergave van energiegebieden op zee en ook de potenties voor hernieuwbaar op land. De kaart is niet bedoeld als streefbeeld, maar als voertuig om gesprekken over de leefomgeving te voeren. Op verzoek van EZK vindt op korte termijn (deze week) nog een check met PBL plaats of de potenties voor warmtenetten op de discussiekaart stroken met de laatste inzichten uit de Leidraad Warmte.

T.a.v. het Nationaal Milieubeleidskader

- Op het nadrukkelijke verzoek van IenW wordt het Nationaal Milieubeleidskader (NMK) gelijktijdig uitgebracht met de NOVI.
- Het NMK bevat algemene uitgangspunten voor nader uit te werken milieuregels.
- U wordt geadviseerd om te benadrukken dat in de uitwerking van het NMK de departementen nauw te betrekken en mogelijke effecten op realisatie van het NMK op andere beleidsdoelstellingen, zoals energie en klimaat, helder in beeld te brengen alvorens nadere milieuregels gesteld worden. In het proces van het NMK is er tot op heden zeer weinig betrokkenheid gecreëerd, en ook is er weinig gehoor gegeven aan oproepen daartoe.

Toelichting

T.a.v. de Nationale Omgevingsvisie

Algemeen:

- Vanuit de Omgevingswet is het verplicht om als Rijk een Omgevingsvisie vast te stellen; de NOVI.
- De NOVI zet in op zoveel mogelijk integraal en samenhangend te werken aan de ontwikkeling van de fysieke leefomgeving, in samenwerking tussen de bestuurslagen en vanuit ieders eigen verantwoordelijkheden.

Nationale Belangen

- De NOVI bevat Nationale Belangen. Deze geven aan waar het Rijk een rol voor zichzelf ziet binnen het leefomgevingsbeleid. Indien dat nodig wordt geacht kan het Rijk ook interveniëren, bijvoorbeeld om een nationaal belang zeker te stellen. Onder andere van nationaal belang zijn: 'het beperken van klimaatverandering', 'het realiseren van een betrouwbare, betaalbare en veilige energievoorziening, die in 2050 CO₂-arm is, en de daarbij benodigde hoofdinfrastructuur' en 'het realiseren van een toekomstbestendige, circulaire economie'.

Beleidsuitspraken

- Het Klimaatakkoord is uitgangspunt voor de NOVI en de NOVI beschrijft v.w.b. het thema klimaat en energie hoofdzakelijk de in gang gezette beleidskoers. De belangrijkste onderdelen zijn;
  - Het grootste deel van de benodigde energieproductie voor het behalen van de klimaatdoelen, wordt op de Noordzee gerealiseerd.

- Vraag naar en aanbod van energie wordt zoveel mogelijk gebundeld bij industrieclusters aan de kust.
- De doelstellingen voor grootschalige opwekking op land worden via de RES'en gerealiseerd en de gemeenten maken in de Transitievisies Warmte per wijk keuzes over een duurzame warmtevoorziening. Daarbij wordt de voorkeursvolgorde zon-pv meegegeven en een voorkeur voor clustering van energie.
- Onder de NOVI wordt het Programma Energiehoofdstructuur opgezet, een programma gericht op de ruimtelijke planning van de nationale energie hoofdstructuur, gericht op 2030 en 2050.
- Voor wat betreft het thema (duurzame) economie zijn de volgende onderdelen het meest relevant:
  - Samen met provincies en het logistieke bedrijfsleven wordt een aanpak ontwikkeld die gericht is op (nadere) uitgangspunten bij vestiging van grootschalige distributiecentra: deze gaat zoveel mogelijk uit van vestiging op bestaande (te herstructureren) terreinen, concentratie bij multimodale knooppunten en een goede landschappelijke inpassing.
  - In samenwerking met andere overheden, netbeheerders en het bedrijfsleven zet het Rijk in op selectieve groei van datacenters. Deze lijn is gezamenlijk tussen K&E, B&I en BZK uitgewerkt. Hiermee wordt invulling gegeven aan de motie Moorlag/Mulder die op 2 juli bij het AO K&E is ingediend waarin opgeroepen is om te bezien of de groei van datacenters (en de impact ervan op ruimte en energie) meer beheerst moet worden. De strategie is erop gericht om te verkennen of datacenters in specifieke clusters bij Almere of in Zuid-Holland gefaciliteerd kunnen worden, en grootschalige (hyperscale) datacenters enkel aan de randen van Nederland (Eemshaven of Middenmeer).

Discussiekaart

- Op basis van een aantal inhoudelijke factoren is dit indicatieve kaartbeeld voor 2050 ontwikkeld. Voor hernieuwbaar op land en energieopwekking op zee is er bijvoorbeeld gekeken naar de beperkingen qua landschap en natuur, bereikbaarheid en de potenties voor energieopwekking. Ondanks dat er bij het kaartbeeld wordt verwoord dat het geen streefbeeld is, kan de weergave toch vragen/discussie oproepen (zoals dat wordt beoogd). Er worden bijvoorbeeld potenties voor windparken in Friesland weergegeven terwijl daar niet voor wordt gekozen in de RES (nog los van de benodigde netinvesteringen die dat zou opleveren).

Uitvoeringsagenda

- De NOVI bevat een uitvoeringsagenda die het proces beschrijft hoe verder uitvoering wordt gegeven aan de verschillende opgaven in de leefomgeving.
- Daarbij wordt een nieuwe overlegstructuur georganiseerd waarbij voor elk landsdeel, 1 x per jaar in het voorjaar een Bestuurlijke Overleg Leefomgeving wordt georganiseerd, bedoeld om tussen Rijk en decentrale overheden afspraken te maken over de aanpak van opgaven in de leefomgeving. In beginsel nemen BZK en IenW deel. Afhankelijk van het onderwerp kan ook EZK om deelname worden gevraagd.

- Naast de overlegstructuur worden er 2 nieuwe instrumenten geïntroduceerd, Omgevingsagenda's en NOVI-gebieden :
  - Rijk en decentrale overheden ontwikkelen een Omgevingsagenda per landsdeel waarin gezamenlijke opgaven en doelen worden vastgelegd (ook als basis voor het Bestuurlijk Overleg Leefomgeving).
  - NOVI-gebieden zijn specifieke gebieden waarin dermate omvangrijke opgaven samenkomen, waarin Rijk en decentrale overheden op een programmatische manier willen samenwerken aan een goede inrichting van de leefomgeving. Op dit moment zijn er 8 voorlopige NOVI-gebieden waarvoor dit najaar een plan van aanpak wordt uitgewerkt, dat gaat onder meer om Amsterdam-Noordzeekanaalgebied, Haven Rotterdam en de Zeeuws-Vlaamse Kanaalzone. Op basis van dit plan van aanpak zal er besloten worden of de voorlopige aanwijzing definitief kan worden.

Vervolg

- Na akkoord van de MR op 11 september wordt de NOVI naar de TK gestuurd en gepubliceerd. De TK heeft per motie verzocht de NOVI ook zelf nog te willen behandelen. Na die behandeling zal de NOVI formeel in werking treden.

T.a.v. het Nationaal Milieubeleidskader

- Het NMK bevat algemene uitgangspunten voor nader uit te werken milieuregels. Dit gaat onder meer om:
  - Het milieubeleid is er voor iedereen. Elke burger heeft recht op een veilig, schoon en functioneel milieu.
  - De rekening ligt waar hij hoort te liggen: de vervuiler betaalt.
  - Afwenteling naar elders, naar later en naar een ander milieuthema wordt voorkomen
  - Het beleid is voorspelbaar en gebaseerd op heldere uitgangspunten:
    - Schone situaties schoon houden (*stand still* principe, geen achteruitgang)
    - Voortdurende verbetering
    - Toepassing van Best Beschikbare Technologie (BBT), As Low As Reasonably Achievable (ALARA) en best beschikbare praktijken
    - Generiek en gebiedsspecifiek beleid in een effectieve mix
- De ervaring met bijvoorbeeld PFAS en de stikstofproblematiek leren ook dat beleid en regelgeving rond milieu grote spanning kunnen opleveren bij het realiseren van andere ambities. Het is daarom van belang dat er in de verdere uitwerking ook aandacht besteed wordt aan de mogelijke consequenties op andere opgaven. Dat vraagt ook de betrokkenheid van andere departementen.

ADVIES MINISTERRAAD

Aan
de Minister van Economische Zaken en Klimaat
CC Staatssecretaris

Directoraat-generaal Klimaat
en Energie
Directie Warmte en Ondergrond

Auteur

10.2.e

@minezk.nl

Datum

7 september 2020

Kenmerk

DGKE-WO / 20230227

Bhm: 20230148

Kopie aan

Bijlage(n)

1. selectie van pagina's NOVI
2. aanbiedingsformulier MR van IenW

nota

Adviesnota Nationale Omgevingsvisie - MR

Parafenroute

10.2.e

10.2.e

10.2.e

10.2.e

BBR-paraaf

10.2.e

Onderwerp

De Nationale Omgevingsvisie (NOVI) is de langetermijnvisie van het Rijk op de ontwikkeling van de fysieke leefomgeving. In juni 2019 is de NOVI in ontwerp naar de Tweede Kamer gestuurd. Daarna is de NOVI aangevuld o.b.v. de behandeling in de TK, ingekomen zienswijzen en nieuwe opgaven als de stikstofproblematiek.

De NOVI wordt op 11 september in de MR geagendeerd door MinBZK, mede namens u en de ministers, IenW, LNV, VWS, OCW en de staatssecretarissen van IenW, VWS en DEF geagendeerd. Na akkoord van de MR wordt de NOVI naar de TK gestuurd en gepubliceerd. De TK heeft per motie verzocht de NOVI ook zelf nog te willen behandelen. Na die behandeling zal de NOVI formeel in werking treden.

Advies

- Instemmen met het voorstel dat BZK de Nationale Omgevingsvisie (inclusief bijlagen en bijbehorende Kamerbrief) verzendt naar de TK mede namens u.
- Kennisnemen van de 'discussiekaarten' met toekomstbeelden over ruimtelijke keuzes. Deze zijn illustratief maar kunnen wel weerstand oproepen over de rol van bijvoorbeeld wind op zee en hernieuwbare energie op land.

Toelichting

- EZK heeft belang bij de totstandkoming van de NOVI. De NOVI bevat onder andere nationale belangen, ruimtelijke principes en beleidsuitspraken die de basis vormen voor het nationale leefomgevingsbeleid. Onder de NOVI worden meer gedetailleerde (omgevings)programma's ontwikkeld, waarin keuzes worden gemaakt, waaronder het Programma Energiehoofdstructuur. Ook biedt de NOVI ruimte voor meer sturing door het Rijk.
- Het Klimaatakkoord is uitgangspunt geweest voor de NOVI en wat het thema klimaat en energie betreft beschrijft de NOVI vooral de reeds ingezette beleidskoers.
- Een aandachtspunt is de zogenaamde discussiekaarten op p.38-43 in de NOVI. Deze kaarten geven een indicatief toekomstbeeld van hoe Nederland er

Ontvangen BBR

in 2050 uit kan zien en geven daarmee bewust een perspectief dat verder gaat dan de huidige beleidsinzet. Dat geldt bijvoorbeeld voor de weergave van energiegebieden op zee en ook de potenties voor hernieuwbaar op land. De kaart heeft geen formele status en is niet bedoeld als streefbeeld, maar als voertuig om gesprekken over de inrichting van de leefomgeving te voeren. Dit laatste is nodig, aangezien met name de energietransitie meer ruimte zal vragen. Tegelijkertijd roepen de kaarten mogelijk weerstand op bij partijen die nadelen ondervinden van de groeiende ruimtelijke impact van de energietransitie. De kaarten helpen in dit informele gesprek doordat ze enerzijds voldoende abstract zijn en anderzijds wel aanzetten tot nadenken over toekomstige ruimtelijke keuzes.

- De definitieve NOVI en bijbehorende stukken zijn besproken in een Interdepartementale Stuurgroep over de NOVI. Er bleken nauwelijks inhoudelijke discussiepunten te resteren en verder is onze inbreng verwerkt. Vanwege het ontbreken van discussiepunten besloot BZK om het bewindspersonenoverleg over de NOVI te annuleren dat gepland stond op 27 augustus.

Extra toelichting

- Vanuit de Omgevingswet is het verplicht om als Rijk een Omgevingsvisie vast te stellen: de NOVI.
- De NOVI zet in op zoveel mogelijk integraal en samenhangend werken aan de ontwikkeling van de fysieke leefomgeving, in samenwerking tussen de bestuurslagen en vanuit ieders eigen verantwoordelijkheden.
- De NOVI bevat 'Nationale Belangen'. Deze geven aan waar het Rijk een rol voor zichzelf ziet binnen het leefomgevingsbeleid. Indien dat nodig wordt geacht kan het Rijk ook interveniëren, bijvoorbeeld om een nationaal belang zeker te stellen. Onder andere van nationaal belang zijn: 'beperken van klimaatverandering', 'realiseren van een betrouwbare, betaalbare en veilige energievoorziening, die in 2050 CO₂-arm is, en de daarbij benodigde hoofdinfrastructuur' en 'realiseren van een toekomstbestendige, circulaire economie'.

Beleidsuitspraken

- Het Klimaatakkoord is uitgangspunt voor de NOVI en de NOVI beschrijft v.w.b. het thema klimaat en energie hoofdzakelijk de in gang gezette beleidskoers. De belangrijkste onderdelen zijn;
  - Het grootste deel van de benodigde energieproductie voor het behalen van de klimaatdoelen wordt op de Noordzee gerealiseerd.
  - Vraag naar en aanbod van energie worden zoveel mogelijk gebundeld bij industrieclusters aan de kust.
  - De doelstellingen voor grootschalige opwekking op land worden via de RES'en gerealiseerd en de gemeenten maken in de Transitievisies Warmte per wijk keuzes over een duurzame warmtevoorziening. Daarbij wordt de voorkeursvolgorde zon-pv meegegeven en een voorkeur voor clustering van energie.
  - Onder de NOVI wordt het Programma Energiehoofdstructuur opgezet, een programma gericht op de ruimtelijke planning van de nationale energie hoofdstructuur, gericht op 2030 en 2050.
- Voor het thema (duurzame) economie is het meest relevant dat samen met provincies en het logistieke bedrijfsleven een aanpak wordt ontwikkeld die gericht is op (nadere) uitgangspunten bij vestiging van grootschalige distributiecentra. Deze gaat zoveel mogelijk uit van vestiging op bestaande (te herstructureren) terreinen, concentratie bij multimodale knooppunten en een

goede landschappelijke inpassing. In samenwerking met andere overheden, netbeheerders en het bedrijfsleven zet het Rijk in op selectieve groei van datacenters. Deze lijn is gezamenlijk tussen K&E, B&I en BZK uitgewerkt. Hiermee wordt invulling gegeven aan de motie Moorlag/Mulder van 2 juli jl. waarin opgeroepen is om te bezien of de groei van datacenters (en de impact ervan op ruimte en energie) meer beheerst moet worden. De strategie is erop gericht om te verkennen of datacenters in specifieke clusters bij Almere of in Zuid-Holland gefaciliteerd kunnen worden, en grootschalige (hyperscale) datacenters enkel aan de randen van Nederland (Eemshaven of Middenmeer).

Discussiekaarten

De interdepartementale stuurgroep heeft aangegeven dat een ruimtelijke visie zonder bijbehorende toekomstbeelden niet volwaardig is. Op basis van een aantal inhoudelijke factoren zijn deze indicatieve kaartbeelden voor 2050 ontwikkeld. Voor hernieuwbaar op land en energieopwekking op zee is er bijvoorbeeld gekeken naar de beperkingen qua landschap en natuur, bereikbaarheid en de potenties voor energieopwekking. Ondanks dat er bij het kaartbeeld wordt verwoord dat het geen streefbeeld is, kan de weergave toch vragen/discussie oproepen (zoals wordt beoogd). Er wordt bijvoorbeeld potentie voor windparken in Friesland weergegeven terwijl daar niet voor wordt gekozen in de RES (nog los van de benodigde netinvesteringen die dat zou opleveren). Voor EZK is het belangrijk het gesprek over de langere termijn (2050) te kunnen voeren, ook in de context dat er nu afspraken liggen voor het opstellen van RES'en tot 2030.

Uitvoeringsagenda

- De NOVI bevat een uitvoeringsagenda die het proces beschrijft hoe verder uitvoering wordt gegeven aan de verschillende opgaven in de leefomgeving.
- Daarbij wordt een nieuwe overlegstructuur georganiseerd waarbij voor elk landsdeel, 1 x per jaar in het voorjaar een Bestuurlijke Overleg Leefomgeving wordt georganiseerd. Dit is bedoeld om tussen Rijk en decentrale overheden afspraken te maken over de aanpak van opgaven in de leefomgeving. In beginsel nemen BZK en IenW deel. Afhankelijk van het onderwerp kan ook EZK om deelname worden gevraagd.
- Naast de overlegstructuur worden er 2 nieuwe instrumenten geïntroduceerd, Omgevingsagenda's en NOVI-gebieden:
  - Rijk en decentrale overheden ontwikkelen een Omgevingsagenda per landsdeel waarin gezamenlijke opgaven en doelen worden vastgelegd (ook als basis voor het Bestuurlijk Overleg Leefomgeving).
  - NOVI-gebieden zijn specifieke gebieden waarin dermate omvangrijke opgaven samenkomen, waarin Rijk en decentrale overheden op een programmatische manier willen samenwerken aan een goede inrichting van de leefomgeving. Op dit moment zijn er 8 voorlopige NOVI-gebieden waarvoor dit najaar een plan van aanpak wordt uitgewerkt, dat gaat onder meer om Amsterdam-Noordzeekanaalgebied, Haven Rotterdam en de Zeeuws-Vlaamse Kanaalzone. Op basis van dit plan van aanpak zal er besloten worden of de voorlopige aanwijzing definitief kan worden.

TER ADVISERING

Aan de Staatssecretaris

**Directoraat-generaal
Bedrijfsleven & Innovatie**
Directie Digitale Economie

Auteur

10.2.e

T. 070 370 0000
@mmezak.nl

Datum

28 januari 2021

Kenmerk

DGBI-DE / 21025076

Bhm: 21026962

Kopie aan

10.2.e

Bijlage(n)

3

nota

NDS2021 en Beraad Nederland Digitaal

Parafenroute

10.2.e

DE, MT, DE
10.2.e

BBR

10.2.e

Aanleiding

- Op 8 februari tussen 16:00-18:00 uur vindt tijdens de Conferentie NL Digitaal het Beraad Nederland Digitaal plaats. Een belangrijk agendapunt is de update van de Nederlandse Digitaliseringsstrategie (NDS) 2021. Met deze nota ontvangt u de conceptstukken voor akkoord. We zijn voornemens de stukken op 1 februari te versturen, zodat Beraadsleden voldoende voorbereidingstijd hebben.
- In de week voor de Conferentie/Beraad ontvangt u het voorbereidend dossier, incl. de annotatie voor het Beraad.

Advies

U wordt geadviseerd om in te stemmen met de verzending van bijgaande stukken aan de leden van het Beraad Nederland Digitaal.

Kernpunten

- De agenda is afgestemd met de ministeries van BZK en JenV en de NDS is op 26/1 geaccordeerd in het interdepartementale NDS-directeurenoverleg voor verzending naar het Beraad.
- Minister Grapperhaus heeft zich afgemeld, staatssecretaris Knops heeft zijn aanwezigheid nog niet bevestigd. Er zal vanuit die departementen sowieso hoogambtelijke afvaardiging aanwezig zijn.
- Centraal op de agenda staat de laatste update van de NDS, inclusief de opzet voor een toekomstverkenning digitalisering 2030 die we op dit moment laten uitvoeren.
- Daarnaast staan de thema's menselijk kapitaal en digitale soevereiniteit op de agenda. Het eerste onderwerp is een essentiële randvoorwaarde voor een succesvolle digitale transitie. Het tweede onderwerp staat op Europees niveau momenteel in de schijnwerpers. Op dit moment werken we aan een uitgewerkt NL standpunt, waarbij de input van het Beraad zeer welkom is. Ten slotte is het voorstel om kort terug te blikken op de rol van het Beraad en mogelijke verbetervoorstellen met het oog op een volgend kabinet.
- U/EZK leidt de eerste onderwerpen in. We hebben BZK voorgesteld om staatssecretaris Knops het agendapunt Rol Beraad toe te laten lichten om zo

10.2.e

2/2/21

Ontvangen BBR

10.2.e

ook de gezamenlijkheid van de NDS te benadrukken. Dit is nog niet door stas BZK bevestigd.

**Directoraat-generaal
Bedrijfsleven & Innovatie**
Directie Digitale Economie

Toelichting

- Samen met BZK en JenV hebben we bijgevoegde agenda opgesteld. We hebben daarbij gekeken naar waar input van het Beraad wenselijk is, of het onderwerp urgent/actueel is en of deze als gedeelde uitdaging worden gezien. Ook hebben we er op gelet dat met de beschikbare tijd een inhoudelijke discussie mogelijk is en het Beraad zelf ook een rol pakt. Dat is met het agendapunt 'menselijk kapitaal' (zie hieronder) gelukt.

Kenmerk
DGBI-DE / 21025076

NDS2021/toekomstverkenning 2030

- De update van de NDS heeft in dit verkiezingsjaar een breder karakter dan andere jaren.
- De gebruikelijke resultaten van het lopende jaar zijn uiteraard opgenomen (h. 3). Langs de zes prioriteiten en hun impact in domeinen wordt geschetst wat sinds afgelopen zomer, toen de vorige update gepubliceerd werd, is bereikt. Ten opzichte van andere edities wordt duidelijker gemaakt hoe ook mede-overheden op nationale en internationale schaal betrokken zijn.
- In h. 2 biedt de NDS in vogelvlucht een terugblik op de belangrijkste resultaten en ontwikkelingen uit de afgelopen kabinetsperiode. Daarmee willen we de buitenwereld en een nieuwe Kamer op toegankelijke wijze meenemen in de digitale transitie.
- Aanvullend werkt Freedomlab in opdracht van ons aan een toekomstverkenning, waarmee maatschappelijke en technologische trends richting 2030 worden beschreven vanuit hun impact op digitalisering, en vice versa. Er worden niet direct beleidsmatige of politieke conclusies aan verbonden: het is aan een nieuw kabinet om daar bij het vormgeven van het beleid mee aan de slag te gaan. Maar het inzicht kan helpen de volgende stappen te identificeren in de digitale transitie, o.a. voor de overheid. Dit rapport zal integraal worden meegezonden met de NDS aan de Kamer. De belangrijkste bevindingen landen in h. 4.
- Het eerste concept van de NDS is zowel EZK-intern als interdepartementaal besproken en akkoord bevonden voor verzending aan het Beraad NL Digitaal.
- Na bespreking in het Beraad Nederland Digitaal zal de input van de leden verwerkt worden, evenals de belangrijkste resultaten van de Conferentie Nederland Digitaal. Aansluitend vindt een laatste interdepartementale afstemmingsronde plaats. Ook zal dan gewerkt worden aan infographics, illustraties en layout, waarna de NDS naar verwachting in april 2021 aan de Kamer verzonden kan worden.

Menselijk kapitaal

- Het zorgen voor voldoende ICT-talent is een belangrijke randvoorwaarde voor een succesvolle digitale transitie. Hier bestaan regionaal veelbelovende initiatieven voor. Uitdaging is om deze projecten op te schalen. In een brede coalitie (o.a. SER, NL Digital, VNO NCW, tevens deelnemers van Beraad) wordt gewerkt aan een opschalingsplan. Het succes van opschaling staat of valt met commitment.
- Lotte de Bruin van NL Digital komt het plan toelichten en wil met Beraadsleden in gesprek over hoe hier gezamenlijk een succes van te maken.

Digitale soevereiniteit

- Digitale soevereiniteit draait er in de kern om dat Nederland en/of Europa onafhankelijk kan handelen om haar publieke belangen in het digitale domein te borgen. Het borgen van de Europese normen en waarden, en verdienvermogen staan in het digitale domein namelijk steeds meer onder druk door geopolitieke ontwikkelingen en internationale marktverschuivingen.
- Tegen deze achtergrond lijkt er steeds meer steun te ontstaan voor (nieuw) beleid dat gericht is op het vergroten van de Europese digitale soevereiniteit. In de Europese digitale agenda ('Shaping Europe's Digital Future') is digitale soevereiniteit bijvoorbeeld een belangrijke driver voor de wetgeving en investeringen in digitaal die worden voorgesteld.
- Dit roept de vraag op hoe NL zich hiertoe moet verhouden. Op dit moment werken we samen met JenV en BZK aan een uitgewerkt NL standpunt, waarbij we graag de input uit het Beraad meenemen.

**Directoraat-generaal
Bedrijfsleven & Innovatie**
Directie Digitale Economie

Kenmerk
DGBI-DE / 21025076

Rol Beraad

- Het Beraad is begin 2019 in het leven geroepen om de NDS te versterken; d.w.z. om vanuit breed maatschappelijk veld een beeld te hebben van de thema's die voor Nederland van belang zijn, oplossingsrichtingen te verkennen en samen te werken om resultaten te bereiken.
- Na bijna drie jaar een NDS en met het oog op een nieuw kabinet, lijkt het ons goed om met elkaar te reflecteren op de ervaringen van het Beraad tot nu toe en welke verbetermogelijkheden zij zien in het functioneren van het Beraad en de samenwerking/governance voor digitalisering in algemene zin.

Follow-up vorige Beraad

- Het vorige Beraad in mei 2020 stond in het teken van (het delen van ervaringen over) de coronacrisis, de bespreking van de vorige update van de NDS en een presentatie over de AI-Coalitie. Er zijn geen concrete follow-up afspraken gemaakt.

4^e bijeenkomst Beraad Nederland Digitaal

Datum: 8 februari

Tijd: 16:00 – 18:00 uur

Locatie: online via webex. Secretariaat DE stuurt videobel gegevens [PM]

Agenda

NB: de bijeenkomst zal plaatsvinden onder Chatham house rules. Graag deze agenda en de meegestuurde stukken niet verder verspreiden.

1. Welkomstwoord staatssecretaris Keijzer en introductieronde (+/- 10 min)

2. NDS2021 en toekomstverkenning digitalisering 2030 (+/- 30 min)

Stas EZK/ 10.2.e geeft een toelichting op de NDS2021 en PM op de toekomstverkenning

4. Menselijk kapitaal (+/- 20 min)

10.2.e geeft een toelichting

5. Digitale soevereiniteit (+/- 30 min)

Staatssecretaris Keijzer geeft een toelichting op digitale soevereiniteit

6. Ervaringen Beraad (+/- 20 min)

Staatssecretaris Knops licht toe.

7. Conclusies (+/- 10 min)

Deelnemers:

Mona Keijzer, staatssecretaris EZK (voorzitter)

Raymond Knops, staatssecretaris BZK

Ambtelijke ondersteuning

10.2.e	
	10.2.e
	10.2.e
10.2.e	

Onderdeel NDS	Deelnemer	Organisatie	Deelname
<i>Maatschappelijke en economische domeinen:</i>			
Overheid	10.2.e	Drift	Gedeeltelijk
Onderwijs	10.2.e	Informatiekamer	PM
Zorg	Vacant		
Landbouw	10.2.e	Wageningen Universiteit	Ja
Mobiliteit	Vacant		
Energie	10.2.e	Stedin	Ja
Smart Industry	10.2.e	FME, smart industry	Ja
Bedrijfsleven / mkb	10.2.e	VNO-NCW/MKB-Nederland	PM
Start-ups	10.2.e	CapitalT	Ja
	10.2.e	ECP	Ja
<i>Fundament (basisvoorwaarden):</i>			
Onderzoek en innovatie	10.2.e	TU Delft	Ja
	10.2.e	Team Dutch Digital Delta	Ja
Nieuwe vaardigheden & Leven lang ontwikkelen	10.2.e	Randstad	Ja
	10.2.e	SER	Ja
Dynamische digitale economie	10.2.e	NLdigital	Ja
	10.2.e	DINL	Ja
	10.2.e	Fox-IT	Ja
Grondrechten en ethiek	10.2.e	TU Delft	Ja

Discussiestuk 4^e Beraad Nederland Digitaal 8 februari 2021

Inleiding

In juni 2018 heeft het kabinet de Nederlandse Digitaliseringsstrategie (NDS) gelanceerd. Dit is de eerste keer dat er kabinetsbreed een ambitie en doelstellingen zijn geformuleerd voor een succesvolle digitale transitie in Nederland.

Inmiddels zijn er twee updates van de NDS verschenen ('NDS 2.0' en 'NDS2020'). Hierin zijn, ook met behulp van het Beraad, prioriteiten benoemd en hebben we gezamenlijk laten zien hoe het kabinet samen met bedrijfsleven, mede-overheden en (kennis)instellingen de kansen van digitalisering op verantwoorde wijze benut en werkt aan het versterken van de fundamenten hiervoor.

In de laatste update stond vooral ook de impact van corona centraal. In deze bijzondere tijden is gebleken hoe belangrijk digitalisering is. In een samenleving waarin men gedwongen wordt op fysieke afstand van elkaar te blijven, bieden digitale oplossingen mogelijkheden om door te gaan. In alle domeinen is dan ook een enorme toename en versnelling van digitale toepassingen zichtbaar. Dat is positief. Tegelijkertijd maakt die digitale versnelling ook duidelijk dat we onze randvoorwaarden op orde moeten hebben. Digitale toegankelijkheid vraagt om de aanwezigheid van goede connectiviteit en waarborgen van onze grondrechten en publieke waarden, zoals privacy en juiste informatievoorziening. Meer dan ooit zijn ook de risico's zichtbaar geworden als die randvoorwaarden niet op orde zijn. De corona-crisis wordt bijvoorbeeld ook aangegrepen voor cyberaanvallen. En we zien meer dan ooit het risico op tweedeling tussen mensen die wel en niet over digitale vaardigheden beschikken. Deze ontwikkelingen hebben impact op het vertrouwen van de samenleving in digitalisering.

Voor een succesvolle digitale transitie is dat vertrouwen echter essentieel. Burgers en bedrijven moeten het vertrouwen hebben dat digitale diensten hun persoonsgegevens respecteren, veilig zijn en fundamentele mensenrechten respecteren. De afgelopen jaren heeft het kabinet verschillende initiatieven ontplooid die erop gericht zijn de belangen van burgers, bedrijven en samenleving te waarborgen. Denk aan de Roadmap digitaal veilige hard- en software, waarin onder andere door middel van certificering vertrouwen in digitale middelen beoogd wordt te vergroten. Maar ook de verschillende publiek-private alliantie initiatieven die erop gericht zijn om de digitale inclusie van achtergestelde groepen te vergroten. In Europees verband is en wordt er ook hard gewerkt aan diverse wetstrajecten die (nieuwe) kaders stellen aan de ontwikkeling van artificiële intelligentie, platforms en datadeling. Verder is het belangrijk dat Europa en NL blijvend investeren in kennis en innovatie op basis van Europese waarden om te profiteren van nieuwe technologie en om toekomstig verdienvermogen te versterken.

Tijdens dit Beraad staat daarom de meta-vraag *'hoe zorgen we voor (een groter) vertrouwen in de digitale transitie'* centraal. Of we het nu namelijk hebben over de acties in de NDS2021 of een thema als digitale soevereiniteit, vertrouwen is daarbij zowel randvoorwaarde als doel dat we nastreven. Wij gaan daarom graag met u in gesprek over wat nodig is om het draagvlak voor digitalisering te behouden/te vergroten. Met het aantreden van een nieuw kabinet en een gezamenlijke ambitie om de kansen van digitalisering verder te benutten, is deze vraag des te actueler.

NDS2021 en toekomstverkenning digitalisering 2030

Op dit moment werken we aan de laatste update van de NDS van dit kabinet. Ook hierin is de impact van corona vanzelfsprekend een belangrijk element. Deze editie heeft daarbij een bijzonder karakter vanwege het verkiezingsjaar.

Een nieuw kabinet zal ongetwijfeld haar eigen accenten aanbrengen en mogelijk nieuwe prioriteiten stellen, maar het nieuwe kabinet hoeft niet bij nul te beginnen. Tijdens deze kabinetsperiode is er met de NDS namelijk al veel bereikt en in gang gezet. Op het terrein van AI bijvoorbeeld is er een strategisch actieplan gelanceerd, een AI-Coalitie opgezet en zijn er extra middelen ter beschikking gesteld. Op het terrein van data zijn er visies op datadeling opgesteld, werkt de Data Sharing Coalition aan cross sectoraal datadelen en zijn we betrokken bij Europese initiatieven als Gaia-X. Op het terrein van digitale weerbaarheid heeft het kabinet structureel € 95 miljoen geïnvesteerd en helpen het Digital Trust Center en het NCSC bedrijven en overheid digitaal weerbaarder te worden.

Ook zijn er tal van initiatieven gelanceerd om de digitale vaardigheden van burgers en werknemers te vergroten; ook een belangrijke randvoorwaarde voor digitale inclusie en een succesvolle digitale transitie en zal daarom tijdens dit Beraad aan de orde zal komen. Tenslotte heeft ook de overheid zelf in haar eigen dienstverlening geïnvesteerd om zo de interactie met burgers en bedrijven verder te verbeteren.

Een eerste concept van de update is aan de Beraadsleden gezonden. Hoofdstuk 2 schetst de belangrijkste resultaten en ontwikkelingen die ons tussen 2018 en 2021 gebracht hebben waar we nu staan, hoofdstuk 3 geeft een update van de meest recente ontwikkelingen die nog niet eerder gerapporteerd waren.

Er is dus al veel bereikt, maar digitalisering is nooit 'af'. Technologische en maatschappelijke ontwikkelingen gaan namelijk snel en hebben impact op digitalisering. En dat geldt andersom ook. Het is van belang dat overheid en samenleving zich hier tijdig op voorbereiden. Daarom wordt een toekomstverkenning uitgevoerd naar de belangrijkste technologische, maatschappelijke en economische trends richting 2030. De opzet en een eerste selectie van relevante trends worden met het Beraad gedeeld. We hebben hierbij de volgende vragen:

- Zijn er elementen/resultaten/mijlpalen die in de update van de NDS niet mogen ontbreken?
- Welke belangrijke trends en ontwikkelingen zien Beraadsleden?
- Welke (aanvullende) acties dragen bij aan het vertrouwen in digitalisering? En op welke manier kunnen we er gezamenlijk voor zorgen dat digitalisering ook een belangrijk thema wordt in een volgend kabinet?

Menselijk kapitaal

Zoals gezegd zijn digitale vaardigheden en gekwalificeerd ICT-personeel een belangrijke randvoorwaarde voor een succesvolle digitale transitie. Zo'n 70% van alle ICT'ers werkt niet in de traditionele ICT-sector, maar in de diverse sectoren daarbuiten (als de zorg, mobiliteit, financiële dienstverlening etc.). Door digitalisering in alle sectoren neemt de vraag naar ICT- en digitaal geschoold personeel toe en dus de druk op het aanbod. Terwijl in verschillende branches veel vacatures en werkplekken verdwijnen als gevolg van de corona-crisis, blijft het lastig om de ICT-vacatures in te vullen. In onderzoek van De Staffing Group in mei 2020 noemde liefst 27 procent van alle ondervraagden een tekort aan geschikte IT-medewerkers een ernstige bedreiging voor de toekomst van hun organisatie. Het UWV rapporteerde in hun duiding arbeidsmarktontwikkelingen in oktober 2020¹ de grootste krapte bij ICT-beroepen.

Het arbeidsmarktonderzoek ICT met topsectoren laat zien dat digitalisering alle sectoren onder druk zet en tegelijkertijd kansen biedt. De vraag naar ICT-vaardigheden neemt bij vrijwel alle functies toe. De invloed van digitalisering hoeft geen krimp van de arbeidsmarkt tot gevolg te hebben. Het betekent wel dat banen en taken veranderen en dat sommige specifieke beroepen grotendeels verdwijnen. Voor het overgrote deel van de huidige beroepen zijn er juist goede alternatieven, met behoud of zelfs toename van salaris. Door COVID-19 is de vraag naar digitale toepassingen alleen maar verder toegenomen.

Er is dus behoefte aan goede en toegankelijke om-, bij- en herscholingsprogramma's² om te voorzien in de groeiende vraag naar ICT'ers, om vaardigheden up-to-date te houden en te voorkomen dat mensen werkloos worden.

Door een brede coalitie van partijen, waaronder ook enkele deelnemende partijen uit het Beraad, als de SER, VSNU, MBO Raad en Vereniging Hogescholen, wordt er gewerkt aan een opschalingsplan. Met opschaling worden de activiteiten en aanpak van de huidige initiatieven

---

¹Bron: [UWV - Duiding arbeidsmarktontwikkelingen juli 2020](#)

²De afgelopen jaren is aan diverse van deze punten hard gewerkt. Dit heeft ertoe geleid dat er inmiddels (ruim) 80 regionale publiek-private samenwerkingsverbanden zijn met ongeveer 4.000 bedrijven, betrokkenheid van vrijwel alle mbo en hbo onderwijsinstellingen, die gezamenlijk 39.000 studenten bereiken.

bedoeld. Die aanpak kan op drie manieren worden opgeschaald. De eerste manier is 'uitbreiding' van huidige activiteiten, ofwel volume maken. De bestaande aanpak wordt gebruikt om een groter bereik te krijgen, bijvoorbeeld in andere regio's of meer bedrijven aan te spreken. Een tweede manier is 'verbreding'. Dat kan door de doelgroep te vergroten van de aanpak, door o.a. meer vrouwen aan te spreken. Ten slotte is de derde wijze 'verdieping' van de aanpak. Door meer activiteiten toe te voegen, kan een Publiek Private Samenwerking specialiseren of voor meer sectoren relevant worden. Met dit opschalingsplan is becijferd dat we met betrokkenheid van ruim 12.000 bedrijven 36.000 extra mensen kunnen opleiden en omscholen.

Het succes van de opschaling staat of valt met commitment. Commitment vanuit publieke en private partijen om actief bij te dragen door te participeren en investeren in deze vormen van samenwerking en initiatieven.

- Herkent u het geschetste beeld?
- Ziet u in uw sector dat opschaling vaak een belemmering is voor succesvolle initiatieven?
- Op welke manier zou u een actieve bijdrage en commitment willen leveren bij het opschalen van initiatieven?

Digitale soevereiniteit

Digitale soevereiniteit³ draait er in de kern om dat Nederland en/of Europa onafhankelijk kan handelen om haar publieke belangen in het digitale domein te borgen. Dit is niet vanzelfsprekend. Het borgen van de Europese normen en waarden, en verdienvermogen staan in het digitale domein namelijk steeds meer onder druk door geopolitieke ontwikkelingen en internationale marktverschuivingen. Denk hierbij aan vraagstukken zoals techconglomeraten die de digitale markten domineren, statelijke actoren die Nederlandse vitale processen misbruiken voor (digitale) spionage, het beperken van gebruikersberichten op online platforms door techconglomeraten en ongewenste afhankelijkheidsrelaties van buitenlandse technologieën, kennis en toepassingen. De impact van corona en de grotere afhankelijkheid van platformdiensten hebben dit effect nog verder versterkt.

Er bestaat daardoor een groeiende bezorgdheid over het feit dat de burgers, bedrijven en lidstaten van de EU geleidelijk de controle verliezen over hun gegevens, over hun vermogen om te innoveren en over hun vermogen om de wetgeving in de digitale omgeving vorm te geven en te handhaven. Dat tast het vertrouwen in digitalisering aan. Tegen deze achtergrond lijkt er steeds meer steun te ontstaan voor (nieuw) beleid dat gericht is op het vergroten van de Europese digitale soevereiniteit. In de Europese digitale agenda ('Shaping Europe's Digital Future') is digitale soevereiniteit bijvoorbeeld een belangrijke driver voor de wetgeving en investeringen in digitaal die worden voorgesteld. Dit roept de vraag op hoe Nederland zich tot deze ontwikkelingen moet verhouden.

Vragen aan leden:

- Op welke terreinen worden de publieke belangen van Nederland geraakt of mogelijk geschaad in het digitale domein, doordat er een sterke ongewenste afhankelijkheid van buitenlandse/niet-EU partijen is? Waar zijn daarom interventies nodig om de autonomie van Nederland of de EU te vergroten?
- Wat zijn volgens de leden van het Beraad de drie belangrijkste Europese prioriteiten bij digitale soevereiniteit? Waarop moet Nederland inzetten in EU?
- Welk vraagstuk is op dit moment volgens de leden van het Beraad onderbelicht bij de discussie over digitale soevereiniteit en verdient juist meer aandacht?

---

³ We gebruiken hier de term "digitale soevereiniteit" omdat dit het gebruikelijke (Europese) jargon is. Een betere term dan digitale soevereiniteit is echter digitale autonomie. Het draait hier immers om de digitale dimensie van strategische autonomie.

Rol Beraad

Het Beraad is begin 2019 in het leven geroepen om de NDS te versterken; d.w.z. om vanuit breed maatschappelijk veld een beeld te hebben van de thema's die voor Nederland van belang zijn, oplossingsrichtingen te verkennen en samen te werken om resultaten te bereiken.

Na bijna drie jaar een NDS, twee conferenties en vlak voor een nieuw kabinet, is het goed om de vraag te stellen of het Beraad voldoet aan de verwachtingen van de deelnemers.

Vragen aan Beraadsleden:

- Zien Beraadsleden toegevoegde waarde in een soortgelijk overleg tijdens een volgende kabinetsperiode? Wat zijn de aspecten van dit Beraad die in een volgend kabinet absoluut bewaard moeten worden?
- Wat zouden de leden van het Beraad anders of beter willen?
- Op welke manier zou de samenwerking op het terrein van digitalisering tussen overheid, bedrijven en kennisinstellingen verder versterkt kunnen worden?

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. De Nederlandse Digitaliseringsstrategie 2018-2021 in vogelvlucht	4
3. Nederlandse Digitaliseringsstrategie 2021	7
3.1 Artificiële intelligentie	7
Onderzoek en innovatie	7
Ethiek, wetgeving, toezicht	7
AI-vaardigheden	8
Mensgerichte AI	8
Europese en internationale inzet	8
3.2. Data	10
Waarde van data	11
Toegang tot data	11
Europese ontwikkelingen	12
Grip op data	13
Privacy	13
Toepassing duurzaamheid	13
3.3 Digitale vaardigheden en inclusie	16
Onderwijs	16
Inclusie	16
Vaardigheden op de arbeidsmarkt	17
3.4. Digitale connectiviteit	19
Vaste connectiviteit: Gigabit wordt de nieuwe norm	19
Mobiele connectiviteit: verdeling frequenties en uitrol 5G	19
Datacenters en zeekeblen	20
Lokaal beleid: kennisdeling en harmonisatie	20
Europa	21
3.5. Digitale weerbaarheid	22
Digitale dreiging heeft een permanent karakter	22
Weerbaarheid verhogen	22
Dreigings- en kwetsbaarheidsinformatie delen	22
Kennispositie versterken	22
Toezicht op vitale infrastructuur	23
Weerbare overheid	23
Europese en internationale samenwerking	23
3.6. Digitale overheid	24

Innovatie inzetten om maatschappelijke problemen op te lossen.....	24
Een betrouwbare digitale overheidsinfrastructuur	25
Digitale identiteit.....	25
Overheidsdata	26
3.7. Handelingsniveau: digitalisering op alle niveaus	27
Samenwerking Rijk-regio.....	27
Europa: kaders stellen	28
Europa: politieke prioriteit en financiering	29
Mondiaal: internet governance	29
Mondiaal: technologische ontwikkeling en standaardisatie.....	30
4. Toekomstverkenning: belangrijkste bevindingen.....	31
Bijlage 1: Stand van zaken	31
Bijlage 2: Toekomstverkenning	31
Bijlage 3: Overzicht financiële middelen	31

1. Inleiding

Digitalisering is niet meer weg te denken uit onze samenleving. Al helemaal niet in het afgelopen jaar: de COVID-19 pandemie dwong ons in feite om digitalisering in rap tempo op te schalen. Plotseling waren velen van ons genoodzaakt om vanuit huis en online te gaan werken, leren, winkelen en ontspannen. Gelukkig was Nederland goed voorbereid, waardoor delen van onze economie en maatschappij dankzij digitale ondersteuning kunnen blijven draaien. Tegelijkertijd maakte de snelle opschaling ook vraagstukken rond veiligheid, privacy en afhankelijkheid urgenter.

Ook binnen de overheid werkten we thuis door: mede dankzij digitalisering kon veel beleid ondanks de coronamaatregelen verder ontwikkeld en uitgevoerd worden. Daarom biedt deze update van de Nederlandse Digitaliseringsstrategie (NDS) een overzicht van de belangrijkste resultaten sinds de vorige editie.

Vanwege het verkiezingsjaar 2021 is dit een bijzondere editie. Een nieuw kabinet zal zich immers met nieuwe energie in gaan zetten voor de digitale transitie. De Tweede Kamer wil daar met de inrichting van een vaste Kamercommissie ook een nog actievere rol in spelen.

Het nieuwe beleid hoeft echter niet bij nul te beginnen. De afgelopen jaren is er met de NDS veel bereikt en in gang gezet. Daarom geven we met deze editie van de NDS ook een bredere terugblik op digitalisering in Nederland. Hoofdstuk 2 schetst de belangrijkste resultaten en ontwikkelingen die ons gebracht hebben waar we nu staan.

Ook is dit een uitgelezen moment om vooruit te kijken. Technologische en maatschappelijke ontwikkelingen gaan namelijk snel en hebben impact op digitalisering. En dat geldt andersom ook. Het is van belang dat overheid en samenleving zich hier tijdig op voorbereiden. Daarom heeft het kabinet een toekomstverkenning uit laten voeren naar de belangrijkste technologische, maatschappelijke en economische trends richting 2030. In het rapport, dat als bijlage met de update van de NDS wordt meegestuurd, gaan de onderzoekers in op de impact van deze trends op digitalisering, en vice versa. De toekomstverkenning heeft als doel trends en ontwikkelingen inzichtelijk te maken, zodat volgende kabinetten, bedrijven, (kennis)instellingen en burgers geholpen worden om waar nodig nu al de nodige stappen te zetten om hierop te anticiperen. Een samenvatting van het rapport is integraal opgenomen in hoofdstuk 4.

Ten slotte zijn ook de reguliere bijlagen met het overzicht van de voortgang op alle actielijnen uit de NDS opgenomen, en het financiële overzicht voor digitalisering.

2. De Nederlandse Digitaliseringsstrategie 2018-2021 in vogelvlucht

Digitalisering is de laatste drie jaar in een enorme stroomversnelling terecht gekomen. Wat nu 'gewone' handelingen zijn zoals met je telefoon betalen, verschillende slimme apparaten met elkaar verbinden en je gezondheidsstatus checken met de healthwatch was drie jaar geleden nog toekomstmuziek. Dit geldt ook voor handelingen in bepaalde sectoren. Denk bijvoorbeeld aan slimme energie- en gasmeters, real-time mobiliteit in beeld brengen en AI-middelen inzetten zoals in de zorg.

In de Europese Digital Economy and Society Index (DESI) staat Nederland de afgelopen jaren telkens opnieuw bij de koplopers. Een prestatie waar we trots op mogen zijn en die duidelijk laat zien dat Nederland op alle domeinen hoog scoort: ons netwerk is van wereldklasse, onze bedrijven gaan innovatief om met digitalisering, burgers maken gebruik van digitale kansen en overheden zetten meer en meer digitale middelen in om hun dienstverlening te verbeteren.

Zo'n koppositie laat dan ook zien dat iedereen nodig is. Dat is precies het uitgangspunt van de Nederlandse Digitaliseringsstrategie: iedereen doet mee. Zeker nu steeds duidelijker wordt dat digitalisering onmisbaar is om belangrijke maatschappelijke opgaven, zoals de transitie naar een duurzame energievoorziening, betere zorg en onderwijs, mobiliteit of voedselproductie te faciliteren.

We zitten midden in de digitale transitie

De wereld digitaliseert en Nederland loopt daarin op veel fronten voorop. Die digitalisering is geen digitale saus over de bestaande werkelijkheid, maar een daadwerkelijke transformatie van allerlei activiteiten en processen in onze economie en maatschappij. Er zijn weinig domeinen aan te wijzen waarin digitale technologie niet zorgt (of heeft gezorgd) voor een ingrijpende verandering. Het maakt productie en dienstverlening, communicatie en allerlei maatschappelijke processen anders. Vaak is dat eenvoudiger, sneller, goedkoper, makkelijker of beter, maar soms is het ook ingewikkelder of zorgelijker: bedrijven moeten hun verdienmodel opnieuw uitvinden, markten worden opgeschud door nieuwe typen spelers en de concurrentie wordt soms belemmerd door digitale platforms met een machtspositie. Banen veranderen en vergen nieuwe vaardigheden en kennis. En we maken ons zorgen over de vrijheid van meningsuiting en worstelen met informatiefuiken. Artificiële intelligentie (AI) roept vragen op over machines die beslissingen over ons nemen. De veelomvattendheid en verwevenheid van alle aspecten van de digitale transitie vergen een stevige rol van de overheid; het mededingingskader, wetgeving betreffende privacy en datadelen, digitale veiligheid en cybersecurity, ethische vagen rond AI en vooral ook het benutten en productief maken van alle mogelijkheden van digitalisering. Dat geldt ook voor de overheidstaken zelf.

Tijdens de pandemie zijn cruciale maatschappelijke processen in onder meer de zorg, het onderwijs en het openbaar bestuur versneld 'digitaal gegaan'. Ondanks dat door digitalisering veel plots mogelijk blijkt, merken we ook wat digitalisering niet kan: videobellen kan niet op tegen een avond met vrienden om je heen, thuiswerken maakt het moeilijker om je verbonden te voelen met collega's en in een digitale leeromgeving kan een leerkracht moeilijker signalen opvangen over hoe het echt met een leerling gaat. Digitale tools kunnen menselijk contact niet vervangen. Op zijn best kunnen ze wel helpen.

Bovendien hebben we nog veel te leren. We beginnen nu pas te ontdekken wat digitalisering doet met en voor mensen, markten en milieu. Veel mogelijkheden worden nog niet breed toegepast. Ook kwetsbaarheden worden zichtbaarder en het belang van digitale veiligheid neemt toe.

Digitalisering raakt steeds meer verweven met alle sectoren en domeinen van economie en samenleving. 70% van de IT'ers werkt niet 'in de IT', maar past de mogelijkheden daarvan toe in domeinen als zorg, landbouw of de transportsector. Waar data eerst over spreadsheets ging, is het nu de drijvende kracht achter een groeiend aantal processen. De laatste X jaar is de hoeveelheid data in [PM Nederland/EU/de wereld met X toegenomen]. Daarmee is het ook een infrastructureel vraagstuk geworden: hoe zorgen we dat die data op het juiste moment op de juiste virtuele plaats zijn?

Dat alles benadrukt weer dat de digitale transitie ons niet zomaar overkomt, maar dat het een ontwikkeling is waaraan we zelf sturing kunnen en moeten geven. Dat vraagt van digitaliseringsbeleid duidelijke doelen en de juiste afwegingen. Technologie heeft ons laten zien dat heel veel kan. De vraag aan de hele maatschappij is: wat willen we dat het doet? Daarover is voortdurend debat en reflectie nodig, naast een integrale strategische aanpak.

Samenwerking en samenhang zijn essentieel

Met de Nederlandse Digitaliseringsstrategie (NDS) heeft het kabinet in 2018 voor het eerst een integrale aanpak rondom digitalisering geformuleerd om zo vorm te geven aan de digitale transitie. Doel was en is om de kansen van digitalisering verantwoord te benutten. De strategie bevatte twee sporen: opschaling van de mogelijkheden binnen domeinen, en de fundamentele randvoorwaarden (als veiligheid en privacy) daarvoor op orde.

Op alle niveaus is er binnen en met de NDS gewerkt aan het vormgeven van de digitale transitie. Drie bewindspersonen hebben de handen ineengeslagen om dat werk te coördineren: de staatssecretaris van EZK als systeemverantwoordelijke voor de digitale economie, de technische infrastructuur en de overkoepelende digitaliseringsstrategie, de staatssecretaris van BZK op het terrein van de digitale overheid en inclusie en de minister van JenV op digitale weerbaarheid. Ze worden actief ondersteund door verschillende ambtelijke overleggen waar alle ministeries aan meedoen, en ze laten zich adviseren door het Beraad Nederland Digitaal. Zo komt het digitaliseringsbeleid in veel nauwere samenwerking tot stand. Ook is de samenwerking met bedrijfsleven, kennisinstellingen en mede-overheden verder versterkt. Denk aan de coalities als de AI Coalitie of de Data Sharing Coalition, maar ook aan de samenwerkingsagenda Rijk-Regio, waarin digitalisering een belangrijk thema is.

Wat is de afgelopen drie jaar bereikt?

Er is de afgelopen tijd hard gewerkt aan de ambitie om digitalisering te benutten voor de versterking van ons verdienvermogen en maatschappelijke opgaven waar we voor staan. Door de pandemie zijn een aantal van deze initiatieven het afgelopen jaar flink in de versnelling geraakt. Denk bijvoorbeeld aan de Smart Industry-aanpak die begon met een handvol fieldlabs en inmiddels gegroeid is tot een landelijk dekkende aanpak van 46 fieldlabs en vijf regionale hubs. **PM andere aansprekende voorbeelden van resultaten in domeinen.** Op het domein van de digitale overheid zijn flinke stappen gezet. Maatschappelijke vraagstukken staan centraal, niet de overheid zelf. Deze manier van denken zorgt er voor dat we vooral kijken naar de effecten van digitalisering in kansen en bedreigingen op de samenleving en overheidsdienstverlening **PM voorbeeld groot resultaat.**

Ook is er nationaal en in Europa hard gewerkt aan het verder op orde brengen van de fundamentele randvoorwaarden voor digitalisering. Om ervoor te zorgen dat grondrechten ook in het digitale domein worden gewaarborgd en dat wet- en regelgeving én toezicht daarvoor op orde zijn **[PM voorbeeld]**. Een belangrijke mijlpaal daarvoor was de inwerkingtreding van de AVG in 2018. Met deze nieuwe wet zijn belangrijke kaders gemoderniseerd ten aanzien van het gebruik van persoonsgegevens en privacy van burgers. Nieuwe voorstellen zijn onlangs gepresenteerd, en moeten onder meer de sterke positie van platforms beperken en het verantwoord delen van data stimuleren.

De hoeveelheid te verwerken data neemt exponentieel toe, en dat vraagt wat van onze netwerken. Deze zijn van wereldklasse en hebben de plotselinge piek van thuiswerkers in coronatijd goed doorstaan. Een corona stresstest van het World Economic Forum¹ plaatste de Nederlandse digitale infrastructuur op de vierde plaats ter wereld. Sneller dan verwacht is het de afgelopen jaren met inspanningen van burgerinitiatieven en marktpartijen gelukt om meer afgelegen gebieden van een internetverbinding te voorzien. Bijna 99% van de Nederlandse huishoudens heeft nu toegang tot een internetverbinding van ten minste 100 Mbit/s, en in grote delen van Nederland is 5G beschikbaar via de netwerken van de 3 mobiele providers.

Nederland is daarbij tot nu toe gelukkig ontkomen aan grote schade of maatschappelijke ontwrichting door digitale incidenten. Toch heeft de dreiging van statelijke actoren en cybercriminelen een permanent karakter gekregen. Het kabinet heeft dan ook structureel € 95 miljoen geïnvesteerd in het verhogen van de digitale weerbaarheid en heeft hiervoor de Nederlandse Cybersecurity Agenda (NCSA) ontwikkeld.

PM andere grote resultaten/mijlpalen?

Digitalisering die voor ons werkt

---

¹ <https://www.uva.nl/content/nieuws/persberichten/2020/12/nederland-en-scandinavische-landen-het-beste-in-staat-om-uit-coronacrisis-te-komen.html?cb>

De afgelopen jaren is dus veel bereikt en in gang gezet. Tegelijkertijd zijn er nog veel kansen onbenut. Denk bijvoorbeeld de rol die digitalisering kan spelen bij het realiseren van een duurzame voedselvoorziening, voor het gebruik van hernieuwbare energiebronnen en voor het tegengaan van klimaatverandering. De Europese Commissie ziet de duurzame en de digitale transitie zelfs als een 'twin transition': twee processen die hand in hand gaan. In de Europese Green Deal is digitalisering dan ook een belangrijk instrument.

Ook is digitalisering nooit 'af'. De ontwikkelingen gaan snel en roepen nieuwe vragen op. Zo is met de coronacrisis nog duidelijker geworden hoe afhankelijk Nederland en Europa zijn van elders geproduceerde technologie en ontwikkelde producten. Dat roept vragen op over de digitale soevereiniteit van Nederland en Europa.

Digitale soevereiniteit² draait er in de kern om dat Nederland en/of Europa onafhankelijk kan handelen om haar publieke belangen in het digitale domein te borgen. Dit is niet vanzelfsprekend. Het borgen van de Europese normen en waarden, en verdienvermogen staan in het digitale domein namelijk steeds meer onder druk door geopolitieke ontwikkelingen en internationale marktverschuivingen. Denk hierbij aan vraagstukken zoals techconglomeraten die de digitale markten domineren, statelijke actoren die Nederlandse vitale processen misbruiken voor spionage, het beperken van gebruikersberichten op online platforms door techconglomeraten en ongewenste afhankelijkheidsrelaties van buitenlandse technologieën, kennis en toepassingen.

Voor het kabinet is digitale soevereiniteit geen doel op zich; een open en weerbaar Nederland en EU moet het uitgangspunt zijn. Concreet betekent dit dat Nederland en de EU haar eigen publieke waarden kan borgen, en haar concurrentiekracht behoudt in de onderling verbonden wereld. Hiertoe zijn voor de onderliggende vraagstukken al de nodige instrumenten van kracht en lopen onderzoeken naar aanvullende acties, zoals de andere onderwerpen in deze Nederlandse Digitaliseringsstrategie laten zien.

Vanuit dat besef is er een groeiende bereidheid tot samenwerking in initiatieven als GAIA-X en tot investeringen. Zo is onlangs de basis gelegd voor financiële ondersteuning van digitaliseringsbeleid vanuit de EU in de periode 2021-2027, waar nu **PM X** miljard naar digitale doelen gaat. Een belangrijke pijler daarin is het nieuwe Digital Europe Programme, dat innovatie rond AI, data, cybersecurity en quantum zal financieren. Daarnaast zal van het Europees herstelfonds minimaal 20%, dus **PM X** miljard, naar digitaliseringsprojecten gaan. Europa wil weloverwogen investeren in eigen competenties op het terrein van digitale technologieën en data en wij als Nederland moeten binnen en buiten Europa de samenwerking met gelijkgestemde landen blijven opzoeken.

Digitalisering is essentieel om de maatschappelijke uitdagingen waar we in de domeinen voor staan, het hoofd te bieden:

- Landbouw: naar een veilige en duurzame voedselvoorziening. Digitalisering levert daar een belangrijke bijdrage voor people, planet en profit, zoals hogere voedselveiligheid en het reduceren milieudruk door de landbouw met nieuwe verdienmodellen.
- Zorg: **PM**
- Onderwijs:
- Smart industry:
- Energie:
- Overheid:
- Mobiliteit: goede bereikbaarheid, doorstroming, duurzaamheid en verkeersveiligheid. Dat kan worden gerealiseerd met een geïntegreerd mobiliteitssysteem waarin de gebruiker en zijn verplaatsing centraal staan. Kwaliteit en beschikbaarheid van data spelen een grote rol in het mogelijk maken van deze ontwikkeling.
- Mkb:

² We gebruiken hier de term "digitale soevereiniteit" omdat dit het gebruikelijke (Europese) jargon is. Een betere term dan digitale soevereiniteit is echter digitale autonomie. Het draait hier immers om de digitale dimensie van strategische autonomie.

3. Nederlandse Digitaliseringsstrategie 2021

PM korte inleiding: sinds de vorige update zijn er belangrijke resultaten behaald, die hier langs verschillende prioriteitsgebieden worden neergezet.

PM tekstboxen: voorbeelden van concrete resultaten uit de domeinen, om hen meer in het oog te laten springen (richt op 1-2 per deelhoofdstuk)

3.1 Artificiële intelligentie

Het kabinet zet zich met het Strategische Actieplan voor AI (SAPAI) in om AI-oplossingen te benutten voor welvaart en welzijn en om als Nederland toonaangevend te zijn in mensgerichte AI.³

Uitgangspunt van mensgerichte AI is dat publieke waarden en mensenrechten geborgd en versterkt worden. Om dat waar te maken is er tussen [PM 2018-2021 €X miljoen] geïnvesteerd in AI en is sterk ingezet op publiek-private en internationale samenwerking. Nederland profileert zich binnen Europa en internationaal als een koploper wat betreft AI-toepassingen die mens en maatschappij dienen.

Onderzoek en innovatie

De publiek-private samenwerking is hier een belangrijke sleutel voor succes. Het succes hiervan blijkt onder meer uit de groei van de Nederlandse AI Coalitie (NLAIC), die inmiddels meer dan 400 deelnemers uit het bedrijfsleven, wetenschap, overheid en onderwijs telt. Zij zijn actief in 17 werkgroepen. Er zijn inmiddels 16 publiek-private onderzoekslabs opgericht bij verschillende universiteiten. Daarnaast is de AI Coalitie in 2020 ook begonnen met het uitwerken van de 'Ethical Legal and Societal Aspects' (ELSA) aanpak waarbij bedrijven, overheid, kennisinstellingen en burgers samen aan maatschappelijk relevante problemen werken waarbij men gebruikmaakt van grootschalige databestanden en slimme algoritmen. De ELSA aanpak heeft als doel om praktische en gedragen ethische kaders en richtlijnen voor AI-ontwikkelingen en toepassingen te creëren. Afgelopen jaar heeft de AI Coalitie bovendien met het AiNed-programma een ambitieuze meerjarige en integrale agenda ontwikkeld voor de periode 2020-2027. Het doel van het AiNed-programma is om Nederland internationaal als de beste proeftuin neer te zetten voor de verantwoorde marktintroductie van AI toepassingen.

Om de ambities van het SAPAI te behalen heeft het kabinet ook in 2020 geïnvesteerd in AI. Bovenop de basisfinanciering van het Rijk voor AI-onderzoek en innovatie van €45 miljoen per jaar co-financieren de Ministeries van OCW, JenV en EZK het Synergiethema AI in de Nationale Wetenschapsagenda (NWA). De NWA koppelt wetenschappelijke doorbraken aan het oplossen van maatschappelijke opgaven en draagt zo bij aan de kennismaatschappij van morgen. Met deze financiering ontstaat een nieuw AI onderzoeksprogramma waarin interdisciplinair onderzoek kan worden gedaan in samenwerking met maatschappelijke partners. **PM aanvullen financiële resultaten.**

Ook Europa investeert in AI. Daarom hebben EZK, RVO en NL AIC het afgelopen jaar Nederlandse stakeholders actief geïnformeerd over de verschillende EU fondsen die beschikbaar zijn voor AI. Nederlandse consortia weten mede daardoor de Europese financieringskaders goed te benutten. Bij de recente EC ICT-48 call is bijvoorbeeld door Nederlandse deelnemers €5,9 miljoen van de €50 miljoen binnengehaald. **PM zie verder financiële bijlage xxx.**

Ethiek, wetgeving, toezicht

Naast het financieren van innovatie en het stimuleren van publiek-private samenwerking heeft het kabinet het afgelopen jaar zelf ook actie genomen om te zorgen dat publieke waarden en mensenrechten beschermd blijven bij de inzet van AI. Hierin zijn de ministeries van JenV, EZK en BZK afgelopen jaar veelvuldig samen opgetrokken. Zo heeft het kabinet, mede naar aanleiding van de motie Van den Berg/Wörsdörfer over een onderzoek naar de ongewenste effecten van algoritmes⁴, drie onderzoeken laten uitvoeren. De onderzoeken richtten zich op de juridische aspecten van algoritmen die besluiten nemen, de onvoorziene effecten van zelflerende algoritmen en de

³ PM link naar SAPAI. Tegelijkertijd met SAPAI zijn de beleidsbrief AI, publieke waarden en mensenrechten en de brief Waarborgen tegen risico's van data-analyses door de overheid aan de Kamer aangeboden.

⁴ Motie Van den Berg/Wörsdörfer over een onderzoek naar de ongewenste effecten van algoritmes, 21501-33, nr.748 <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2019Z03423&did=2019D07342>

modernisering van het Nederlandse Procesrecht in het licht van big data. Ten aanzien van normering van algoritmen geven de onderzoeken aan dat de juridische kaders op hoofdlijnen bestendig zijn om ook algoritmen te reguleren, maar dat nadere ontwikkeling van het recht nodig is. Dit kan door rechtsontwikkeling af te wachten, maar ook door nadere regels vanuit de wetgever vast te leggen. Verder worden enkele juridische knelpunten geïdentificeerd, bijvoorbeeld in de AVG en met betrekking tot grondrechten op het vlak van discriminatie en procedurele rechten. Het onderzoek naar onvoorziene effecten laat duidelijk de grondoorzaken van deze onvoorziene effecten zien. Het kabinet zet, in lijn met de aanbevelingen, actief in op het beperken en mitigeren van onvoorziene en ongewenste gevolgen bij de inzet van algoritmen, [PM door ...]. De onderzoeken bieden goede input voor de behandeling in de Kamer van wetgeving en beleid voor algoritmen en van de voorstellen van de Europese Commissie naar aanleiding van het AI Witboek (PM verwacht Q1 2021).

In de Kabinetsreactie op de initiatiefnota 'menselijke grip op algoritmen' van het Kamerlid Middendorp⁵ heeft het kabinet een ambtelijke projectgroep toezicht en normering op algoritmen opgericht. Zij [PM hebben] een gezamenlijke beleids- en onderzoeksagenda op het gebied van normering van en toezicht op algoritmen ontwikkeld, in nauwe samenwerking met relevante stakeholders uit de publieke en private sector, zoals de toezichthouders, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties.

AI-vaardigheden

Door de digitale transitie in de samenleving krijgen mensen steeds vaker te maken met AI-toepassingen. Ook steeds meer werknemers moeten in hun veranderende takenpakketten kunnen omgaan met AI-toepassingen en deze toepassingen moeten ook op een verantwoorde manier ontwikkeld worden. Daardoor is er een toenemende behoefte aan AI-gerelateerde kennis en vaardigheden. Om aan deze behoefte te voldoen zijn er specifieke bacheloropleidingen kunstmatige intelligentie en is er in verschillende opleidingen aandacht voor AI. Ook groeit het AI-gerelateerde aanbod op het gebied van leven lang ontwikkelen en hebben inmiddels meer dan 170.000 Nederlanders de gratis Nationale AI-cursus gevolgd.

Mensgerichte AI

Zoals al eerder benoemd werkt het kabinet aan een mensgerichte benadering van AI. Het is van uiterst belang dat bij het benutten van de mogelijkheden van AI respect voor publieke waarden (zoals privacy en autonomie) en mensenrechten het uitgangspunt vormen. De ontwikkeling en de toepassing van AI worden reeds genormeerd door een (inter)nationaal wettelijk kader, zoals de diverse mensenrechtenverdragen binnen de Raad van Europa, EU-besluiten over onderwerpen als gegevensbescherming (AVG) en gelijke behandeling en nationale wetgeving zoals de Awb. Nederland neemt actief deel in het proces van Raad van Europa (CAHAI). Naar verwachting zal dit eind 2021 worden afgerond. Verder wordt er dit moment onderhandeld over ethische richtlijnen voor AI in UNESCO-verband. Het document biedt normatieve richtlijnen voor AI, gebaseerd op gedeelde fundamentele waarden. In 2021 komen er nog twee grote bijeenkomsten waar de aanbeveling verder inhoudelijk wordt besproken. Bespreking in G20-verband kan dit onderwerp verder internationaal verankeren.

Europese en internationale inzet

Nederland profileert zich binnen Europa en internationaal als een land wat voorop loopt wat betreft AI-toepassingen die mens en maatschappij dienen. Het kabinet zet in op bilaterale en Europese samenwerking met prioriteitslanden als België, Duitsland en Frankrijk en organiseert hiervoor innovatiemissies. Begin 2021 is het Nederlands-Duitse innovatiepact getekend, waarmee een nieuw internationaal 'virtueel' fieldlab wordt opgestart. Daarin kan AI in combinatie met digital twinning getest worden, zodat toepassing daarvan door mkb eenvoudiger wordt.

Nederland zet in op AI-samenwerking op Europees niveau, en draagt actief bij aan de discussie over de uitwerking van een Europees, regelgevend kader voor AI dat in PM maart 2021 wordt verwacht. PM NL inzet. Om dat te beïnvloeden is onder meer dit jaar samen met de digitale koplopers in Europa zoals België, Tsjechië, Denemarken, Estland, Finland, Ierland, Luxemburg en Zweden in het samenwerkingsverband 'Digital 9+' een non-paper geschreven, dat [PM inhoud].

⁵ Initiatiefnota van het lid Middendorp: Menselijke grip op algoritmen, 35212-2, nr. 2 <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/amendementen/detail?id=2019D22106>

Verder profileert Nederland zich steeds meer als een toonaangevend Europees kennis- en innovatiecentrum, onder andere door het aantrekken van het hoofdkantoor van het Europese AI-onderzoeksnetwerk CLAIRE. Op mondiaal niveau neemt Nederland deel aan toonaangevende internationale samenwerkingsinitiatieven zoals het *Global Partnership on Artificial Intelligence (GPAI)*. GPAI is een samenwerkingsverband met Frankrijk, Canada de VS en andere landen uit de OESO (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling) waar wordt gewerkt aan een afsprakenstelsel voor verantwoorde AI die mensenrechten en fundamentele rechten respecteert. Naast de deelname aan multilaterale samenwerkingsverbanden heeft het kabinet het afgelopen jaar ook de kennisuitwisseling met individuele landen verstevigd door innovatiemissies naar onder andere de Verenigde Staten en Frankrijk te organiseren. Daarnaast profileert Nederland zich steeds meer als een toonaangevend kennis- en innovatiecentrum door een sterk nationaal AI-ecosysteem, een mondiale toppositie in onderzoek op het gebied van ethiek en technologie en toonaangevende projecten als ELSA labs.

Tekstbox: Grondrechten en ethiek in digitale tijd

ONDANKS DE technologische vooruitgang en de inzet van veel partijen zijn ontwikkelaars, gebruikers en systemen nog 'lerende'. Dat mag er echter nooit toe leiden dat de grondrechten van burgers worden aangetast, door bijvoorbeeld discriminatie of door democratie die in het gedrang komt. Daarom heeft dat speciale aandacht bij het kabinet.

Praktijkvoorbeelden laten het belang daarvan zien. Soms gebeurt dat met kwade opzet, zoals bij deepfakes die worden ingezet om verkiezingen te manipuleren. Soms gebeurt het ook door mensen en organisaties met de beste bedoelingen, waarbij data niet verantwoord gebruikt worden. Het gebruik van data en algoritmes vraagt dus om transparantie, bewustzijn en de mogelijkheid uitkomsten ter discussie te stellen. Daar voelt de overheid een grote verantwoordelijkheid voor.

Om de borging van publieke waarden en mensenrechten in AI ontwikkelingen te realiseren, onderneemt het kabinet verschillende acties. Onder andere door middel van onderzoek, kennisopbouw, de ontwikkeling van concrete instrumenten, bewustwordingscampagnes streeft het kabinet er naar om publieke waarden en mensenrechten in AI in te bedden. Zo deed het kabinet een adviesaanvraag bij de WRR naar AI en publieke waarden, richtte het kabinet het kennisplatform AI, publieke waarden en mensenrechten op en ontwikkelde het ontwerpprincipes om discriminatie door AI te voorkomen. Het kabinet organiseerde burgerdialogen over de kansen en risico's van AI.

Momenteel onderzoekt de Universiteit van Tilburg hoe AI-systeemprincipes kunnen worden ontwikkeld om het discriminatieverbod te borgen in een samenleving waarin gebruik van AI steeds meer wijdverbreid zal raken [PM aanvullingen BZK]. De handreiking hierbij, opgeleverd in december 2020, is erop gericht om personen en organisaties die AI-systemen bouwen of in de praktijk toepassen concrete ontwerpprincipes voor te leggen zodat bias en discriminerende patronen in AI-systemen worden geminimaliseerd. Het plan is om in 2021 de handreiking te gaan toepassen o.a. in de ELSA labs. PM aanvullingen BZK vanuit beleid dat hierop gevoerd wordt – ontwerpprincipes

Het besef dat publieke waarden in technologieën geborgd moeten zijn, wordt breed gedeeld. De Europese Commissie lanceerde op 15 december de Digital Services Act die o.a. tot doel heeft om fundamentele rechten beter in online markten te verankeren. Ook komt de Europese Commissie binnenkort met wetgeving om de borging van fundamentele rechten bij AI-ontwikkelingen te verstevigen. Het kabinet juicht de versterkte aandacht voor publieke waarden in de informatiesamenleving toe. Technologieën – van overheden én bedrijven – moeten eerlijk, inclusief en veilig zijn. Maar met versterkte Europese wetgeving alleen zijn we er nog niet. Vanaf de ontwikkeling tot en met de werking van een technologie moeten publieke waarden centraal staan. Bestuurders moeten het belang van publieke waarden in innovatie gaan zien. Systeemontwikkelaars moeten voorzien worden van praktische instrumenten om publieke waarden technisch in te bedden. Beleidsmedewerkers moeten meer kennis krijgen van ethische vraagstukken. Technische opleidingen moeten meer aandacht besteden aan fundamentele rechten. En burgers moeten niet alleen digitaal vaardig zijn maar ook weerbaar: online kunnen opkomen voor hun rechten.

Samen met vele partners werkt het kabinet aan deze opgave. Gezamenlijk ontwikkelen ministeries een onderzoeksagenda en doen ze onderzoek naar de impact van technologieën en handelingspersectieven. Met experts werken we aan concrete instrumenten zoals een mensenrechten en algoritme impact assessment en ontwerpprincipes om discriminatie door AI te voorkomen. Met organisaties uit het maatschappelijk middenveld werken we aan een Code Kinderrechten Online. Met uitgeverij van lesmateriaal ontwikkelen we een TechTwijfel spel om kinderen kritisch te laten nadenken over kansen en risico's van technologieën. Binnen de Nederlandse AI Coalitie experimenteren we met human centric AI. Dit zijn enkele voorbeelden. Komende jaren wil het kabinet de waardengedreven informatiesamenleving verder verstevigen

[PM tekst desinformatie?]

3.2. Data

Data is het fundament van de digitale economie en maatschappij. De hoeveelheid en waarde van data nemen exponentieel toe. Er komen steeds meer mogelijkheden om data te gebruiken voor allerlei

toepassingen. Het is de brandstof van AI en er is geen digitale innovatie zonder data. Maar het grootschalige gebruik moet zorgvuldig gebeuren. Zowel vanuit maatschappelijk uitgangspunt (privacy en autonomie borgen), als vanuit economisch oogpunt (datamonopolies en gebrek aan toegang tot data voor het mkb tegengaan) vraagt dat aandacht. Het kabinet zet erop in dat data wordt gebruikt op onze voorwaarden. Hiervoor zijn heldere regels over data nodig en effectief inzicht in wat er met onze data gebeurt, zodat we er grip op hebben. Het Nederlandse en Europese bedrijfsleven speelt hierin een sleutelrol, samen met kennisinstellingen en de overheid.

Waarde van data

Er wordt veel gespeculeerd over de enorme economische impact die data kunnen hebben en daarmee de waarde die data vertegenwoordigt. Om de waarde van data in beeld te brengen is door het CBS een eerste inschatting gemaakt voor de Nederlandse economie tussen 2001 en 2017. De data-investeringen van Nederlandse bedrijven zijn in de afgelopen 15 jaar ieder jaar stevig gegroeid, tot €20 miljard in 2017. [PM rapport na publicatie.]

Toegang tot data

Een belangrijke voorwaarde voor een goed functionerende dataeconomie is de toegang tot data en het veilig kunnen uitwisselen van data tussen sectoren. Met de kabinetsvisie op datadelen tussen bedrijven⁶ wil het kabinet dat Nederland voorop loopt met verantwoorde verzilvering van de maatschappelijke en economische kansen van datadeling tussen bedrijven. In de visie staan drie basisprincipes: 1. Datadeling komt bij voorkeur vrijwillig tot stand; 2. Datadeling komt zo nodig verplicht tot stand; 3. Mensen en bedrijven houden grip op gegevens. Deze principes zijn aanvullend aan de FAIR-principes, die stellen dat data Findable, Accessible, Interoperable en Reusable moeten zijn. Op basis van deze principes zijn in 2020 ook wereldwijde afspraken gemaakt en methodologieën ontwikkeld voor dataverwerking die de basis vormen voor een Web van FAIR Data & Services.

Een wezenlijke stap richting het realiseren van verantwoord datadelen tussen bedrijven en instellingen is de lancering van de Data Sharing Coalition. Deze coalitie is het afgelopen jaar gegroeid tot 33 deelnemers. Ook het wetenschapsdomein is hierbij betrokken. Bestaande datadeelinitiatieven, brancheverenigingen, kennisinstellingen, bedrijven en experts werken aan afsprakenstelsels voor cross-sectoraal datadelen tussen organisaties. Hierbij moet controle blijven over de data door de rechthebbende(n). Zo worden nieuwe kansen voor bedrijven en instellingen uit verschillende sectoren gerealiseerd. Daarbij beperkt datadelen zich niet tot Nederlandse grenzen, daarom heeft dit initiatief een internationale focus en is open voor deelnemers uit alle landen. [PM use cases groene leningen]

Grip op data vraagstuk, agenderen en praktische vormgeving. Essentieel dat burgers zoveel mogelijk grip hebben op hun eigen gegevens. BZK data beleid overheid: inzet op verantwoord en effectief gebruik van data, algoritmen en broncodes door de overheid. Gegevens en broncodes die zich daarvoor lenen, worden zoveel mogelijk openbaar gemaakt. Nederland draagt bij aan de herziening van de Europese open datarichtlijn (PSI-Directive) en in doorvertaling daarvan in Nederlandse wetgeving. Nu NL DIGITAAL-Data Agenda Overheid grotendeels is gerealiseerd, werkt het kabinet aan de doorontwikkeling van het databeleid in een overheidsbrede datastrategie. [PM BZK]

Om meer inzicht te krijgen in het onderwerp data bij verschillende sectoren is het afgelopen jaar een aantal onderzoeken gedaan. Zo heeft het kabinet onderzoek laten doen naar de toegang tot data en interfaces in de automotive sector.⁷ De automotive sector is een goed voorbeeld van een traditionele sector die volledig veranderd door het gebruik van data. Het onderzoek laat zien dat er kritisch gekeken moet worden naar de uitvoerbaarheid van bestaande wetgeving en dat herzieningsmomenten van regelgeving goed benut moeten worden. Zo zijn de onderhandelingen van de MV-TAR (Motor vehicle Type Approval Regulation) en MV-BER (Motor Vehicle Block Exemption Regulation) recentelijk gestart en kan het bedrijfsleven voorstellen doen. Daarnaast is er ook in deze sector meer "databewustzijn" nodig onder consumenten bij de aanschaf, koop of huur van een voertuig [PM IenW, ontwikkeling voorlichtingscampagne].

⁶ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2019/02/01/de-nederlandse-visie-op-datadeling-tussen-bedrijven>

⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/03/23/rapport-delen-voertuigdata-en-interfaces-ecorys>

Het onderzoek naar de 'Toegang tot data uit apparaten' heeft inzichtelijk gemaakt dat in de sectoren landbouw, logistiek en industrie datadeling nog vooral gehinderd wordt door de afwezigheid van een zogenoemde datamarktplaats: een plek waar data vraag en aanbod samenkomen en een prijs bepaald kan worden.⁸ Datamarktplaatsen (als intermediairs) hebben een belangrijke vertrouwensrol gekregen in de Europese ontwikkelingen.

PM techonderzoek?

Europese ontwikkelingen

Data zijn niet gebonden aan grenzen. Daarom ziet het kabinet de Europese Unie als het primaire handelingsniveau om kaders voor datagebruik op te stellen. De in februari 2020 gepubliceerde Europese datastrategie adresseert een aantal van de genoemde knelpunten voor een goed functionerende data economie.⁹ Door hier ambitieus op in te zetten, wil de Commissie ervoor zorgen dat Europa zelf het roer pakt om dit volgens Europese regels en waarden te laten verlopen. Veiligheid, privacy en grip op data staan daarbij hoog in het vaandel. Deze inzet sluit goed aan op de Nederlandse visie op datadeling tussen bedrijven en de FAIR-principes. [PM]

Met de datastrategie wil de Commissie met wettelijke kaders toegang tot data duidelijker regelen. Daarnaast wil de Commissie samenwerking stimuleren met dataruimtes, waar betrokkenen in een sector kunnen samenwerken om data beter te kunnen benutten.

Het eerste wetgevende voorstel uit de Europese datastrategie, de Data Governance Act, is in november 2020 gepubliceerd. Het doel van dit voorstel is om databeschikbaarheid in de EU te faciliteren door vertrouwen in data-tussenpersonen te vergroten en datadeelmechanismen in de EU te versterken. De onderhandelingen tussen de EU-lidstaten over dit voorstel zijn gestart. Nederland is voorzichtig positief, maar ziet nog wel meerdere datavraagstukken die niet in dit voorstel worden geadresseerd.¹⁰ Met name vraagstukken rond grip op gegevens voor burgers en bedrijven worden hier nog maar beperkt concreet gemaakt. Mogelijk zal de aangekondigde Data Act hier meer duidelijkheid over verschaffen.

Naast de juiste voorwaarden voor het gebruik en uitwisselen van data is er ook behoefte aan veilige en betrouwbare opslag- en verwerkingsmogelijkheden voor data. Zo zijn er zorgen over het beperkte Europese aanbod voor clouddiensten en de afhankelijkheid van niet-Europese partijen. Dit is mogelijk problematisch vanwege het gebrek aan autonomie en keuzevrijheid, risico voor verdienvermogen in de EU en risico's voor privacy en veiligheid van gegevens. Daarom gaan lidstaten samen met de Commissie werken aan het verbinden en versterken van Europese Cloud. De Commissie wil met diverse MFK-fondsen en met lidstaten €4-10 miljard investeren in Europese cloudinfrastructuren, standaardisatie en datakwaliteit. Hiermee moet verbinding tussen publieke en private cloud netwerken in de lidstaten gecreëerd worden, wat (veilige en makkelijke) uitwisseling en opslag van gegevens ten goede komt en zorgt voor meer keuzevrijheid. Een gezamenlijke verklaring tussen alle Europese lidstaten is hiervoor in oktober 2020 ondertekend. Een eerste actie hieruit is de oprichting van een Europese alliantie voor industriële data en cloud. Dit samenwerkingsverband moet zorgen voor informatie uitwisseling, de uitwerking van investeringsplannen en het opzetten van een cloudmarktplaats.

Eind 2020 is met de oprichting van de EOSC Associatie een eind gekomen aan de tweejarige voorbereidingsfase van de European Open Science Cloud (EOSC). De zeggenschap en verantwoordelijkheid zijn overgegaan van de EU en de nationale overheden naar de Europese onderzoeksgemeenschap die de EOSC kunnen vormgeven gebaseerd op hun behoeften en wensen. Alle juridische, methodologische en technologische fundamenten staan klaar voor implementatie van deze dataruimte via een Horizon Europe partnerschap.

In de komende jaren worden de verbindingen uitgewerkt met de overige aangekondigde Europese sectorale dataruimtes en met nationale en andere initiatieven als GAIA-X.

GAIA-X is een van oorsprong Duits-Frans publiek-privaat initiatief dat Europese cloud- en datadiensten wil verbinden en beter toegankelijk wil maken, om zo een alternatief te bieden voor de

⁸ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/06/25/toegang-tot-data-uit-apparaten>

⁹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/04/14/mededeling-over-een-europese-datastrategie>

¹⁰ PM BNC-fiche (moet nog gepubliceerd worden januari 2021.).

huidige grote niet-Europese spelers. Het kabinet ondersteunt verschillende Nederlandse bedrijven die zich hierbij willen aansluiten en zet zich in om de Nederlandse belangen rond het initiatief te borgen. TNO gaat zich inzetten om de eerste Nederlandse GAIA-X hub op te zetten, waarin use cases uitgewerkt gaan worden. Deelname aan dergelijke Europese initiatieven zorgen voor extra kansen voor het Nederlandse bedrijfsleven. **PM CIO Rijk**

Grip op data

Grip op data is essentieel voor vertrouwen in de data-economie. Daarom wordt de inzet om grip op data voor burgers en bedrijven in verschillende initiatieven te versterken steeds belangrijker. Het kabinet werkt hieraan door in zowel (Europese) wetgevende initiatieven, zoals de Data Governance Act en Data Act, als in niet-wetgevende initiatieven zoals in de Data Sharing Coalition te investeren. **[PM Lopend Ecorys onderzoek over techsector toevoegen afhankelijk van publicatie].**
PM Defensie: beveiliging en encryptie

PPS Precisielandbouw 4.0: is een initiatief om tot een data-infrastructuur te komen waarin de positie van en de toegang tot data voor agrarische ondernemers centraal staat.

Privacy

De Algemene Verordening Gegevensbescherming is in mei 2018 van kracht geworden en biedt de burger meer rechten met betrekking tot zijn of haar persoonsgegevens. Desalniettemin zit het kabinet niet stil. Zo wordt er momenteel gewerkt aan een wijziging van de UAVG, waarin onder meer nadere duidelijkheid wordt geschept over de voorwaarden voor de toepassing van biometrie voor persoonsidentificatie.

Ook werkt het kabinet vanuit de kabinetsvisie horizontale privacy uit 2019 aan het vergroten van privacy bewustzijn met onder meer een publiekscampagne. Bewuste gebruikers hebben daarnaast een groter handelingsperspectief nodig. Daarom is er onderzoek gedaan naar de mogelijkheden voor collectieve acties. De kabinetsreactie op dit onderzoek is in november 2020 naar uw Kamer verzonden.

Het aanscherpen van de normen: het kabinet heeft onderzoek laten verrichten naar onder meer drones, spyware en heeft gewerkt aan onder meer de strafbaarstelling van wraakporno. Verder heeft het zich in Europees verband ingezet voor nadere normen om de digitale rechtsbescherming te borgen, bijvoorbeeld bij de evaluatie van de AVG (juni 2020).

Verder heeft het kabinet ook aandacht gehad voor de bescherming van gegevens en privacy in verticale relaties. Naar aanleiding van de brief over 'transparantie van algoritmes in gebruik bij de overheid' (2018) en de richtlijnen voor data-analyse door de overheid uit 2019 heeft het kabinet in 2021 **[wel/niet]** besloten dat deze deels worden omgezet in wettelijke waarborgen.

PM: De brief privacy en opsporing van november 2020. Mogelijk later: de WGS

Toepassing duurzaamheid

Met data valt van alles te meten. Dat is bijzonder nuttig bij de duurzaamheidsopgave waar Nederland voor staat: onze uitstoot en ons grondstofverbruik moeten drastisch minder. Het gebruik van data kan daar een belangrijke bijdrage aan leveren.

In het afgelopen jaar heeft het Platform Anders Reizen actief samengewerkt met alle partners om afspraken te maken om thuiswerken ook na de pandemie te blijven stimuleren. Dankzij digitalisering konden de files immers grotendeels worden opgelost terwijl delen van de economie door konden draaien.

Het Klimaatakkoord erkent de belangrijke rol van digitalisering om bestaande fossiele bronnen van elektriciteit te vervangen door hernieuwbare bronnen en daarmee een CO₂-vrij elektriciteitssysteem te ontwikkelen. Om de vaak grillige hernieuwbare energiebronnen te kunnen benutten, heeft het energiesysteem digitalisering nodig om ten alle tijden de vraag en het aanbod in balans te houden.

Met en vanuit de ICT-sector worden al lange tijd inspanningen geleverd om de milieuimpact te verkleinen. Het recente publiek-private samenwerkingsverband LEAP werkt in Nederland aan een significante vermindering van het energieverbruik van datacenters. Een eerste concreet resultaat is de

publicatie van een handleiding¹¹, waarmee gemiddeld 10% energiebesparing kan worden gerealiseerd door de instellingen van servers aan te passen. Daarnaast valt de restwarmte van datacenters sinds 2020 onder de SDE++ regeling, die CO2-reducerende technieken wil stimuleren.

Ook in Europa staan digitalisering en duurzaamheid hoog op de agenda. Zo heeft de Milieuraad in december 2020 raadsconclusies aangenomen die de ambitie bevestigen om digitale hulpmiddelen optimaal te benutten om duurzaamheidsvraagstukken aan te gaan.

Ook voor de transitie naar een duurzaam voedselproductiesysteem is digitalisering een belangrijk middel. Overheden, bedrijfsleven en kennisinstellingen werken op diverse fronten samen om digitalisering daarvoor effectief in te zetten.

- **PM** I&W Circulaire economie

Energiedomein

In lijn met de bredere ontwikkelingen in de maatschappij, heeft ook de energiesector te maken met een voortgaande digitalisering en versnelling in de beschikbaarheid van data binnen het energiesysteem. Dankzij de vanaf 2012 ingezette grootschalige uitrol van slimme meters leidt tot een snellere en meer gedetailleerde beschikbaarheid van meet- en verbruiksgegevens. Dat maakt nieuwe toepassingen mogelijk, en het biedt kansen om vraag en aanbod en het beheer van het net beter op elkaar aan te laten sluiten. Daarmee wordt de flexibiliteit gecreëerd die het systeem nodig heeft om het grillige karakter van nieuwe energiebronnen (zon, wind) op te vangen.

Ook maakt dit het mogelijk om eindafnemers sneller en in meer detail inzicht te geven in hun verbruik en verbruikskosten, terwijl ook de financiële afhandeling verfijnd kan worden. Dit biedt ook een basis om eventueel de tariefstructuren aan te passen.

De combinatie van de transitie naar (i) een meer decentrale en duurzame energieopwekking en (ii) een meer digitale samenleving biedt eindafnemers ook de mogelijkheid op een grotere mate van 'zelfbeschikking' binnen het elektriciteitssysteem. Het CEP sluit hier ook direct op aan door verschillende bepalingen die een eindafnemer de ruimte moeten geven om actief deel te nemen aan de markt.

Slimme en duurzame mobiliteit

De afgelopen jaren heeft het Kabinet ingezet op een geïntegreerd mobiliteitssysteem waarin de gebruiker en zijn verplaatsing centraal staan. Kwaliteit en beschikbaarheid van data spelen een grote rol in het mogelijk maken van deze ontwikkeling, daarom zijn er belangrijke stappen gezet in het faciliteren van data-uitwisseling.

Afgelopen jaar is de Europese proef Data for Road Safety succesvol afgerond en opgeschaald naar een permanente uitwisseling¹². Onder voorzitterschap van Nederland is met lidstaten en industriepartijen een data-ecosysteem opgezet waarin anonieme sensordata van honderdduizenden voertuigen wordt gedeeld met overheden en wegbeheerders om onveilige wegsituaties te detecteren en te communiceren naar bestuurders. Dit vormt een stabiele basis voor verdere ontwikkeling.

Een belangrijke ontwikkeling op het gebied van mobiliteit is de toenemende automatisering en digitalisering van voertuigen. Om deze vlot en veilig te laten opereren is een goede databeschikbaarheid over de fysieke infrastructuur essentieel. Daarom wordt in samenwerking met medeoverheden het Nationaal Toegangspunt Mobiliteitsdata (NTM) gelanceerd, een punt waar data over wegverkeer en multimodale reisinformatie samenkomt en vindbaar en toegankelijk is voor alle partijen.¹³

Op het gebied van transport geldt het principe van 'digital by default' met als doelstelling alle papier te vervangen door data die gedeeld kan worden via een federatief platform, de Basis Data Infrastructuur¹⁴. Vanaf 2025 kan hiermee gedecentraliseerd en neutraal data gedeeld worden tussen

¹¹ PM link

¹² [Data for Road Safety moves from 'Proof of Concept' to long term deployment.](#)

¹³ [Smart mobility in beweging \(Kamerstukken II 2020/21, 31305, nr. 322\)](#)

¹⁴ [Stand van zaken realisatie Digitale Transport Strategie goederenvervoer en Basis Data Infrastructuur \(Kamerstukken II 2020/21, 26643, nr. 79\)](#)

verschillende bedrijven en overheden voor alle vormen van transport. Dit platform wordt de komende drie jaar stapsgewijs in een groeimodel ontwikkeld, in nauwe samenwerking met de sector. De eerste stappen worden gezet door het ministerie van IenW, de Douane, de mainports en hun Port Community Systemen. Eén van de onderdelen van de BDI die de afgelopen twee jaar is ontwikkeld, is DEFLog: de Data Exchange Facility voor de logistiek. DEFLog vervangt bij logistiek dienstverleners het analoog verwerken van wegafsluitingen, wegwerkzaamheden en andere verstoringen op de infrastructuur van wegbeheerders in hun plannings. Andersom vervangt DEFLog het consulteren van belangrijke logistiek dienstverleners bij het organiseren van verkeersmanagement door wegbeheerders. Daarnaast is onder andere samen met de Topsector Logistiek de afgelopen jaren gewerkt aan het ontwikkelen van andere bouwstenen voor de BDI, zoals standaarden voor datadelen (Open Trip Model) en regels voor de identificatie, authenticatie en autorisatie van gebruikers van de BDI (iSHARE).

3.3 Digitale vaardigheden en inclusie

Onderwijs

Het ontwikkelen van digitale vaardigheden begint bij de basis: het onderwijs. In het basis- en voortgezet onderwijs, het beroepsonderwijs en het hoger onderwijs worden digitale onderwijsstrategieën geïmplementeerd.

Covid-19 heeft een grote impuls gegeven aan digitaal afstandsonderwijs als gevolg van schoolsluitingen en heeft de ontwikkeling van innovatieve plannen versneld. Met name in het basis- en voortgezet onderwijs is een hervorming van het curriculum aan de gang, die uiteindelijk moet leiden tot een versterking van het onderwijs in digitale geletterdheid. In het kader van de groeistrategie van het Nederlandse kabinet, en parallel aan de geplande curriculumhervorming, wordt een breed actieplan voorbereid dat moet leiden tot een ambitieuze verbetering van het onderwijs, door ondersteuning van docenten en door een meer gericht gebruik van digitale leermiddelen. Daarnaast zijn er tientallen miljoenen geïnvesteerd om devices te verstrekken aan leerlingen die deze niet ter beschikking hadden, zodat zij volwaardig aan het online onderwijs konden deelnemen.

Ook op EU-niveau wordt de noodzaak gezien om de kwaliteit en het inclusieve karakter van het digitale onderwijs te verbeteren. Samenwerking en uitwisseling van beleidspraktijken op EU-niveau kunnen deze nationale inzet ondersteunen en versterken.¹⁵ In het kader van het actieplan voor digitaal onderwijs (DEAP) 2021-2027 heeft de Commissie de oprichting van een Digital Education Hub aangekondigd. Via deze hub zal er een nauwere samenwerking en uitwisseling plaats vinden op het gebied van digitaal onderwijs op EU-niveau. Ook Nederland zal actief bijdragen. Als eerste stap brengt de Commissie momenteel in kaart welke ondersteunende en adviserende instanties er in de lidstaten actief zijn op het gebied van digitaal onderwijs, om netwerkvorming en kennisuitwisseling tussen hen te bevorderen. Voor Nederland zijn dit (vooral) Kennisnet voor po en vo; SA-MBO-ICT voor het mbo en SURF voor het ho. Daarnaast heeft binnen de EU het bevorderen van mediawijsheid veel aandacht, want dat draagt bij aan de bestrijding van desinformatie en aan het functioneren van de democratie.

Inclusie

Zonder hulp en ondersteuning worden kwetsbare mensen nog kwetsbaarder doordat ze geen toegang hebben tot digitale apparaten en/of connectiviteit. Zij komen zo makkelijk in een sociaal isolement terecht en/of lopen achterstand op doordat zij niet mee kunnen komen op school of met werk. Ook hebben ze geen toegang tot de digitale overheidsdienstverlening. Het doenvermogen van mensen wordt nog vaak overschat. Dienstverlening verloopt nog te vaak vanuit eigen systeemlogica, verkokerd en proceduregericht in plaats oplossingsgericht, waarbij de burger centraal staat.

PM relevant beleid + resultaten

Iedereen moet kunnen meedoen in de (digitale) samenleving. Belangrijk daarvoor is de inwerkingtreding september 2020 van het tijdelijke besluit digitale toegankelijkheid. Daarmee moeten overheidswebsites ook toegankelijk zijn voor mensen met een beperking. Voor mensen die moeite hebben met (digitale) overheidsdienstverlening zijn de fysieke informatiepunten Digitale Overheid geopend. Er zijn inmiddels 53 informatiepunten verspreid over heel Nederland. Eind 2021 zullen minstens 120 bibliotheekorganisaties een informatiepunt hebben. Digitaal bewustzijn is een belangrijk hulpmiddel om kansen en risico's van digitalisering te overzien. Om mensen te helpen om veilig het internet op te gaan, is de Klik en Tik module Veilig online gelanceerd. Binnen de Alliantie Digitaal Samenleven werken publieke, private en maatschappelijke organisaties samen aan een inclusie digitale samenleving. De actie #allemaaldigitaal verzamelt laptops en tablets van overheid en bedrijven. 5700 digitale apparaten zijn uitgedeeld aan mensen die door de COVID-19 maatregelen uitgesloten waren om digitaal te kunnen werken of minder sociaal contact hadden. Dit is naast de laptops die het ministerie van OCW heeft ingekocht voor schoolkinderen. De Digihulplijn (0800-1508) is gelanceerd om mensen te helpen bij het (veilige) gebruik van een laptop of tablet.

¹⁵ De vorig jaar gepubliceerde EU-Vaardigheden agenda (Kamerstukken II, 2019/20, 22 112, nr. 2906) en het EU actieplan digitaal onderwijs 2021-2027 (Kamerstukken II, 2020/21, 22 112, 2966) bieden hiervoor gepaste kaders, naast stimulering en ondersteuning vanuit nieuwe EU-programma's zoals Erasmus+ en Digital Europe 2021-2027.

Digitaal bewustzijn is vaak een belangrijke stimulans om digitale vaardigheden aan te leren. In een proeftuin van de Universiteit van Tilburg wordt onderzocht wat de invloed van digitale middelen is op de werk-privébalans, schoolprestaties, sociale relaties en welzijn. Ook hier worden veranderingen door de coronacrisis in ons dagelijks leven in acht genomen. Op basis van de opgedane kennis kan het ondersteuningsaanbod, waaronder de cursussen digitale vaardigheden, verder verbeterd worden.

Vaardigheden op de arbeidsmarkt

Middels leven lang ontwikkelen, inclusief om- en bijscholing, spant het kabinet zich in om iedereen de nodige kennis, vaardigheden en opleiding te kunnen laten verwerven om mee te doen in de steeds verder digitaliserende maatschappij en weerbaar en inzetbaar te zijn op de arbeidsmarkt van de toekomst. De investeringen van het kabinet om de laaggeletterdheid onder volwassenen aan te pakken worden ook ingezet om de overgang van laaggeletterdheid naar digitale vaardigheden te versnellen.

Door de coronacrisis is de vraag naar digitaal vaardig personeel alleen maar verder toegenomen. Ook de Europese Commissie ziet versterking van digitale vaardigheden als belangrijke voorwaarde om uit de crisis te komen.¹⁶ Ook in de Groeistrategie¹⁷ is het belang van de digitale transitie in relatie tot het onderwijs en de arbeidsmarkt onderstreept.

Als onderdeel van de crisismaatregelen heeft het kabinet bijna €1,4 miljard beschikbaar gesteld voor maatregelen op de arbeidsmarkt. **PM SZW** aanvullen maatregelen uit het NL Leert Door pakket. EZK draagt bij met een subsidieregeling van €37,5 miljoen euro, vanaf 2021, die specifiek gericht is op omscholing naar krapteberoepen, waar ook de ICT een belangrijk onderdeel van uit maakt. Werkgevers kunnen een subsidie van €3750,- aanvragen om een medewerker afkomstig uit een ander beroepssegment aan te nemen en de benodigde omscholing te bieden.

Het is belangrijk dat mensen omgeschoold kunnen worden naar de ICT, want de vraag naar ICT'ers neemt alleen maar verder toe. Zo'n 70% van alle ICT'ers werkt niet in de traditionele ICT sector, maar in de diverse sectoren daarbuiten (als de zorg, mobiliteit, financiële dienstverlening etc.). Er is dus behoefte aan goede en toegankelijke om-, bij- en herscholingsprogramma's om te voorzien in de groeiende vraag naar ICT'ers, om vaardigheden up-to-date te houden en te voorkomen dat mensen werkloos worden. De opdracht is echter niet om nieuwe programma's te bedenken maar juist het opschalen van de goede en succesvolle initiatieven, als [Make IT Work](#), [Cloud IT Academy](#) en [Brightlands Services Campus](#) waar mensen worden opgeleid en omgeschoold naar de ICT. Door een brede coalitie van publieke en private partijen wordt er onder leiding van de Human Capital Agenda ICT gewerkt aan een opschalingsplan van dit soort initiatieven.

De betekenis van het MKB voor Nederland is groot. Uit het Jaarbericht Staat van het MKB blijkt dat het mkb in 2019 goed was voor 65% van de toegevoegde waarde en 71% van de werkgelegenheid in de *business economy*.¹⁸ De coronapandemie heeft het mkb het afgelopen jaar echter hard geraakt, en het heeft voor velen van hen van digitalisering in plaats van een marathon een sprint gemaakt. Zo blijkt uit onderzoek van de KvK dat mkb-bedrijven massaal hebben geïnvesteerd in (de professionalisering van) hun websites, in hun online marketing en digitaal klantcontact.¹⁹ Dit helpt hen de huidige crisis te overleven, maar het blijft, zeker voor het kleinere mkb, een uitdaging om snel genoeg vervolgstappen te zetten.

Om MKB-bedrijven te ondersteunen bij het maken van een digitaliseringsslag is in 2018 het programma Versnelling Digitalisering MKB gestart dat zich richt op kleine bedrijven (2-50 werknemers). De focus ligt op de toepassing van digitale technologieën die bijdragen aan het

---

¹⁶ PM link RRF

¹⁷ PM Link

¹⁸ Comité voor Ondernemerschap, Jaarbericht Staat van het MKB 2020

¹⁹ KvK, Ondernemen in tijden van corona (september 2020).

Boerderij van de Toekomst (www.farmofthefuture.nl)

In Lelystad is de Boerderij van de Toekomst (BvdT) officieel geopend. Deze faciliteit fungeert als innovatie-, test- en demonstratiefaciliteit voor nieuwe kringlooplandbouwconcepten in de vollegrondsteelten. In de 'Kraamkamer' worden nieuwe teeltsystemen en precisielandbouw-toepassingen ontwikkeld. In het 'Modelbedrijf' worden innovaties geïntegreerd, gevalideerd en gedemonstreerd. Verder treedt de BvdT op als discussieplatform en kenniscentrum voor partijen die vooruit willen met kringlooplandbouw in de open teelten. De BvdT vormt zo een schakel in de kennis en innovatieketen richting de praktijk op het boeren erf.

concurrentievermogen en productiviteitsgroei: gebruik van big data, online sales & marketing en automatisering van het bedrijfsproces.

Door het stimuleringsbeleid zijn in de huidige kabinetsperiode flinke stappen gezet. In samenwerking met regionale partijen is er een landelijke infrastructuur gerealiseerd van PM mkb werkplaatsen waar ondernemers door studenten en docenten van onderwijsinstellingen worden geholpen bij het inrichten van hun online marketing en het benutten van data in het bedrijf. Gezamenlijk hebben de mkb

werkplaatsen de ambitie om de komende 3 jaar meer dan 50.000 bedrijven te bereiken met voorlichting en 3500 intensieve trajecten met bedrijven en studenten (sprints) op te zetten. Het resultaat moet een doorbraak zijn: het brede MKB wordt zich veel bewuster van de meerwaarde van digitalisering en zet echt stappen door de praktische ondersteuning waardoor zij daadwerkelijk aan de slag gaan.

Daarnaast zijn er experimenten opgezet ter versterking van de impact van de werkplaatsen. Zo is er een pilot met de ROM's in Zuid-Holland (IQ) en Oost-Nederland (Oost NL) die zich richt op het verbeteren van de toegang van deelnemende ondernemers tot lokaal ICT-aanbod (zoals software leveranciers). Ook is er een datahackathon, georganiseerd door MKB Nederland in samenwerking met EZK, de Rabobank en brancheorganisatie Transport en Logistiek Nederland, waarin de focus lag op het verbeteren van de aansluiting van het bestaande aanbod van digitalisering op de behoeften van kleine bedrijven.

Tenslotte is het belangrijk dat mkb-ondernemers de werkplaatsen gemakkelijk kunnen vinden. De werkplaatsen worden daarom door de KVK ondersteunt met workshops voor ondernemers, waar zogeheten *local heroes* inspireren met hun ondernemersverhaal. Vanwege de coronacrisis experimenteert de KVK met online varianten van deze bijeenkomsten.

Onderzoek toont aan dat diversiteit op de werkvloer innovatie kan stimuleren. Ook blijkt dat digitalisering nu regelmatig geen rekening houdt met de specifieke situatie of behoeftes van vrouwen. Slechts 12% van de werknemers in de Nederlandse ICT-sector is vrouw. Meisjes volgen minder vaak een technische opleiding en vrouwen die wel de digitale sector betreden, switchen toch van carrière. Ook groeit het percentage vrouwelijke ondernemers in de digitale sector zeer langzaam terwijl studies aantonen dat door vrouwen geleide startups meer kans van slagen hebben dan startups die alleen door mannen worden gestart.

Het kabinet wil daarom meer meisjes en vrouwen stimuleren om te gaan werken en doorgroeien in de digitale economie en ICT-sectoren. In augustus 2020 is er een ronde tafel gesprek georganiseerd met verschillende publieke, private, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties over vrouwen in digitaal waarbij scholing, HR en ondernemerschap aan de orde zijn gekomen. **PM** aanvullingen BZK en OCW.

3.4. Digitale connectiviteit

Ondanks het toegenomen en veranderende dataverbruik van huishoudens omdat we meer thuiswerken tijdens de coronapandemie, is het beeld dat de digitale infrastructuur en als onderdeel daarvan de vaste en mobiele netwerken, deze stresstest goed hebben doorstaan.

De versnelling in de uitrol van glasvezelnetwerken in het buitengebied en inmiddels ook in steden en dorpen, alsmede de continue (technologische) opwaardering van het bestaande koper- en kabelnetwerk en mobiele netwerken, hebben er voor gezorgd dat Nederland goed verbonden is.

Om onze koppositie te behouden en voorop te blijven lopen in digitalisering, is de beschikbaarheid van hoogwaardige digitale connectiviteit die meegroeit met de behoefte van de maatschappij essentieel. Daarvoor is het nodig dat telecombedrijven blijven investeren in de uitrol en opwaardering van hun vaste en mobiele netten. Daarbij heeft de Rijksoverheid ook oog voor de impact van de aanleg van nieuwe infrastructuur op de ruimtelijke omgeving en maatschappelijke discussies die ontstaan als gevolg van de uitrol van nieuwe netwerken. De basis van het kabinetsbeleid voor connectiviteit is het Actieplan Digitale Connectiviteit uit 2018²⁰.

Vaste connectiviteit: Gigabit wordt de nieuwe norm

Sinds de vorige uitgave van de Nederlandse Digitaliseringsstrategie is de aanleg van nieuwe en opwaardering van bestaande vaste netwerken onverminderd doorgegaan. Afgelopen jaar heeft de aanleg van glasvezel naar woningen wederom een vlucht genomen, door de verdere verglazing van het buitengebied en de sterk toegenomen aanleg in steden en dorpen. Ook heeft het landelijke kabelnetwerk op veel plekken in Nederland een forse opwaardering gehad. Deze ontwikkelingen hebben erin geresulteerd dat in 2020 bijna 99% van alle Nederlandse huishoudens kan beschikken over een vaste internetverbinding van ten minste 100 Mbit/s (t.o.v. 96% in 2017) en circa de helft van de huishoudens over een verbinding van 1 Gbit/s²¹. Het behalen van het connectiviteitsdoel voor 2023 komt daarmee steeds dichterbij; iedereen op ten minste 100 Mbit/s en een grote meerderheid op 1 Gbit/s.

Het gaat zelfs zo goed met de uitrol van glasvezel dat de concurrentie tussen partijen verder is toegenomen, wat soms leidt tot spanningen tussen de partijen. De Autoriteit Consument en Markt (ACM) heeft daarom in 2019 een verkennend onderzoek naar de glasvezelmarkt uitgevoerd²². De ACM constateert in haar marktstudie geen inbreuk op de mededingingsregels in de glasvezelmarkt. Wel constateert de ACM dat marktgedragingen in de kernen kunnen leiden tot een (op korte termijn) minder grootschalige uitrol van glasvezel en vertraging in de gebieden waar wel glasvezel wordt uitgerold. Begin 2021 komt de ACM met een actualisatie van het onderzoek.

Ondanks dat snelle vaste internetverbindingen op steeds meer plekken in Nederland beschikbaar komen, blijft het zaak ook oog te houden voor de moeilijk te ontsluiten gebieden of adressen. Naar verwachting blijven marktpartijen in de komende tijd huishoudens in het buitengebied van glasvezel voorzien, maar zal ontsluiting voor een deel van de adressen toch onzeker blijven²³. Daarover gaan we in 2021 met provincies in gesprek en zullen we onderzoeken op welke (Europese) fondsen aanspraak gemaakt kan worden om deze laatste adressen alsnog te voorzien van snel internet.

Mobile connectiviteit: verdeling frequenties en uitrol 5G

De ambitie uit het Actieplan is een divers en kwalitatief hoogwaardige mobiele connectiviteit. Om te kunnen blijven voldoen aan de steeds veeleisender vraag van gebruikers van mobiele communicatie, in termen van snelheid, beschikbaarheid en betrouwbaarheid, maar ook qua veelzijdigheid van dienstverlening, is het nodig om diverse frequentiebanden ter beschikking te stellen.

Om de weg vrij te maken voor de geleidelijke introductie van de volgende vijfde generatie (5G) mobiele telecommunicatietechnologie, heeft in de zomer van 2020 de multibandveiling plaatsgevonden. Daarbij is ook de 700-MHz-band geveild, waaraan een aantal specifieke dekkings-

²⁰ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/07/03/actieplan-digitale-connectiviteit>

²¹ PM link naar nieuwe breedbandkaart

²² <https://www.acm.nl/nl/publicaties/marktstudie-naar-de-uitrol-van-glasvezel-nederland>

²³ Onderzoeksbureau Dialogic becijferde in 2019 dat per eind 2023 er circa 20.000 adressen in het buitengebied zijn waarvan ontsluiting nog onzeker is (Bron: Dialogic, Notitie Outlook Digitale Infrastructuur Nederland, december 2019).

en snelheidseisen zijn verbonden, die ervoor moeten zorgen dat tijdig aan de in het Actieplan gestelde minimale dekkings- en snelheidseisen moet zijn voldaan. Medio 2020 zijn de 3 mobiele operators gestart met de geleidelijke activatie van 5G en is dit inmiddels in grote delen van Nederland beschikbaar.

Voor de verdere doorontwikkeling van hoogwaardige mobiele connectiviteit, worden de komende jaren nog de verdeling van de 3,5 GHz en de 26 GHz-banden voorzien. De veiling van de 3,5 GHz staat gepland voor begin 2022²⁴. De bijbehorende veilingregeling, waarvoor afgelopen jaar diverse onderzoeken zijn uitgevoerd, zal in 2021 worden geconsulteerd. Beoogd wordt dat de 3,5 GHz band op 1 september 2022 in heel Nederland in gebruik kan worden genomen. **P.M. toevoeging belangrijkste ontwikkelingen rond verdeling 26 GHz.**

Het kabinet blijft daarnaast oog houden voor maatschappelijke discussies aangaande de gezondheidsaspecten bij het gebruik van 5G. In dat kader heeft het kabinet met belangstelling kennis genomen van het in september uitgebrachte advies van de Gezondheidsraad en daarop haar reactie geformuleerd²⁵. Verder heeft de rechtbank Den Haag vorig jaar mei uitspraak gedaan in de zaak Stop5GNL/Staat en geoordeeld dat de Staat aan het voorzorgsbeginsel voldoet door het hanteren van de blootstellingslimieten van ICNIRP, daar toezicht op te houden en het volgen van wetenschappelijke ontwikkelingen.

Datacenters en zoekabels

De laatste jaren hebben datacenters meer moeite met het vestigen in Nederland, vanwege aspecten rond de ruimtelijke ordening en energievoorziening. De Nationale Omgevingsvisie (NOVI) zet in op selectieve groei van datacenters waarbij deze worden gevestigd op plekken waar in de energievraag kan worden voorzien en restwarmtelevering mogelijk is. Hyperscale datacenters kunnen volgens de NOVI worden gevestigd op locaties waar veel aanbod is van (hernieuwbare) elektriciteit, waar aansluiting op het elektriciteitsnetwerk kan worden geboden en waar ruimte minder schaars is. De voorkeur gaat uit naar vestiging aan de randen van Nederland (Middenmeer, Eemshaven).

Verder is onderzoek gedaan [PM afronding] naar de digitale ambities op onder andere innovatie van het Nederlandse bedrijfsleven en andere Nederlandse organisaties zoals onderzoeksinstituten, universiteiten en ziekenhuizen in relatie tot de datacentercapaciteit. Het onderzoek concludeert dat de datacentermarkt een internationale markt is. Nederland maakt gebruik van capaciteit in het buitenland en andersom. De resultaten van het onderzoek worden gebruikt om het vestigingsbeleid zoals vastgesteld in de NOVI vorm te geven.

In 2020 heeft een zoekabelrondetafel plaatsgevonden. Het doel van de ronde tafel was het samenbrengen van marktpartijen die een belang hebben bij goede internationale verbindingen over zee. Om de huidige goede internationale verbinding te waarborgen in de toekomst wordt er gekeken naar de vergunningverlening voor het aanlanden van een zoekabel en wordt er gekeken naar een telecomcorridor in de Noordzee.

Lokaal beleid: kennisdeling en harmonisatie

Volgend op de regionale gesprekstafels in 2019, waarin met meer dan 350 deelnemers gesproken is over vaste en mobiele netwerken, innovatie, en straling en gezondheid, heeft het ministerie van EZK in 2020 haar netwerk met lokale overheden versterkt door de oprichting van een taskforce digitale connectiviteit. Hierin wordt tussen EZK, VNG en gemeenten samengewerkt aan producten, zoals handreikingen, voorbeeldnota's en informatiemateriaal ter stimulering van de harmonisatie van lokaal beleid.

Ook is afgelopen jaar de informatievoorziening vanuit EZK naar gemeenten en burgers over onderwerpen als 5G, antenneplaatsing en straling en gezondheid geïntensiveerd. Daarvoor is de website overalsnelinternet.nl verder uitgebouwd, zijn er nieuwsbrieven verstuurd en zijn er FAQ's, factsheets, infographics en video's gemaakt en gedeeld via diverse online kanalen. Ook zijn er twee onderzoeken uitgevoerd die gemeenten inzicht moet geven in de impact van de Europese Telecomcode-richtlijn voor de gemeentelijke uitvoeringspraktijk en de ontwikkeling van het aantal antennes voor de komende jaren.

²⁴ Kamerstuk 2020Z25355

²⁵ Kamerstuk 27561-51

Verder is per 1 januari 2021 het nieuwe Antenneconvenant van kracht geworden, met als belangrijkste verandering de opname van een nieuw artikel aangaande de plaatsing van small cells²⁶. Dit convenant, dat tot stand is gekomen tussen gemeenten, mobiele operators en de Rijksoverheid, is aangegaan voor de duur van 5 jaar en vervangt het uit 2010 daterende convenant dat afgelopen december afliep.

In het komende jaar zal de ingezette lijn met lokale overheden worden voortgezet en wordt waar relevant ook de markt betrokken. Zo wordt in 2021 doorgewerkt aan de verdere harmonisatie van lokaal beleid, onder meer op het gebied van leges, gemeentelijk antennebeleid, degeneratie en de nieuwe gemeentelijke taken als gevolg van de Europese Telecomcode-richtlijn. Ook wordt de informatievoorziening naar gemeenten verder doorgezet via websites en nieuwsbrieven van overalsnelinternet.nl en het Antennebureau.

Implementatie Telecomcode (wijziging Telecommunicatiewet)

De wetwijziging waarmee een aantal onderdelen van de nieuwe Europese Telecomcode is geïmplementeerd, is op 21 december 2020 in werking getreden. Daarmee heeft de ACM een aanvullend instrument gekregen om de toegang tot netwerken te reguleren en de concurrentie te waarborgen. Het wetsvoorstel waarmee de rest van de Telecomcode wordt geïmplementeerd is december 2020 voor advies naar de Raad van State gezonden. In dit tweede wetsvoorstel wordt geregeld dat overheden voldoen aan redelijke verzoeken tot de plaatsing van small cells op overheidsobjecten.

Europa

De Europese Commissie heeft in haar Staat van de Unie het belang van hoogwaardige digitale connectiviteit onderstreept en heeft een aanbeveling gepubliceerd waarin lidstaten wordt verzocht om investeringen in breedbandinfrastructuur met zeer hoge capaciteit te stimuleren. De Commissie ziet hoogwaardige connectiviteit als meest fundamenteel onderdeel van de digitale transformatie en een essentiële pijler van het herstel. De aanbeveling is erop gericht om tot een toolbox met beste praktijken te komen om de uitrol van snelle vaste en mobiele netwerken te bespoedigen. Afgelopen december zijn beste praktijken onder lidstaten verzameld en op uiterlijk 30 maart 2021 moeten deze zijn teruggebracht tot een toolbox met beste praktijken. De aanbeveling bouwt voort op de richtlijn kostenreductie breedband, die tevens dit jaar wordt herzien en waarvoor een concreet voorstel eind 2021 wordt verwacht. Wij zullen in samenspraak met markt en lagere overheden reageren op de consultatie. Verder kijkt het kabinet met interesse naar de nieuwe roaming regulering die de kosten voor roaming regelt. De huidige regulering loopt tot 30 juni 2022.

---

²⁶ Kamerstuk 2021Z01324

3.5. Digitale weerbaarheid

Digitale dreiging heeft een permanent karakter

Nederland is sterk afhankelijk van digitale diensten, processen en systemen. Die raken steeds nauwer verweven met fysieke processen, activiteiten en apparaten én ze maken deel uit van een groter geheel, de mondiale digitale ruimte. Naast de vele kansen die de digitale ruimte biedt, maakt die ons ook kwetsbaar voor menselijk en technisch falen en voor kwaadwillenden. De digitale dreiging heeft een permanent karakter en cyberincidenten kunnen leiden tot maatschappij-ontwrichtende schade. Hoewel maatschappelijke ontwrichting door cyberincidenten zich in Nederland gelukkig nog niet heeft voorgedaan, valt dat in de toekomst niet uit te sluiten. Vergroting van de digitale weerbaarheid is het belangrijkste instrument om digitale risico's te beheersen.

Weerbaarheid verhogen

Het verhogen van de digitale weerbaarheid is nog steeds een van de belangrijkste randvoorwaarden voor de digitalisering van Nederland. Met digitale weerbaarheid wordt niet alleen bedoeld dat de digitale veiligheid op orde is, maar ook dat men in staat is adequaat te reageren in geval van een cyberincident. Hiertoe heeft het kabinet zich de afgelopen vier jaar ingezet. Het kabinet heeft structureel €95 miljoen geïnvesteerd in cybersecurity en heeft de Nederlandse Cybersecurity Agenda (NCSA) ontwikkeld in samenhang met de NDS. Hieruit zijn tal van initiatieven voortgevloeid, die allemaal als doel hebben Nederland in staat te stellen om op een veilige wijze de economische en maatschappelijke kansen van digitalisering te verzilveren en de nationale veiligheid in het digitale domein te beschermen.

Dreigings- en kwetsbaarheidsinformatie delen

Een daarvan is het uitbreiden en versterken van het landelijk dekkend stelsel met als doel dat informatie over dreigingen en kwetsbaarheden op effectieve en efficiënte wijze kan worden gedeeld. Er wordt in dat kader op dit moment ook door EZK gewerkt aan het laten voldoen van het Digital Trust Centre aan de wettelijke voorwaarden om relevante informatie van het NCSC te kunnen ontvangen.

Voor het optimaal delen van informatie is dit jaar een samenwerkingsplatform ingericht waarin operationele partners NCSC, AIVD, MIVD, OM en Politie samenwerken om de bij hen beschikbare informatie binnen de wettelijke kaders te delen en te analyseren.

[PM: meer over informatiedelen/NCSC?]

Kennispositie versterken

Een hoogwaardige en autonome Nederlandse kennispositie op het gebied van cybersecurity vermindert ongewenste afhankelijkheid van expertise en oplossingen uit het buitenland. Bovendien stelt een solide kennisbasis op het terrein van cybersecurity Nederland in staat om op een veilige wijze de economische en maatschappelijke kansen van digitalisering te verzilveren.

Een nieuw publiek-privaat samenwerkingsplatform [PM naam nntb] gaat de maatschappelijke krachten op het terrein van onderzoek, innovatie en onderwijs bundelen. Het platform zal relevante partijen, expertise, instrumenten en middelen uit het cybersecurity domein bij elkaar te brengen in een thematische en ketengeoriënteerde aanpak.²⁷

De doelstellingen van het samenwerkingsplatform bestaan uit voldoende goed opgeleide cybersecurity mensen in Nederland en daarmee het genereren van internationaal leidende expertise op het gebied van cybersecurity kennis en innovatie in Nederland. Vervolgens moet deze expertise leiden tot effectieve valorisatie en tastbaar worden in Nederlandse cyberproducten en -diensten. De overheid zal vanuit haar eigen cyberbehoefte deze ontwikkeling aanjagen door deze kennis en innovatiebehoefte te programmeren binnen de context van het nieuwe samenwerkingsplatform. Momenteel is een start gemaakt met een tweetal inhoudelijke pilot routekaarten op de onderwerpen AVR (geautomatiseerd kwetsbaarhedenonderzoek) en cryptocommunicatie. Naar verwachting zal in de loop van 2021 het aantal concrete projecten en partners van het platform sterk toenemen.

---

²⁷ Kamerstuk 26643, nr. 723

Toezicht op vitale infrastructuur

Het is van belang dat er toezicht is op de maatregelen die aanbieders in de vitale infrastructuur nemen om hun weerbaarheid te verhogen. Inspectie JenV werkt samen met de toezichthouders aan een gedeeld inspectiebeeld, om zo meer gedegen beleid te kunnen maken.

[PM: een verwijzing opnemen naar onderwerpen uit de januaribrief?]

Weerbare overheid

In het kader van de versterkingssporen op de NCSA, en n.a.v de motie Weverling, is een oefen- en testprogramma ontwikkeld. Hierover wordt de Kamer jaarlijks geïnformeerd via de NCSA-voortgangsbrief. De oefening Isidoor die in 2021 zal plaatsvinden maakt hier o.a. onderdeel van uit.

In 2020 heeft BZK heeft een verkenning uitgevoerd naar aanleiding van de kabinetsreactie op het WRR-rapport 'Voorbereiden op digitale ontwrichting' van 20 maart 2020 en de beleidsreactie CSBN 202028 van de minister van Justitie & Veiligheid. Naar aanleiding van deze verkenning is een plan van aanpak opgesteld om de komende tijd te gaan werken aan een overheidsbrede aanpak op de volgende punten:

1. Het optimaliseren van de aansluiting van alle medeoverheden bij de bestaande cyber- en crisisstructuren waar nodig. De in het WRR rapport gesignaleerde noodzaak tot het beter verbinden van cyber domein en bestaande crisisstructuren zal daarbij, mede naar analogie van het Nationaal CrisisPlan-digitaal, worden opgevolgd.
2. Het gezamenlijk zicht krijgen op cyber afhankelijkheden in ketens van medeoverheden en de actieve benutting daarvan vanuit de crisisstructuren.
3. Het stimuleren van oefenen en testen bij medeoverheden in samenhang en afstemming met bestaande initiatieven. Ook in 2021 worden hiertoe op overheidsbrede en op kleinere schaal oefeningen georganiseerd. BZK heeft subsidie ter beschikking gesteld voor de ontwikkeling van een drietal cyberoefenpakketten voor gemeenten en provincies (ontwikkeld door het Instituut voor Veiligheids-, en Crisismanagement) en ook de waterschappen zijn bezig om het thema oefenen invulling te geven.

Europese en internationale samenwerking

Tenslotte is voor dit alles Europese en internationale samenwerking cruciaal. Het digitale domein houdt zich immers ook niet aan nationale grenzen. Een goed voorbeeld van Europese samenwerking hierop, is op het gebied van 5G, waar Europese landen samen een toolbox hebben ontwikkeld. Daarnaast wordt de Europese richtlijn voor netwerk en informatiebeveiliging momenteel herzien, wat een volgende stap wordt voor een meer gezamenlijk en robuust EU-kader.

---

²⁸ Kamerstukken II 2019/20, 26643, nr. 695.

3.6. Digitale overheid

Innovatie inzetten om maatschappelijke problemen op te lossen

In 2019 en 2020 hebben we voor digitale inclusie twee succesvolle edities van het Start-up In Residence programma gehad. In 2019 vroegen we start-ups een oplossing te pitchen om (kwetsbare) groepen – die hun eerste stappen op het internet nog moeten gaan zetten – de laatste drempel over te helpen. De winnende start-up Agents of Change ontwikkelde een kaartspel en gaat in 2021 op eigen benen verder. In 2020 zetten we de 'help-de-helper' challenge uit, waarin de oplossing zich moest richten op de vrijwilliger die de minder digitaal vaardige medemens helpt. Start-up Digikwis creëerde een platform waarin helpers duurzaam aan de hulpvragers gekoppeld worden en waarin ze telkens korte lespaden kunnen voorleggen. De oplossing is laagdrempelig en kan ad hoc worden ingezet, in tegenstelling tot de vele, uitgebreide cursussen die reeds beschikbaar zijn, maar vaak in het geheel en op locatie moeten worden gevolgd. Daarnaast begeleidt Digikwis deelnemers van de oefenomgeving naar 'de echte online omgeving', een transitie die hulpvragers doorgaans moeilijk en eng vinden om te maken. Op dit moment zijn er lespaden beschikbaar voor o.a. het installeren van Whatsapp, het doen van online boodschappen en het installeren en gebruiken van de Coronamelder-app. In 2021 verlengen we de steun aan Digikwis, waardoor er meer lespaden kunnen worden ontwikkeld.

Het Innovatiebudget Digitale Overheid ondersteunt innovatieve projecten ter verbetering van digitale overheidsdienstverlening. In ieder project werken meerdere overheidsorganisaties samen, staan gebruikers centraal en is herbruikbaarheid een uitgangspunt. Er is in 2019 ongeveer € 5 miljoen gegend aan 23 projecten (22 afgerond, 1 loopt tot medio dit jaar), in 2020 ongeveer hetzelfde bedrag aan 24 projecten (afronding eind dit jaar). In februari 2021 opent de aanmelding voor de 3e ronde van het Innovatiebudget.

PM Dienstverlening vanuit levensgebeurtenissen

Opties voor kaders

Corona challenges

De komst van COVID-19 heeft de maatschappij voor vele nieuwe uitdagingen gesteld. Met de speciale en versnelde ronde van SiR rondom Covid-19 heeft BZK samen met de andere partners COVID-19 challenges uitgezet om zo met startups tot digitale oplossingen te komen die snel kunnen worden uitgezet in de samenleving. De vraagstukken zijn op korte termijn opgehaald, geformuleerd en gevalideerd. Hierdoor bieden we startups in een voor hen uitdagende en cruciale tijd de mogelijkheid om samen met de overheid oplossingen te verzinnen voor onze maatschappelijke vraagstukken. Startup Whero bedacht een oplossing voor piekdruk in kantoorgebouwen. Door COVID-19 is deze challenge omgevormd naar "alle drie op 1,5 meter" (voor organisatie, kantoor en mens). Startup squares ontwikkelde een tool waardoor evenementen op afstand georganiseerd kunnen worden. Argaleo ontwikkelde een digital twin voor één richtingsverkeer in stedelijke gebieden en startup Mavin ontwikkelde een digitale oplossing om desinformatie tegen te gaan.

Geronimo AI

Deze startup heeft het Rijksvastgoedbedrijf geholpen om 45.000 hectare pachtgrond inzichtelijk te maken. Door middel van AI door het koppelen van satellietbeelden en groeicurves van gewassen, is het met een druk op de knop mogelijk om per 10m2 te zien wat er groeit en bloeit. Dit biedt mogelijkheden voor het handhaven en uitschrijven van bouwplannen door het RVB en het waarborgen van bodemkwaliteit en voedselvoorraad voor toekomstig Nederland.

Agents of change (digitale inclusie)

Agents of Change heeft binnen de looptijd van het Startup in Residence programma een kaartspel ('Kaart het Aan') ontwikkeld, dat individuen die nog nooit online zijn geweest stimuleert om hun eerste kennismaking met het internet aan te gaan. Dit jaar mag Agents of Change vijf pilots gaan uitvoeren om hun product te bestendigen op de lange termijn, binnen het netwerk dat zij reeds hebben aangetrokken. Startup gaat 5 vervolg pilots organiseren, waarmee c.a. 2000 niet digitaal vaardigen worden geholpen.

Een betrouwbare digitale overheidsinfrastructuur

In de afgelopen periode hebben we uitwerking gegeven aan het voornemen van het kabinet om de generieke digitale infrastructuur (GDI) meer programmatisch vorm te geven. Voor een betrouwbare, veilige en gebruiksvriendelijke digitale dienstverlening van de overheid aan burgers en bedrijven is een toegankelijke en veilige GDI essentieel. Deze GDI is compact en moet overheidsorganisaties ontzorgen in hun dienstverlening. De basisinfrastructuur bestaat uit generieke afspraken, standaarden en voorzieningen waarmee burgers en bedrijven betrouwbaar en veilig kunnen communiceren met de overheid. Hierdoor ontstaat er een gebruiksvriendelijke, veilige en voorspelbare interactie met de overheid. Daardoor kunnen ondernemers en burgers sneller en eenvoudiger zaken regelen met de overheid. Dat konden burgers de afgelopen jaren al merken door [PM voorbeeld outcome GDI]. Om de herkenbaarheid van de overheid te vergroten wordt de digitale basisinfrastructuur zo breed mogelijk gebruikt door alle overheidsorganisaties in hun contact met burgers en bedrijven. We vereenvoudigen de financiering en governance van de basisinfrastructuur met ingang van 2022 waarmee we de basis leggen voor een gestructureerd meerjarig beheer en vernieuwing van de basisinfrastructuur. Dat doen we door de introductie van het Meerjarenprogramma Infrastructuur Digitale Overheid (MIDO). Het jaarlijks te actualiseren programmavoorstel basisinfrastructuur geeft, als onderdeel van het MIDO, integraal inzicht in beheer en exploitatie, programma's en projecten van de GDI.

Een robuuste GDI is gebaat bij een meerjarige programmering en een financieringsarrangement die rust en overzicht bieden. Het streven is de governance van de GDI te verbeteren zodat er een betere integrale, meerjarige afweging gemaakt kan worden op het gebied van beheer, exploitatie, onderhoud, doorontwikkeling en vernieuwing van de GDI. Zodat er een realistische meerjarenplanning ontstaat die binnen de kaders (juridisch, beleidsmatig, architectuur) resultaat levert. Om de GDI ook naar de toekomst toe veilig en betrouwbaar te houden is het van belang deze te beheren, onderhouden en door te ontwikkelen op een niveau dat past bij de dienstverlening die burgers en bedrijven van de overheid mogen verwachten. Randvoorwaardelijk daarbij is dat de GDI compact wordt gehouden en effectief en efficiënt wordt ingericht. Het ministerie van BZK heeft daarbij een regierol. Het ministerie geeft deze regierol vorm in nauwe samenwerking met de andere departementen, uitvoeringsorganisaties, medeoverheden en private partijen. De governance ondersteunt een continue dialoog en een effectieve afstemming tussen beleid en uitvoering. Met als doel om de GDI maakbaar, kostenefficiënt en effectief te laten zijn in de praktijk. Dat moet leiden tot een gezamenlijk gedragen beeld bij de noodzakelijke vernieuwing van de GDI vanuit een visie op digitale dienstverlening op de middellange (5 jaar) en lange termijn (10 jaar).

Open source: beleidslijn open tenzij geïntroduceerd. April 2020 introduceerde het kabinet de beleidslijn 'Open, tenzij' met betrekking tot broncodes die de overheid inzet. Het leidende principe is dat software die met publieke middelen is ontwikkeld, zoveel mogelijk aan de samenleving wordt teruggegeven. Het publiceren (en herbruiken) van broncode komt ten goede aan algemene belangen, zoals minder verspilling (o.a. door hergebruik), innovatie, meer economische bedrijvigheid, transparantie en informatieveiligheid. [PM BZK: optie voor kader, mooi succes wat effect gaat hebben op alle domeinen]

[PM BZK: wetgeving: o.a. Wet Digitale Overheid, Wet Elektronisch Berichtenverkeer]

Digitale identiteit

In een steeds meer digitaliserende wereld, onder andere door de Covid-19 pandemie, is vertrouwen de belangrijkste missende bouwsteen in het stijgende aantal zaken die Nederlanders dagelijks via het internet doen. Het hoofddoel op het domein van digitale identiteit is dat iedereen op een veilige, betrouwbare, toegankelijke, gebruiksvriendelijke, begrijpelijke en persoonlijke manier met de overheid en met elkaar kan interacteren/transacties aangaan.

De overheid heeft dit op dit domein de afgelopen jaren belangrijke stappen gezet. De Wet Digitale Overheid, die het fundament vormt waarop het stelsel voor digitale toegang wordt gebouwd, is in 2018 aan de Tweede Kamer aangeboden. Hierin zijn de uitgangspunten, verantwoordelijkheden en grondslagen voor de benodigde GDI-voorzieningen geregeld om het stelsel te laten werken. Ook is het door de gewijzigde paspoortwet mogelijk geworden voor Nederlanders om sinds 2021 bij hun gemeente identiteitskaarten met chip ('eNIK') aanvragen. Vanaf 11 januari kunnen ze daarmee betrouwbaarder inloggen via de DigiD-app bij diensten in de (semi-)publieke sector.

Op Europees gebied trad in 2018 de eIDAS verordening in werking. Publieke organisaties en private organisaties met een publieke taak moeten voortaan Europees erkende inlogmiddelen accepteren bij digitale dienstverlening. Om dit mogelijk te maken is het eIDAS-koppelvlak succesvol geïmplementeerd. Ook zijn zowel DigiD voor burgers als eHerkenning voor bedrijven Europees erkend als inlogmiddel. Dit betekent dat het met deze middelen mogelijk is om in te loggen bij overheidsorganisaties in andere lidstaten van de EU.

Ook zien we in de praktijk een grote toename in het gebruik van de digitale identiteitsmiddelen en stelsels die de Nederlandse overheid organiseert. Het gebruik van DigiD en specifiek de DigiD app is de afgelopen jaren sterk toegenomen, waardoor onderhand meer dan de helft van de volwassen Nederlanders de DigiD App gebruikt. Ook is er een sterke toename in het aantal bedrijven dat eHerkenningmiddelen gebruikt. Met deze middelen kunnen zij eenvoudig, betrouwbaar en veilig hun zaken regelen met de overheid.

Op het domein van de digitale identiteit is de afgelopen jaren ook veel aan innovatie gedaan. Zo is er een visie op digitale identiteit ontwikkeld die een kader biedt voor toekomstige doorontwikkeling. Ook zijn er gewerkt aan een self sovereign identity framework, diverse blockchain gerelateerde identiteit toepassingen en testen met het concept van een digitale bronidentiteit.

Overheidsdata

Het kabinet bood de Tweede Kamer in 2020 een update aan van de in 2019 gelanceerde 'NL DIGITAAL: de Data Agenda Overheid'. Dit is de eerste data-agenda van de overheid, die gaat over open én gesloten data, over de relatie met nieuwe technologie en over datagedreven werken. De agenda draagt bij aan een effectieve en verantwoorde inzet van data, algoritmen en broncodes door de overheid. Het opgerichte Leer- en Expertisepunt Datagedreven werken helpt overheidsorganisaties hierbij. In OESO-verband heeft Nederland begin 2021 gezorgd voor de totstandkoming voor ethische dataprincipes bij het gebruik van data door de overheid. Open data worden op een toegankelijker manier beschikbaar gesteld en overheidsorganisaties worden gestimuleerd om hun broncodes openbaar te maken (onder een 'open source licentie'). Het kabinet werkt daarnaast aan grotere transparantie van overheidsalgoritmen en aan betere normering van toezicht op het gebruik van algoritmen door de overheid. Zo wordt een systematiek uitgewerkt om inzichtelijk te maken hoe wetgeving wordt doorvertaald in beslisregels in algoritmen. Verder ondersteunt de Data Agenda Overheid bij een verantwoorde inzet van data bij concrete maatschappelijke problemen, zoals de energietransitie en – natuurlijk – de coronacrisis.

Open source: beleidslijn open tenzij geïntroduceerd. April 2020 introduceerde het kabinet de beleidslijn 'Open, tenzij' met betrekking tot broncodes die de overheid inzet. Het leidende principe is dat software die met publieke middelen is ontwikkeld, zoveel mogelijk aan de samenleving wordt teruggegeven. Het publiceren (en hergebruiken) van broncode komt ten goede aan algemene belangen, zoals minder verspilling (o.a. door hergebruik), innovatie, meer economische bedrijvigheid, transparantie en informatieveiligheid.

PM BZK: meldpunt fouten in basisregistraties

3.7. Handelingsniveau: digitalisering op alle niveaus

Digitalisering vindt op alle overheidsniveaus plaats. De NDS brengt al het digitaliseringsbeleid van de Rijksoverheid samen, maar ook andere overheidslagen werken aan digitalisering. Vanuit de filosofie 'iedereen doet mee' wordt er overal vanuit het Rijk samengewerkt met andere overheden om, elk vanuit zijn eigen rol en verantwoordelijkheden, digitalisering te laten werken voor Nederland.

Accentverschuiving internationaal van kansen pakken naar aandacht voor eigen positie in mondiaal speelveld. Digitale soevereiniteit is een belangrijke term geworden.

[PM cijfers van Europese positie in digitalisering/economie]

Samenwerking Rijk-regio

De samenwerking tussen de rijksoverheid en regio's op het gebied van digitalisering is de afgelopen jaren versterkt. Regio's bieden met hun goede netwerk uitstekende kansen om projecten te starten, waar in heel divers samengestelde partnerschappen wordt samengewerkt. Deze lokaal gestarte projecten kunnen worden opgeschaald en uitgebreid als ze succesvol blijken.

[PM input bestuurlijk overleg digitale connectiviteit, bestuurlijke ronde tafel tijdens de digitaliseringsweek, IDA, de vele coalities (Ai coalitie, data deel coalitie etc.)? etc. Dus verschillende varianten van samenwerking met de regio]

Het Smart Industry-programma benut actief de verschillende handelingsniveaus. Het programma wordt nationaal gecoördineerd en kent 5 regionale Smart Industry hubs, en inmiddels 46 fieldlabs. Regio's zijn nauw betrokken.

In 2021 zijn er in totaal 46 fieldlabs. Door van elk fieldlab een skillslab te maken, kunnen medewerkers van bedrijven worden getraind in de vaardigheden die zij nodig hebben om met Smart Industry technologieën te werken. Inmiddels wordt door 30 fieldlabs dit verschillend ingevuld, door deze ervaringen op te halen en te leren wat wel en niet werkt krijgt het skillsprogramma een extra impuls. Het Smart Industry programma zoekt hiervoor ook de verdere samenwerking met regionale onderwijspartijen.

Breda Robotics is afgelopen jaar opgericht als nieuw Smart Industry Fieldlab en richt zich op het stimuleren van robotica in de regio. Dit fieldlab is een initiatief van onder meer de gemeente Breda, Avans Hogeschool, REWIN, ExRobotics, WWA en Synchronlab en is opgericht om het Roboticacluster in West-Brabant te versterken door de robotisering in deze regio te stimuleren via het faciliteren en ontwikkelen van robotica en andere industrie 4.0 technologie. Gericht op de maak- en onderhoudsindustrie en beroepsonderwijs biedt het fieldlab een inspirerende werk- en opleidingsplek waarmee het talent in de regio probeert te verbinden. Breda Robotics verbindt, inspireert en beantwoordt vraagstukken m.b.t. robotisering en automatisering.

Vanuit deze sterke lokale basis zoekt het programma nu nauwe aansluiting bij de nieuw op te richten European Digital Innovation Hubs (EDIHs). Voor de toepassing en verspreiding van technologie, wil de Europese Commissie EDIHs oprichten. Dat sluit voor Nederland naadloos aan op de bestaande 5 Smart Industry Hubs. De EDIH kunnen innovatie-experts gebruiken om bedrijven digitaal op weg te helpen. De impact wordt hiervan vergroot omdat in Europa ecosystemen meer samen gaan optrekken. Het Europese selectieproces begint in het eerste kwartaal 2021 en Nederland zal daar voorstellen op indienen.

Living Lab Autonoom Transport. Wordt gevormd door een aantal projecten zoals de start in 2021 met pilot bij logistiekbedrijf Kloosterboer in Vlissingen, Catalyst, 5g Blueprint, Connected transport corridors en de ontwikkeling van de Central gate in de haven van Vlissingen. Topsector logistiek is hierbij betrokken (ook min lenW) even als diverse andere regionale bedrijven, provincie Zeeland, Vlaanderen en kennisinstellingen. Middelen toegekend vanuit o.a. Horizon 2020, Interreg VI -Ned.

Maintenance: de afronding van het project Smart Tooling. In 2021 wordt een Interreg VI-Ned aanvraag voor het project Smart Tooling 2 ingediend door het Kennis- en Innovatiecentrum voor Maintenance Proces Industrie (KIC|MPI) samen met een groot aantal Belgische en Nederlandse partners)

KicMPi ontwikkelt samen met partners uit Vlaanderen en Zuid-Nederland innovatieve robotica toepassingen voor maintenance in de procesindustrie.

Het **Cybersecurity Centrum voor de Maakindustrie (CCM)** in Enschede focust zich op het digitaal weerbaar maken van de Nederlandse maakindustrie. Met de Cybersecurity-scan kunnen bedrijven hier geholpen worden bij het ontwikkelen van veiligheid in hun digitaliseringsaanpak. Veel bedrijven zijn daar fors minder bekwaam in dan ze zelf vermoeden. Het centrum is een voorbeeld van belangrijke triple helix samenwerking in de regio Oost.

In 2020 is het **Smart City Living Lab Scheveningen (LLS)** opgericht. Dit betreft een samenwerking tussen de gemeente Den Haag, provincie Zuid-Holland en de Metropoolregio Rotterdam-Den Haag. In het LLS worden grootstedelijke vraagstukken geadresseerd met slimme oplossingen op basis van de nieuwste technologieën. Denk aan een robot die zwerfafval verzamelt of digitale polsbandjes waarmee verloren kinderen gemakkelijk kunnen worden teruggevonden. Met het Living Lab wordt nieuwe kennis opgedaan over de inzet van digitale innovaties in de stad. Op basis van deze technologie worden data over burgers en de omgeving waarin burgers zich bevinden verzameld, verwerkt en toegepast. De nieuwe mogelijkheden die deze data en technologie bieden vragen om extra aandacht voor publieke waarden. Belangrijk hierbij is dat betrokken partijen ervaring opdoen en leren hoe maatschappelijke en economische meerwaarde van 'Smart Cities' in de praktijk kan worden gerealiseerd.

Artificial Intelligence for Digital Twins (AI4DT)

Met het internationale AI4DT Fieldlab werken Baden-Württemberg en Brabant toe naar betere ondersteuning voor mkb-ers in deze regio's bij het toepassen van Artificial intelligence en Digital Twinning. Deze samenwerking is tot stand gekomen door samenwerking tussen het NLse Smart Industry programma, het Fraunhofer Institut für Produktionstechnik und Automatisierung-Stuttgart, Steinbeis Transferzentrum für Industrie 4.0 und Digitalisierung, Brainport Industries, de Fieldlabs en onderwijsinstellingen op de Brainport Industrie Campus, het Ministerie für Wirtschaft, Arbeit und Wohnungsbau en de provincie Noord-Brabant.

Digital Twins zijn digitale kopieën van fysieke producten en productieprocessen. Deze ontwikkeling is essentieel voor 'first time right' ontwikkelprocessen en klant specifiek en foutloos produceren. Door de modellen te koppelen aan real-time informatie en hierop artificial intelligence tools los te laten kunnen processen, machines, enz. geoptimaliseerd worden en is een productiviteitsverbetering van wel 25% mogelijk.

Mkb-ers lopen tegen veel barrières aan voordat zij in deze technologie investeren, het AI4DT Fieldlab probeert dergelijke barrières weg te nemen. Het doel is om technologieën, knowhow en best practices die in het Fieldlab zijn opgebouwd in Nederland en Duitsland te gebruiken. Later is het de bedoeling dit verder in Europees verband toe te passen. Bedrijven worden via netwerkbijeenkomsten, actieve matchmaking, virtuele fora, expertpanels met elkaar in contact gebracht waarbij het de bedoeling is om kennis over te dragen, concrete projecten te ontwikkelen en bezoeken aan bedrijven en kennisinstellingen te organiseren.

Kijk voor meer informatie over het Smart Industry Inclusive Fieldlab op <PM>.

Europa: kaders stellen

De basis van het Nederlandse wetgevende kader voor digitalisering wordt vaak binnen de Europese Unie gelegd. Bijvoorbeeld op het gebied van vrij verkeer van data tussen EU-landen, sterke eenduidige privacywetgeving, het auteursrecht, gezamenlijke onderzoeksprogramma's, en een gezamenlijke aanpak op het gebied van cybersecurity en verantwoordelijkheden van platforms. Daarnaast stimuleert de Europese Unie gezamenlijke onderzoeks- en innovatieprogramma's, standaardisatie en een gezamenlijke aanpak op het gebied van cybersecurity. Daarom is Europa in deze context een cruciaal handelingsniveau, waarbij we oog houden voor de invloed van dergelijke maatregelen op het Nederlandse verdienvermogen. Duidelijk is dat de Commissie invulling wil geven aan de rol van marktmeester in het digitale domein. De Europese Commissie onder leiding van Ursula Von der Leyen is in 2019 gestart met het vaststellen van de langetermijnstrategie op digitalisering, onder andere via de digitaliseringsstrategie, datastrategie, inzet op AI, digitale vaardighedenagenda

en een cybersecuritystrategie. De Commissie beschouwt bovendien digitalisering en verduurzaming als een 'twin challenge': de twee grote transitie die Europa in de komende jaren te maken heeft en die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. De komende jaren zullen verder in het teken staan van nieuwe en herziene Europese wetgeving voor bijvoorbeeld duidelijkere verantwoordelijkheden voor platforms, een ethische en mensgerichte aanpak op AI en voorwaarden voor Europees datadelen.

In het kader van de huidige en aankomende nieuwe wetsvoorstellen wil Nederland in Europees verband spreken over de belangrijke vraagstukken die digitalisering met zich meebrengt, zodat we waar mogelijk gezamenlijk kunnen optrekken. De inzet van het kabinet zal daarbij aansluiten bij de NDS: Europese burgers en bedrijven moeten volop gebruik kunnen maken van de mogelijkheden van digitalisering, zodat het Nederlands en Europees bedrijfsleven mondiaal concurrerend kunnen blijven. Tegelijkertijd moeten publieke belangen en grondrechten effectief geborgd blijven. Daarom moet Europa enerzijds een helder, toekomstbestendig kader stellen dat innovatie en het verdienvermogen van Nederland versterkt, met de juiste randvoorwaarden. Anderzijds moet Europa de invloed vergroten op de wereldwijde processen van technologische ontwikkeling, hetzij vanuit de Commissie, hetzij vanuit de gezamenlijke lidstaten. Ook langs die route moet Europa er voor staan dat publieke belangen en grondrechten gerespecteerd worden.

Nu de grote strategieën voor het Commissiemandaat 2019-2024 zijn uitgebracht, is de fase aangebroken waarin de concrete uitwerking van deze voorstellen plaatsvindt. De eerste wetgevende voorstellen, zoals de Data Governance Act, de Digital Services Act en de Digital Markets Act, zijn al uitgebracht. Meer voorstellen zullen volgen. Nederland neemt actief deel aan de onderhandelingen over deze voorstellen in de Raad.

Europa: politieke prioriteit en financiering

In EU-verband is de noodzaak om de digitale transitie te versnellen ten behoeve van het economisch herstel op het hoogste politieke niveau kenbaar gemaakt. Zo hebben Europese regeringsleiders, waaronder Nederland, tijdens de Europese Raad van oktober 2020 steun uitgesproken om ten minste 20% van de fondsen van het Recovery and Resilience Facility (RRF) beschikbaar te stellen voor de digitale transitie en de Commissie opgeroepen digitale doelstellingen voor 2030 vast te stellen, die in Q1 2021 zullen worden gepubliceerd. Voor Nederland gaat de RRF-financiering om €5,5 miljard, waarvan €1,1 miljard beschikbaar moet zijn voor digitalisering.

Nederland vindt het positief dat concrete tijdslijnen verbonden worden aan de prioriteitsstelling voor digitalisering en de daarbij behoorde capaciteiten van de EU op het gebied van connectiviteit, vaardigheden en digitale publieke diensten. Dit vergt de juiste financiële investeringen en het kabinet verwelkomt het bereikte akkoord over het Meerjarig Financieel Kader (MFK) 2021-2027 waarin digitalisering een belangrijk onderwerp is, onder meer in de fondsen van het Horizon Europe programma, waarvan Nederland netto ontvanger is. Het kabinet zal zich actief inzetten om dit onder de aandacht te brengen van Nederlandse bedrijven en onderzoekers. Daarnaast biedt het nieuwe Digital Europe programma (DEP) kansen voor het testen en faciliteren van digitale toepassingen voor het Nederlandse bedrijfsleven in goede aansluiting op de prioriteiten van de NDS, in het bijzonder het MKB. Nederland zal voor het DEP programma de komende periode 2021-2027 EUR 50 mln publieke co-financiering ter beschikking stellen.

Mondiaal: internet governance

Op mondiaal niveau blijft Nederland vanwege de geopolitieke ontwikkelingen en de internationale marktmacht van de techconglomeraten inzetten op een open, vrij en veilig internet dat nu meer dan ooit internationale samenwerking met gelijkgezinde landen en andere stakeholders vergt. In de internationale discussie over Internet Governance heeft de secretaris-generaal van de VN in september 2019 een roadmap voor digitale samenwerking uitgebracht, waarin onder meer gepleit wordt voor versterking van het mondiale Internet Governance Forum (IGF). Om de samenwerking ook binnen VN-kaders te stimuleren zal een Tech Envoy worden benoemd, die onder meer de impact van het werk van het Internet Governance Forum zal gaan vergroten. Dat betekent ook dat het uitgangspunt voor het mondiale internetbeleid gestoeld blijft op de zogenaamde multistakeholder benadering, waarin samenwerking tussen overheden, civil society, bedrijven, academia en de technische internet community centraal blijft staan.

In onze visie op Internet Governance moet het internet open, vrij en veilig zijn en blijven. Het internet moet vrij zijn van oneigenlijke invloed van overheden, bedrijven en andere belangengroepen. De overheid treedt alleen op als het echt nodig is. Bijvoorbeeld als het gaat om de bescherming van consumenten tegen machtsmisbruik, het bestrijding van cybercrime of het bewaken van de vrijheid van meningsuiting van burgers. Op die gebieden hebben overheden wet- en regelgeving en toezicht ontwikkeld.

Nederland kiest voor een beperkte, maar passende rol van de overheid als het gaat om internet governance en bevordert de multistakeholder aanpak, waardoor geen enkele partij de baas op het internet wordt. Maar doordat het internet voor steeds meer toepassingen wordt gebruikt, is het strategisch belang van het internet groter geworden. Het open, vrije en veilige internet staat hierdoor onder druk. De kans op een versplinterd internet wordt vaker genoemd en regels voor het internet dreigen steeds vaker bepaald te worden in multilaterale organisaties in plaats van via multi-stakeholder platforms. Er zijn veel stakeholders betrokken bij het functioneren van het internet en gezien de complexiteit van het internet is het onwenselijk om het vanuit één of meerdere multilaterale organisaties te beheren. Nederland neemt hier actief aan deel en is in juni 2021 gastland van een van de drie jaarlijkse ICANN-bijeenkomsten.

Bij een gedecentraliseerde structuur past geen overheersende rol van de overheid. Nederland zal tegenwicht blijven bieden in multilaterale organisaties als International Telecommunications Union om te voorkomen dat het internet gecentraliseerd wordt. Het multi-stakeholdermodel, waarin alle betrokken partijen (bedrijfsleven, overheden, maatschappelijke organisaties, toezichthouders, kennis- en onderzoeksinstellingen) een evenwichtige rol spelen en gezamenlijk besluiten nemen over het bestuur en de ontwikkeling van het internet, blijft het doel.

Wanneer het gaat over de toepassingen op het internet is een sterkere en meer sturende rol van de overheid te verklaren, gezien alles wat er op het internet wordt geplaatst en de diensten die erop worden aangeboden. Alleen dient het basisprincipe van een open en vrij internet, dat het uitgangspunt van de onderliggende technische infrastructuur is altijd in acht te worden genomen. In elk geval moet vermeden worden dat het wereldwijde internet verandert in een 'splinternet', waarbij elke regio zijn eigen spelregels heeft en daarmee een wereldwijd open, vrij en veilig internet steeds verder uit beeld verdwijnt.

Mondiaal: technologische ontwikkeling en standaardisatie

Om te kunnen innoveren moet onderliggende technologie ontwikkeld worden. Vaak vraag dat om het ontwikkelen en vaststellen van standaarden. De standaarden komen voort uit research en productontwikkeling door allerhande organisaties en bedrijven. We zien echter steeds vaker dat er invloed op deze ontwikkelingen uitgeoefend wordt door statelijke actoren om politieke, culturele of maatschappelijke kenmerken onderdeel te maken van de technische standaarden. Dit kan op gespannen voet komen te staan met de Nederlandse waarden zoals privacy, vrijheid van meningsuiting of open toegang tot internet.

Deze invloed wordt voornamelijk aangewend door niet-westers georiënteerde landen en leidde in 2019 tot voorstellen voor o.a. uitgebreide gezichtsherkenning en een Internet protocol met verregaande traceerbaarheid.

Hiermee is een keerpunt gekomen in de aanpak van vele nationale overheden om het opstellen van technische standaarden bij de marktpartijen neer te leggen. Het tegenwicht tegen de geopolitieke trend van beïnvloeding zal vanuit de overheden moeten komen, wat inzet in standaardisatieorganisaties als ITU en ETSI vraagt bij het opstellen van standaarden.

Een gelijktijdig verschijnsel was dat het voor een groot aantal private partijen te kostenineffectief bleek om de benodigde inzet in de standaardisatieorganisaties te kunnen blijven leveren, waardoor de grote multinationale techbedrijven de overhand verkregen hebben.

Het hierboven genoemde tegenwicht en het teruglopen van deelname door de private sector vraagt een verhoogde inzet vanuit de overheid plus technische expertise en kennis omtrent voorliggende standaarden. Om dit te realiseren zal meer samenwerking gezocht worden met die partijen die hierover kunnen bijdragen om de technische aspecten van de standaarden te duiden en mede te bepalen. Eerste stap hierin is het opnemen, waar mogelijk gezamenlijk met het Min van BZ en de het Min van J&V, van deze benodigde extra inzet in de voorjaarsclaim 2021 en in de voorbereidingen voor het nieuwe kabinet.

4. Toekomstverkenning: belangrijkste bevindingen

- *Samenvatting van de toekomstverkenning, op te stellen na publicatie deelresultaat (ronde 2), max. 2 A4*

Bijlage 1: Stand van zaken

Voortgangsrapportage per actielijn [uit te vragen in ronde 2]

Bijlage 2: Toekomstverkenning

[Bij te voegen na afronding traject (februari 2021)]

Bijlage 3: Overzicht financiële middelen

[Uit te vragen in ronde 3]

TER ADVISERING

Aan
de Minister van Economische Zaken en Klimaat

Directoraat-generaal Klimaat en Energie

Directie Warmte en Ondergrond

Auteur

10.2.e

T 020 230 0035

10.2.e

@minezk.nl

Datum

17 februari 2021

Kenmerk

DGKE-WO / 21046980

Bhm: 21047226

Kopie aan

Bijlage(n)

1

nota

*afkond
22/2/21*

Instemming Samenwerkingsafspraken Nationale Omgevingsvisie

Parafenroute

DGKE

10.2.e

10.2.e

10.2.e

10.2.e

BBR

10.2.e

Aanleiding

De Nationale Omgevingsvisie (NOVI) is de langetermijnvisie vanuit het Rijk op de inrichting van de fysieke leefomgeving. De NOVI is in september 2020 vastgesteld. Sindsdien is de uitvoeringsfase van de NOVI gestart, waarbij nadrukkelijk ook de samenwerking met decentrale overheden wordt gezocht. BZK heeft met de koepelorganisaties van decentrale overheden samenwerkingsafspraken opgesteld, zie bijlage 1.

In het Bestuurlijk Overleg Wonen, Ruimte en Omgevingswet (BO WRO) van 4 maart a.s. wil de minister van BZK deze afspraken ondertekenen samen met de bestuurlijk vertegenwoordigers van de koepels. Het verzoek is om dat mede namens u (en de ministers van LNV, IenW, VWS, OCW en DEF) te doen.

Advies

Instemmen met de samenwerkingsafspraken van de NOVI zodat de minister van BZK deze mede namens u kan ondertekenen.

Kernpunten

- Ten aanzien van de beleidsverantwoordelijkheden van EZK bevatten de samenwerkingsafspraken geen nieuwe elementen ten opzichte van de al in september 2020 vastgestelde NOVI.
- De NOVI is echter alleen door het Rijk vastgesteld en met deze samenwerkingsafspraken geven decentrale overheden aan dat zij de nationale belangen uit de NOVI kunnen ondersteunen, zich daar voor willen inzetten en ook meerwaarde zien in de governance structuur die in de NOVI is opgenomen.
- Het is gebruikelijk bij stukken over de NOVI dat naast BZK ook andere (voor de fysieke leefomgeving) relevante departementen om instemming/medeondertekening worden gevraagd. Ook is het voor de decentrale overheden en de uitstraling naar andere partijen van belang dat deze samenwerkingsafspraken Rijksbreed worden ondersteund.

Ontvangen BBR

10.2.e

Definitief Concept Samenwerkingsafspraken NOVI

21a

Versie: 10 december 2020

Inleiding

Voor u liggen de samenwerkingsafspraken voor de uitvoering van de Nationale Omgevingsvisie. Het zijn afspraken tussen de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), het Interprovinciaal Overleg (IPO), de Unie van Waterschappen (UvW) en het Rijk om elkaar in de uitvoering in de fysieke leefomgeving te versterken.

Nederland staat voor grote uitdagingen die van invloed zijn op de fysieke leefomgeving: ons klimaat verandert, steden groeien en we werken toe naar een duurzame en circulaire economie. Deze opgaven zijn nauw met elkaar verweven en vragen meer nog dan voorheen een integrale manier van werken waarmee keuzes voor de leefomgeving sneller en meer in samenhang kunnen worden gemaakt. Onze ruimte is namelijk een schaars goed. De fysieke leefomgeving is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van alle overheden. Gemeenten, provincies, waterschappen en het Rijk moeten daarom als één overheid optrekken zodat we de verschillende belangen kunnen afwegen en tot de meest optimale keuzes kunnen komen. Over deze interbestuurlijke samenwerking zijn al afspraken gemaakt in de Code interbestuurlijke verhoudingen, het Interbestuurlijk Programma (IBP) en in sectorale akkoorden en samenwerkingsafspraken zoals bestuursakkoord water, klimaatakkoord, het bestuursakkoord klimaatadaptatie, bestuursakkoord 'zero emissie regionaal openbaar vervoer per bus' en de samenwerkingsafspraken 'naar een vitaal platteland'. Deze afspraken respecteren we en blijven van kracht. Maar om de beoogde integraliteit en samenhang te bereiken in de fysieke leefomgeving is meer nodig.

De Nationale Omgevingsvisie (NOVI) beschrijft urgente opgaven waar Nederland nu of in de toekomst mee te maken krijgt. Deze opgaven zijn ook de opgaven van medeoverheden en moeten in onderlinge samenhang, vanuit een gezamenlijke visie, worden opgepakt. Deze samenhangende, gebiedsgerichte en bestuurlijk grensoverschrijdende aanpak vraagt om vernieuwende werkwijzen en samenwerkingsarrangementen. We werken daarom samen als één overheid om de transitieopgaven in de NOVI gezamenlijk uit te voeren, waarop partijen vanuit ieders rol een bijdrage leveren aan een duurzaam perspectief voor onze leefomgeving.

Het doel van deze samenwerkingsafspraken is tweeledig. Ten eerste werken wij als overheden met deze afspraken doelmatig en doeltreffend aan de opgaven, doelen, ambities en nationale belangen uit de NOVI.

Ten tweede maken wij afspraken over hoe we gezamenlijk vanuit gedachtegoed Omgevingswet, de afwegingsprincipes en voorkeursvolgordes uit de NOVI werken aan de opgaven uit de NOVI. Daarbij moeten we als overheden elkaar in staat stellen om onze bijdragen te leveren en elkaar aanspreken op elkaars prestaties. Hieronder vallen zaken als ondersteunende regelgeving en andere middelen, waarbij we elkaar bij de ontwikkeling hiervan betrekken.

Dit vraagt een goed proces. Dat gaat niet altijd in één keer perfect. Daarom is het belangrijk om expliciet elkaar aan te spreken als we van mening zijn dat we niet samenwerken als één overheid. Door reflectie kunnen we gezamenlijk leren. Gaandeweg moet het draagvlak ontstaan bij alle partijen – én de verschillende lagen daarbinnen – om werkelijk als één overheid te werken. Op die manier kunnen we de transities versnellen en een duurzaam perspectief voor onze leefomgeving bieden.

Uitgangspunten vanuit de NOVI

Als gezamenlijke overheden erkennen we de onderstaande uitgangspunten van de NOVI. We voelen ons gezamenlijk verantwoordelijk om uitvoering te geven aan de opgaven van NOVI, verwoord in doelen, ambities, prioriteiten en nationale belangen, rekening houdend met ieders rol en eigen verantwoordelijkheid.

*De **doelen en ambities** van de NOVI:*

De NOVI is een kerninstrument van de Omgevingswet. Met de NOVI zetten we een proces in gang waarmee we keuzes voor onze leefomgeving sneller en meer in samenhang kunnen maken. Zo bouwen we samen aan een mooier en sterker, gezonder en duurzamer Nederland.

*De **vier prioriteiten** van de NOVI:*

1. Klimaatadaptatie en energietransitie
2. Duurzaam economisch groeipotentieel
3. Sterke en gezonde steden en regio's
4. Toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijke gebied

*De **nationale belangen** zoals benoemd in de NOVI:*

1. Bevorderen van een duurzame ontwikkeling van Nederland als geheel en van alle onderdelen van de fysieke leefomgeving.
2. Realiseren van een goede leefomgevingskwaliteit.
3. Waarborgen en versterken van grensoverschrijdende en internationale relaties.
4. Waarborgen en bevorderen van een gezonde en veilige fysieke leefomgeving.
5. Zorg dragen voor een woningvoorraad die aansluit op de woonbehoeften.
6. Waarborgen en realiseren van een veilig, robuust en duurzaam mobiliteitssysteem.
7. In stand houden en ontwikkelen van de hoofdinfrastructuur voor mobiliteit.
8. Waarborgen van een goede toegankelijkheid van de leefomgeving.
9. Zorgdragen voor nationale veiligheid en ruimte bieden voor militaire activiteiten.
10. Beperken van klimaatverandering.
11. Een betrouwbare, betaalbare en veilige energievoorziening, die in 2050 CO2-arm is, en de daarbij benodigde hoofdinfrastructuur.
12. Waarborgen van de hoofdinfrastructuur voor transport van stoffen via (buis)leidingen.
13. Realiseren van een toekomstbestendige, circulaire economie.
14. Waarborgen van de waterveiligheid en de klimaatbestendigheid (inclusief vitale infrastructuur voor water en mobiliteit).
15. Waarborgen van een goede waterkwaliteit, duurzame drinkwatervoorziening en voldoende beschikbaarheid van zoetwater.
16. Waarborgen en versterken van een aantrekkelijk ruimtelijk-economisch vestigingsklimaat.
17. Realiseren en behouden van een kwalitatief hoogwaardige digitale connectiviteit.
18. Ontwikkelen van een duurzame landbouw voor voedsel en agroproductie.
19. Behouden en versterken van cultureel erfgoed en landschappelijke en natuurlijke kwaliteiten van (inter)nationaal belang.
20. Verbeteren en beschermen van de biodiversiteit.
21. Ontwikkelen van een duurzame visserij.

*Daarnaast is er in het bijzonder aandacht voor de in **de MER genoemde kwetsbaarheden** in de fysieke leefomgeving:*

- Gezondheid
- Natuurlijke systemen (bv bodem, ondergrond, water, lucht)
- Natuur (bv biodiversiteit, natuurgebieden, habitats)
- Landschap en openbare ruimte (bv waardevolle landschappen, erfgoed)

Richtinggevende kaders voor uitwerking en uitvoering

We werken vanuit het **gedachtengoed van de Omgevingswet** waar we rekening houden met elkaars taak- en bevoegdheidsuitoefening en het subsidiariteitsbeginsel. Dit samen met de in de wet vastgelegde taken en uitoefening van bevoegdheden van alle bestuursorganen bepaalt ieders rol en verantwoordelijkheid voor de zorg van de fysieke leefomgeving.

Als gezamenlijke overheden spreken we af dat we de opgaven doelmatig en doeltreffend aanpakken gebaseerd op de beleidsmatige keuzes in de gemeentelijke, provinciale en nationale omgevingsvisies rekening houdend met onderstaande afwegingsprincipes en voorkeursvolgordes uit de NOVI, die door het kabinet is vastgesteld:

De drie afwegingsprincipes uit de NOVI:

1. Combinaties van functies gaan voor enkelvoudige functies
2. Kenmerken en identiteit van een gebied staan centraal
3. Afwentelen wordt voorkomen

De in de NOVI aangegeven voorkeursvolgordes:

- voor energie (besparen, wind, zon, warmte)
- voor verstedelijking
- voor grootschalige logistieke functies (distributiecentra) en datacentra
- voor regionaal waterbeheer

Naast al bestuurlijk afgesproken voorkeursvolgordes als:

- Voorkomen van overstromingen, preventie - beperken van gevolgen van overstromen door een waterrobuuste ruimtelijke inrichting - crisisbeheersing (voor meerlaagsveiligheid)
- Vasthouden-bergen-afvoeren (voor wateroverlast)
- Schoonhouden, scheiden, zuiveren (voor waterkwaliteit)

De voorkeursvolgordes in de NOVI ondersteunen en versterken met hun ordenende werking de samenhangende afwegingen tussen beleid, regelgeving en besluitvorming, waarbij gemotiveerd kan worden afgeweken van de voorkeursvolgordes. Bij toepassen van de voorkeursvolgordes is het van belang aandacht te hebben voor het juiste schaalniveau. Sommige voorkeursvolgordes werken effectiever op een landelijk schaalniveau, andere beter op het regionale schaalniveau. Dit draagt bij aan de juiste locatiekeuzes, waar vooral gemeenten en in mindere mate provincies het voortouw hebben, in het stelsel van de Omgevingswet.

We werken aan gezamenlijke ontwikkeling en inzet van instrumentarium:

In de uitvoeringsagenda NOVI wordt aangegeven hoe we gezamenlijk werken aan de opgaven en beleidskeuzes in de NOVI, wie daarin het voortouw neemt en welke instrumenten we daarvoor inzetten.

Instrumentontwikkeling voor de fysieke leefomgeving vindt in gezamenlijkheid plaats, waarbij medeoverheden vanaf het begin betrokken zijn.

- In de Uitvoeringsagenda NOVI staat het instrumentarium waarmee we de uitvoering van de NOVI starten. We zetten het instrumentarium van de Omgevingswet in, houden indien nodig bestaande instrumenten tegen het licht en ontwikkelen daar waar nodig gezamenlijk instrumenten die bijdragen aan de transitieopgaven van de NOVI.
- We zetten een informeel dynamisch NOVI-netwerk op met een toegankelijk loket. Daarin bespreken we aan de hand van de praktijkervaringen de samenhang tussen instrumenten (wat mist er aan ondersteunende instrumenten, waar werken instrumenten elkaar tegen of hebben een belemmerende werking danwel ongewenste neveneffecten?). Jaarlijks evalueren we de uitvoeringspraktijk en onderzoeken knelpunten; daaruit volgen mogelijk voorstellen voor het aanpassen van instrumentarium. Dit is onderdeel van de NOVI-cyclus, en de bijbehorende voortgangsbrief.

Met dit netwerk reflecteren we ook op de samenwerking en onvoorziene ontwikkelingen, mede op basis van de uitkomsten monitor NOVI. Een onderdeel hiervan is twee keer per jaar een informeel (bestuurlijk) gesprek, in navolging van BAR NOVI.

- We richten financiële middelen van de verschillende bestuurslagen zodat deze binnen de wettelijke kaders opgavegericht ingezet kunnen worden. We zorgen dat de verschillende instrumenten en budgetten elkaar niet in de weg zitten, maar elkaar versterken en indien mogelijk samen te voegen in de regio. We zoeken continu naar mogelijkheden om dit verder te ontwikkelen.
- We geven samen invulling aan de Omgevingsagenda's en Gebiedsagenda's grote wateren als schakel tussen visies (NOVI, POVI's, GOVI's) en uitvoeringsprogramma's om daarmee de uitvoeringskracht te vergroten en meer samenhang/prioritering in de uitvoering van de ambities te kunnen realiseren. Rijksbetrokkenheid bestaat uit alle bij de fysieke leefomgeving betrokken departementen (in elk geval de kerndepartementen BZK, EZK, I&W, LNV, OCW, VWS en DEF). We spannen ons gezamenlijk in om waar relevant bij de totstandkoming ook overheden over de landgrens te betrekken.
- We ontwikkelen voor urgente opgaven gezamenlijk een interbestuurlijke aanpak, waarin Rijk en betrokken overheden regionaal samenwerken. Dit biedt de mogelijkheid om met betrokken partners te komen tot een integrale afweging in een gebied waar meerdere complexen opgaven spelen. Hiermee wordt tevens de samenwerking vormgegeven, verbeterd, gestroomlijnd en wordt daarmee bijgedragen aan resultaten. Noodzakelijk hierbij is de samenwerking tussen het Rijk en de regio en het verder denken dan bestaande kaders, met toegevoegde waarden ten opzichte van de huidige inzet én met een duidelijke schakel naar (c.q. zicht op) concrete uitvoering. We geven zo ook samen invulling aan de NOVI-gebieden.

Spelregels

Bij de uitvoering van de opgaven uit de NOVI zetten we met betrekking tot onze samenwerking de volgende uitgangspunten centraal:

1. We werken als één overheid, samen met de samenleving.
2. We stellen de opgave(n) centraal
3. We werken gebiedsgericht
4. We werken permanent en adaptief aan de opgaven

Aansluitend op bovenstaande uitgangspunten, maken we de volgende afspraken:

1. De vier overheden hanteren gelijkwaardig partnerschap als basis voor samenwerking, waarbij iedere partij vanuit de eigen expertise, verantwoordelijkheid en mogelijkheid bijdraagt. Voor bedrijven, inwoners en maatschappelijke organisaties werken we samen als één overheid zodat we een betrouwbare partner zijn.
2. Een samenwerkingsproces met gelijkwaardig partnerschap vraagt van partijen een bepaalde de wijze waarop we met elkaar omgaan. Onderdelen van dit proces zijn minimaal de volgende:
  - **Start met alle betrokken partijen:** We betrekken elkaar voortijdig bij beleidsvorming, belangrijke ontwikkelingen door met elkaar aan tafel te gaan. We delen beleidsnotities en aanverwante stukken in een vroeg stadium;
  - **Gezamenlijke spelregels:** In een opgave bepalen we, met inachtneming van de Code interbestuurlijke verhoudingen, specifieke passende spelregels met elkaar (zoals wie welke rol heeft, welke overlegstructuur, wie regie heeft, hoe we reflecteren en hoe we elkaar aanspreken, maar ook zachtere afspraken kan). Dan ontstaat een setting, waarbinnen je gezamenlijk kunt acteren, leren en reflecteren om zo gezamenlijk de samenwerking te verbeteren;
  - **Zorg voor compleet beeld:** Breng alle facetten van de opgave in beeld. Hierbij zijn we duidelijk over ons eigen belang en maken dit inzichtelijk. We verdiepen ons in andermans belangen.
  - **Focus op de essentie:** We zoeken altijd naar onze gezamenlijke belangen en stellen die opgave centraal;
  - **Verbinden en verrijken:** We werken in co-creatie waar mogelijk; verbinden en verrijken opgaven en oplossingen om maatschappelijke impact te maken;
  - **Ruimte voor ieders bijdrage:** We trekken gezamenlijk op om transities mogelijk te maken waarbij ieders inzet, ieders rol en ieders verantwoordelijkheid evenveel van belang is. Met het oog op het versnellen van het besluitvormingsproces proberen we zo veel mogelijk de afzonderlijke agenda's te synchroniseren, passend bij de opgave;

3. We spreken elkaar rechtstreeks aan op prestaties, het nakomen van afspraken en deze spelregels. Dit biedt ook de mogelijkheid om bij meningsverschillen snel met elkaar om tafel te zitten ook om verdere escalatie middels inzet juridisch instrumentarium zoveel mogelijk te voorkomen. Indien één van de partijen vindt dat ondanks rechtstreeks aanspreken niet conform deze samenwerkingsafspraken wordt gewerkt, kan deze partij een niveau opschalen om gezamenlijk informeel te reflecteren op het proces om zo de samenwerking vlot te trekken. Hierbij worden inhoudelijke knelpunten ongemoeid gelaten.
4. Een belangrijk onderdeel van gelijkwaardig partnerschap is houding en gedrag. We zien dat daar aan gewerkt en mee geoefend moet worden. In de samenwerkingsprocessen organiseren we dit leren expliciet door continue reflectie in te bouwen. Zo kunnen we patronen signaleren en doorbreken. Daarmee creëren we gezamenlijk een setting voor samenwerking waarin we elkaar kunnen coachen, waarbij we begrip voor elkaar hebben en waar we ons kwetsbaar op kunnen stellen. Zo ontstaat vertrouwen.

Overlegstructuur

Het vergt goede afstemming en regelmatig overleg tussen Rijk en medeoverheden om de uitgangspunten die we gezamenlijk onderschrijven tot uitvoering te brengen.

Hiervoor maken we in eerste instantie gebruik van reeds bestaande Bestuurlijke Overleggen (BOWRO). Deze Bestuurlijke Overleggen vinden vier tot vijf keer per jaar plaats. Om de gelijkwaardigheid van de verschillende overheden te benadrukken kan iedereen onderwerpen agenderen. Ook vindt eenmaal per jaar het Bestuurlijk Overleg Leefomgeving plaats op landsdelig niveau. Daarnaast blijven andere reeds bestaande thematische en gebiedsspecifieke bestuurlijke overleggen regelmatig plaatsvinden.

Ten tweede maken we gebruik van het cyclisch proces van de NOVI om regelmatig de vinger aan de pols te houden en stil te staan bij de voortgang van de transitieopgaven en de gezamenlijke inzet hierbij.

Met betrekking tot het cyclisch proces van de NOVI maken we gebruik van de jaarlijkse NOVI-conferentie en de tweejaarlijkse monitor. De jaarlijkse NOVI-conferentie vormt een moment om stil te staan bij en gezamenlijk te bekijken hoe de samenwerking verloopt tussen de verschillende overheden. Wat gaat goed en op welke gebieden liggen nog aandachtspunten? Verder is in het cyclische proces van de NOVI een tweejaarlijkse effectenmonitor opgenomen. Deze monitor brengt de voortgang van de verschillende transitieopgaven in beeld. Met behulp van deze monitor kan gezamenlijk worden gezien hoe de samenwerking verloopt en waar eventueel meer aandacht nodig is.

Regierol Rijk

In de NOVI maakt het Rijk nationale keuzes en geeft een richtinggevend kader voor het maken van decentrale keuzes. Het Rijk hanteert de afwegingsprincipes, voorkeursvolgorden en strategieën uit de NOVI. De NOVI bindt het Rijk; voor de door- en uitwerking is nader instrumentarium nodig. Dat doet het Rijk op verschillende, elkaar aanvullende wijzen. De NOVI geeft aan dat indien voor de door- en uitwerking van een beleidskeuze aanvullende sturing nodig is, deze bij voorkeur plaatsvindt door gericht samen te werken en te faciliteren.

Samenwerken als één overheid vraagt extra duiding omtrent de regierol die het Rijk ook heeft. Gemeenten, provincies en waterschappen zijn als eerste verantwoordelijk voor de leefomgeving. Het Rijk maakt dit mogelijk door:

- richting van ontwikkeling & ruimte voor eigen afwegingen te geven;
- hierin te ondersteunen;
- samen te werken;
- te sturen (eigen projecten, aanwijzen/uitsluiten gebieden, normstelling, instructie regels).

Bij de nationale belangen zorgt het Rijk dat alle partijen die een verantwoordelijkheid hierin hebben, in staat zijn hun rol in te vullen. De hierbij gevraagde regierol van het Rijk wordt ingevuld met:

- nationale keuzes voor de ontwikkelrichting (NOVI);
- kader voor andere overheden waarbinnen zij hun keuzes kunnen maken; dit zijn de afwegingsprincipes, voorkeursvolgorden en strategieën (NOVI).

Het Rijk geeft ruimte om af te wijken, indien gemotiveerd kan worden dat een afwijkende keuze beter bijdraagt aan de lokale en nationale opgaven.

Daarnaast is er per nationale keuze een mix van instrumenten, waarbij ook eerder genoemde volgorde geldt:

- de instrumenten geven richting en ruimte;
- waar nodig zal het Rijk met specifieke inzet ondersteunen (bv middelen of aanpassen regelgeving);
- indien meer sturing nodig is, wordt het Rijk samenwerkingspartner in de regio;
- indien nodig en effectief, zal aanvullende wet- en regelgeving ingezet worden.

Via de NOVI-cyclus wordt gemeten of de gekozen mix van maatregelen/instrumenten tot voldoende voortgang leidt. Indien nodig wordt de mix van maatregelen/instrumenten aangepast, zodat partijen beter in staat zijn de doelen te bereiken.

Van: 10.2.e @google.com>
Verzonden: dinsdag 7 april 2015 14:14
Aan: 10.2.e

Hi 10.2.e

I'd like to discuss a specific project. Do you have any slot next tuesday (april 14th) or next thursday (april 16th) to discuss ?

10.2.e

--

10.2.e

Google France
8 rue de Londres
75009 Paris - France

+ 10.2.e

Van: 10.2.e
Aan: 10.2.e
Cc: 10.2.e
Onderwerp: Re: Re:
Datum: woensdag 15 april 2015 15:04:48

24

Hi 10.2.e

2.30 tomorrow is still available.
So let's go for that option.

Till tomorrow
10.2.e

Verstuurd vanaf mijn iPhone

Op 15 apr. 2015 om 14:53 heeft 10.2.e <@google.com> het volgende geschreven:

10.2.e

Can you actually still do the call tomorrow at 2:30 pm ? It would be good to progress actually and we had other issues next week

Let us know

Thanks

On Tue, Apr 14, 2015 at 10:26 AM, 10.2.e <@rvo.nl> wrote:

10.2.e,

That sounds great, sorry I could not make it today. Next week I still have availability on all days, only Wednesday is quite busy already.

Looking forward to the call.

10.2.e

Verstuurd vanaf mijn iPhone

Op 14 apr. 2015 om 10:15 heeft " 10.2.e <@google.com> <mailto:10.2.e@google.com>" het volgende geschreven:

10.2.e

Let's go for next week then. We'll come back with a good time for us

10.2.e

On Thu, Apr 9, 2015 at 6:09 PM, 10.2.e <@rvo.nl> <mailto:10.2.e@rvo.nl> wrote:

Hi 10.2.e

Sorry, Tuesday will not work for me (will be travelling and have meetings all day till late).

If the time is an issue, for Thursday I am available all day, except between 3.30 and 6 pm.

Or alternatively I am available tomorrow afternoon or the whole week of the 20th except for Wednesday.

Regards,
10.2.e

Van: 10.2.e
[mailto:10.2.e@[google.com](mailto:10.2.e@google.com)<mailto:10.2.e@[google.com](mailto:10.2.e@google.com)>]

Verzonden: donderdag 9 april 2015 17:58

Aan: 10 2 e

CC: 10 2 e

Onderwerp: Re: Re:

Hi 10.2.e

Can we do next Tuesday afternoon instead actually ?

10.2.e

On Thu, Apr 9, 2015 at 11:57 AM, 10.2.e
@[rvo.nl](mailto:10.2.e@rvo.nl)<mailto:10.2.e@[rvo.nl](mailto:10.2.e@rvo.nl)>> wrote:

Great, have 2.30 reserved.

Will await your email with dial in details.

Van: 10.2.e
[mailto:10.2.e@[google.com](mailto:10.2.e@google.com)<mailto:10.2.e@[google.com](mailto:10.2.e@google.com)>]

Verzonden: donderdag 9 april 2015 11:54

Aan: 10.2.e

Onderwerp: Re: Re:

Ok, let's do 2:30 pm

On Thu, Apr 9, 2015 at 11:48 AM, 10.2.e
@[rvo.nl](mailto:10.2.e@rvo.nl)<mailto:10.2.e@[rvo.nl](mailto:10.2.e@rvo.nl)>> wrote:

Hi 10.2.e

3 pm would work for me.

However I have a meeting at 4 pm I have to travel to.

So if we could make it a little bit earlier, I would have more time available (for instance 2 pm or 2.30 pm).

Regards,
10.2.e

Van: 10.2.e
[mailto:10.2.e@[google.com](mailto:10.2.e@google.com)<mailto:10.2.e@[google.com](mailto:10.2.e@google.com)>]

Verzonden: donderdag 9 april 2015 11:41

Aan: 10.2.e

Onderwerp: Re: Re:

Hi 10.2.e

would 3 pm next thursday work for you ? I'll circulate dial in details for you

10.2.e

On Wed, Apr 8, 2015 at 4:06 PM, 10.2.e
10.2.e <10.2.e@rvo.nl<mailto:10.2.e@rvo.nl>> wrote:
Francois,

Thursday 16th would work well for me.
Do you have a specific time that would suit you?

I can call you (and try to call 10.2.e in if available at that time)

Best regards,

10.2.e

.....
Netherlands Foreign Investment Agency
Ministry of Economic Affairs
Prinses Beatrixlaan 2 | 2595 AL | Den Haag - NL
P.O. Box 93144 | 2509 AC | Den Haag - NL

.....
T: 10.2.e
M: 10.2.e
10.2.e <10.2.e@nfia.nl<mailto:10.2.e@nfia.nl>
www.nfia.nl<<http://www.nfia.nl>>

Van: 10.2.e

Verzonden: woensdag 8 april 2015 14:37

Aan: 10.2.e

CC: 10.2.e

Onderwerp: Re:

10.2.e <10.2.e@nfia.nl<mailto:10.2.e@nfia.nl>, or the cc address

Looking forward to work with you again!

10.2.e

Verstuurd vanaf mijn iPhone

Op 8 apr. 2015 om 11:22 heeft 10.2.e
10.2.e <10.2.e@google.com<mailto:10.2.e@google.com>> het volgende

geschreven:

10.2.e

I am generally quite available until end of week so we could have a quick call then. I'll wait for your call when it is convenient for you

10.2.e

On Tue, Apr 7, 2015 at 2:34 PM, 10.2.e
10.2.e <10.2.e@rvo.nl> wrote:
Hey 10.2.e

Good to hear from you. Hope all is well!?

My 2nd child is about to be born, so scheduling appointments is difficult at this moment.

Could I call you this afternoon?

Best,

10.2.e

Netherlands Foreign Investment Agency
Ministry of Economic Affairs

Prinses Beatrixlaan 2, 2595 AL The Hague, P.O. Box 93144, 2509 AC The Hague, www.nfia.nl<<http://www.nfia.nl>>,
10.2.e

Van: 10.2.e
[mailto:10.2.e@google.com<mailto:10.2.e@google.com>]
Verzonden: dinsdag 7 april 2015 14:14
Aan: 10.2.e
Onderwerp:

Hi 10.2.e

I'd like to discuss a specific project. Do you have any slot next tuesday (april 14th) or next thursday (april 16th) to discuss ?

10.2.e

--

10.2.e

Google France
8 rue de Londres
75009 Paris - France

± 10.2.e
De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO.nl<<http://RVO.nl>>)

stimuleert Duurzaam, Agrarisch, Innovatief en Internationaal ondernemen. RVO.nl<<http://RVO.nl>> is per 2014 ontstaan uit de fusie van Agentschap NL en Dienst Regelingen.

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.

The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

--

10.2.e

Google France
8 rue de Londres
75009 Paris - France

±

10.2.e

De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO.nl<<http://RVO.nl>>) stimuleert Duurzaam, Agrarisch, Innovatief en Internationaal ondernemen. RVO.nl<<http://RVO.nl>> is per 2014 ontstaan uit de fusie van Agentschap NL en Dienst Regelingen.

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.

The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

--

10.2.e

Google France
8 rue de Londres

75009 Paris - France

± [REDACTED] 10.2.e

De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO.nl<<http://RVO.nl>>) stimuleert Duurzaam, Agrarisch, Innovatief en Internationaal ondernemen. RVO.nl<<http://RVO.nl>> is per 2014 ontstaan uit de fusie van Agentschap NL en Dienst Regelingen.

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.

The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

--

[REDACTED] 10.2.e

Google France
8 rue de Londres
75009 Paris - France

± [REDACTED] 10.2.e

De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO.nl<<http://RVO.nl>>) stimuleert Duurzaam, Agrarisch, Innovatief en Internationaal ondernemen. RVO.nl<<http://RVO.nl>> is per 2014 ontstaan uit de fusie van Agentschap NL en Dienst Regelingen.

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.

The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

--

[REDACTED] 10.2.e

10.2.e

Google France
8 rue de Londres
75009 Paris - France

± 10.2.e

De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO.nl<<http://RVO.nl>>) stimuleert Duurzaam, Agrarisch, Innovatief en Internationaal ondernemen. RVO.nl<<http://RVO.nl>> is per 2014 ontstaan uit de fusie van Agentschap NL en Dienst Regelingen.

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.

The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

--

10.2.e

Google France
8 rue de Londres
75009 Paris - France

± 10.2.e

De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO.nl) stimuleert Duurzaam, Agrarisch, Innovatief en Internationaal ondernemen. RVO.nl is per 2014 ontstaan uit de fusie van Agentschap NL en Dienst Regelingen.

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.

The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

--

10.2.e

Google France
8 rue de Londres
75009 Paris - France

+

10.2.e